૪૩૮૯

The Department of Public Instruction, Bombay.

GUJARÁṬI FOURTH BOOK.

BY

SIR T. C. HOPE, K. C. S. I., C. I. E.

LATE EDUCATIONAL INSPECTOR, N. D.

SEVENTEENTH EDITION—40,000 COPIES

Registered for Copy-right under the Government of India's Act XXV. of 1867.

Bombay:

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.

1889.

Price Four Annas.

BOMBAY:

PRINTED AT THE "JAM-E-JAMSHEED STEAM PRESS."

મુંબઈ ઈલાકાનું સરકારી કેળવણી ખાતું.

ગૂજરાતી ચોથી ચોપડી.

રચનાર

સર ટી. સી. હોપ,

માજી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેકટર. ઉ. ભા.

સત્તરમી આવૃત્તિ—૪૦,૦૦૦ પ્રત.

મુંબઈ:

ગવર્નમેંટ સેંટ્રલ બુક ડીપો.

ઇસ્વી સન ૧૮૮૯.

કીમત ચાર આના.

મુંબઈ,

જામે જમશેદ સ્ટીમ પ્રેસમાં છાપ્યુંછે.

ચોથી ચોપડીનું સાંકળીઉં.

નીતિસંબંધી.

સામાન્ય જ્ઞાનસંબંધી.

વિદ્યા સંબંધી.

વનસ્પતિ તથા પ્રાણીસંબંધી.

ચોથી ચોપડી શીખવવાની રીત.

ત્રીજી ચોપડીમાં જે બાળબોધ અક્ષરનું જ્ઞાન છોકરાને થયું હોય તે જતું ન રહે માટે આ ચોપડીમાં પાઠનાં નામ તથા પાઠમાં જે કહેવતો આવેલીછે તે બાળબોધ અક્ષરે લખીછે, તે છોકરાંપાસે ધ્યાન રાખી વંચાવવાં.

આ ચોપડીના પાઠ વાંચતાં શીખવવામાં નીચે લખેલી રીત ધ્યાનમાં રાખી તે પ્રમાણે વર્તવું.

મહેતાજીએ ઘણી સંભાળ લેઇ એક વાક્ય બરાબર રીતે ને ઢબપ્રમાણે છોકરાંને વાંચી સંભળાવવું, ને ત્યારપછી તેનું તેજ વાક્ય તેવીજ રીતે ને તેવી ઢબથી બે કે ત્રણ છોકરાંપાસે જોડે વંચાવવું. પછી તેઉપરથી તે વાક્યની મતલબવિષે તથા તેમાં જે અઘરા શબ્દ લાગે તેવિષે સવાલો આખા વર્ગમાં પૂછવા. અઘરા શબ્દમાં પણ જે પાઠને મથાળે શબ્દો લખેલાછે તે માંહેલા આવે ત્યારે વિશેષે કરીને તેઉપર ખૂબ ધ્યાન રાખી તેના અર્થ સારીપેઠે છોકરાંના ધ્યાનમાં ઉતરાવવા, તથા તેમની જોડણી અઘરી હોય તો તે પણ કરાવવી. કેમકે એ મથાળાના શબ્દો અઘરા જાણીનેજ કાઢેલાછે.

એ પ્રમાણે એક વાક્ય થયું એટલે બીજું લઇને તે પણ પોતે વાંચીને છોકરાંપાસે વંચાવી, મતલબ વગેરે પૂછી શીખવવું. એમ કરવાથી બધાં છોકરાંને બરાબર ઉચ્ચાર કરવાની ને બરાબર ઢબથી તથા સમજ સાથે વાંચવાની ટેવ પડશે. વિલાયતમાં તો વર્ગમાંનાં બધાં છોકરાંપાસે એક વખત જોડે વંચાવેછે, અથવા વર્ગ ઘણોજ મોટો હોયછે તો તેની બે ટુકડીઓ કરીને વારાફરતી વંચાવેછે, પણ આ દેશની નિશાળોમાં એમ કરેથી ગડબડ થઇ જાય એવું લાગેછે, તેથી માત્ર બબે ત્રણત્રણ છોકરાંપાસે જોડે વંચાવવાનું લખ્યુંછે.

ઉપર કહ્યામુજબ એકેક વાક્ય કરીને આખો પાઠ વાંચી સંભળાવ્યાપછી તથા તેની મતલબ સમજાવ્યાપછી એકેક છોકરાને

છૂટક છૂટક વંચાવવું. બધાં છોકરાં વાંચી શકે એટલો વખત ન મળે તો સૌથી નઠારૂં વાંચનારાં છોકરાંપાસે પહેલાં વંચાવવું, અને તે બરાબર ઢબ અને રીતપ્રમાણે વાંચી શકે એવું કરવું.

એ રીતે ધ્યાન રાખીને વાંચન પાઠ આપવામાં આવશે તો તે પાઠ છોકરાંને પાકો થશે. પાકો થશે એટલે સારી રીતે વાંચતાં અને તેની મતલબ સમજતાં આવડશે. જ્યારે એ આવડે ત્યારેજ જાણવું કે પાઠ પાકો થયો. પાઠ મોઢે કડકડાટ ભણી જાય એવી રીતે શીખવવાની મતલબ બિલકુલ નથી, અને તેમ ન થાય એવી હમેશા મહેતાજીએ કાળજી રાખવી.

દર રોજ અથવા બે ત્રણ દિવસે જયારે જોગ બને ત્યારે વાંચન પાઠની મતલબ છોકરાંપાસે ચોપડીની મદદવગર પાટીપર લખાવવી. એવું કરવાથી બે લાભ થાયછે. એક તો એ કે વાંચેલાનો અર્થ બરાબર છોકરાં સમજેછે, અને બીજું એ કે તેમને ભાષા શુદ્ધ લખતાં આવડેછે.

ભૂગોળવિદ્યાના પાઠ વાંચતી વખતે જે પ્રકરણ ચાલતું હોય તે ખંડ કે દેશનો નકશો વર્ગમાં ટાંગેલો રખુ રાખવો. કોઈ પણ ગામ કે શહેર કે દેશ, જેને વિષે પાઠમાં હકીકત વાંચવામાં આવે, તે નકશામાં બતાવ્યાવગર આગળ ચાલવું નહિ. વળી તે વિષે કંઈ જાણવાજેવી બિના હોય તો તે પણ છોકરાંને કહી સંભળાવીને જેમ તેમના મનમાં તે ઠસે તેમ કરવું.

ચોથી ચોપડી.

પાઠ ૧. નવી ચોપડી ને જૂની ચોપડી.

મહેતાજી.—છોકરાં, આજ હવે તમને નવી ચોપડી મંડાવીશું, તે તમને ગમશે કે નહિ? પેલી જૂની ચોપડી તો તમે ઘણી વાર વાંચી ગયા, માટે જે જે વાતો અને કવિતા તમે શીખ્યા તે તો તમને સારીપેઠે આવડતી હશે. એ સઘળું બીજા કોઈને કહેવું હોય તો તમારાથી કહેવાય કે નહિ? પાછલી ચોપડીમાં એવી બહુ વાતો ગઈ છે કે.તે નાનાં છોકરાં સાંભળીને રાજી થાય; કેટલીક કવિતા તો એવી સુંદર છે કે મોટા માણસ પણ સાંભળવાને ચાહે; કેટલાક તો કામ કરતા જાય ને ગાતા જાય, ને નવરા બેસે ત્યારે પણ ગાય. હવે તમારે નવી ચોપડી શીખવાની તો ખરી, પણ જૂનીમાંથી શું શું શીખ્યા, તે પહેલાં મારે જાણવું જોઈએ. તેમાં તો તમે ઘણી જુદી જુદી વસ્તુ વિષે પાઠ વાંચ્યા; પરમેશ્વર, માણસ, પશુ, પંખી, ઝાડ, છોડવા, સૂરજ, આકાશ, અને પૃથ્વી, એ બધા વિષે પાઠ તેમાં હતા. વારૂ જોઈએ ત્યારે હવે તમને તેમાંનું શું શું સાંભરેછે. હરીઆ, કહે, એ ચોપડીમાં પરમેશ્વરવિષે શું લખ્યું છે?

હરીઓ.—આપણે એવું વાંચ્યું હતું કે પરમેશ્વરે બધી વસ્તુ કરી છે. ભાઈડા, બાઈડીઓ, છોકરા, છોડીઓ, પક્ષી, પશુ, માછલાં, કીડા, ઝાડ, છોડવા, ચંદ્રમા, સૂરજ, તારા, અને આખું જગત્, એ સર્વે તેણે સરજ્યુંછે.

મહેતાજી.—કલ્યાણ, એવિના બીજું કોઇ પરમેશ્વર વિષે જાણતો હોય તો કહે.

કલ્યાણ.—તેમાં બીજું એવું કહેલુંછે કે આપણે પરમેશ્વરને દેખતા નથી, પણ તે આપણને દહાડે ને રાતે સદા દેખેછે.

હરીઓ.—ખરી વાત સાહેબ, તે હરઘડી આપણને દેખેછે; અજવાળું હોય કે અંધારૂં હોય તોપણ તે દેખેછે.

મહેતાજી.—જુઓ ત્યારે આપણે જે કરીએ તે તો તે દેખે. હરીઆ, તને માલુમ છે કે આપણે તેનાથી શું છાનું રાખી શકીએ?

હરીઓ.—આપણે તેનાથી કાંઇ છાનું રાખી શકતા નથી.

મહેતાજી.—ખરું. હરીઆ. અને જ્યારે તેનાથી કાંઈ છાનું નથી, ત્યારે આપણે કેવી રીતે ચાલવું?

હરીઓ.—આપણે કાંઈ ખોટું કામ કરવું નહિ, કેમકે જે કાંઈ આપણે કરીએ છીએ તે લોક તો દેખતા નથી, પણ પરમેશ્વર જુએછે અને શિક્ષા કરેછે.

पाठ २. जगत्.

રેનડીઅર ગરૂડ ઘોંચ.

જગત ઘણું મોટું છે. એનાં બધાં ઠેકાણાંમાં જોવાનું, સાંભળવાનું, ને શીખવાનું ઘણું છે. જગતમાં ઘણા દેશ છે. સઘળા દેશમાં લોક વસેછે. દેશ દેશના લોકની બોલી જુદી છે. એક દેશમાં એક જાતનાં જનાવર તથા ઝાડ થાયછે, ને બીજા દેશમાં બીજી જાતનાં થાયછે.

કોઈમાં સિંહ ને વાઘ હોયછે; કોઈમાં ઊંટ ને હાથી હોયછે; ને કોઈમાં રેનડીઅર ને ગરૂડ હોયછે. કોઈમાં આંબા ને વડ; કોઈમાં નાળિએરી ને ખજુરી; ટાઢના મૂલકમાં જુદીજ જાતનાં ઝાડ થાયછે. દેશ દેશનાં અનાજ, ફળ, તથા મેવા પણ જુદા હોયછે. વળી કેટલીક જાતનાં ઝાડ, જનાવર, વગેરે, ઘણું કરીને બધા દેશમાં નીપજેછે.

કેટલાએક દેશની ભોંયમાંથી બહુ ધાતુ નીકળેછે, ને કેટલાએકનીમાંથી થોડી નીકળેછે.

કોઈમાં પર્વત ને કોતર હોયછે; કોઇમાં મોટાં મેદાન; કોઈમાં મોટી નદીઓ ને સરોવર હોયછે; કોઇમાં પાણીના મોટા ધોધના અવાજ સંભળાયછે; ને કોઇને કિનારે દરિયાની છોળો અથડાતી હોયછે; કોઈમાં બળતા પહાડ હોયછે; કોઇમાં ઊના પાણીનાં ઝરણ હોયછે; કોઇ ઠેકાણે કુવા બહુ ઊંડા હોય, ને કોઇ ઠેકાણે થોડું ખોદીએ કે પાણી નીકળેછે; કોઈ જગ્યાએ સારાં મીઠાં પાણી.

નીકળેછે, ને કોઈ જગ્યાએ પાણીઆં કે ખારાં પાણી નીકળેછે. તે પીએ તો માંદા પડીએ. કેટલેએક ઠેકાણે તો ઘણા ગાઉસુધી મુદ્દલ પાણી જડતું નથી. કેટલાક થંડા દેશમાં ભોંયમાં ભોંયરાં જેવાં ઘર બાંધી લોક જમીન હેઠે રહેછે, ને હુંફ વળવાસારૂ જનાવરનાં ચામડાં ઓઢેછે.

કેટલાક દેશમાં બહુજ તાપ પડેછે, ને કેટલાક દેશમાં. ઘણો તાપ પડતો નથી, ને ઘણી ટાઢે નથી પડતી.

આપણો દેશ ગૂજરાત કહેવાય છે, અને આપણે ગૂજરાતી લોક કહેવાઇએ છીએ.

पाठ ३. परमेश्वरनी प्रार्थना.

સંસાર પર્વત જેમ દાતાર પ્રાણીઆ હરવું

દોહરા.

ઓ ઈશ્વર તું એક છે,
સરજ્યો તેં સંસાર;
પૃથ્વી પાણી પર્વતો,
તેં કીધાં તૈયાર. ૧
તારા સારા શોભિતા,
સૂરજ ને વળી સોમ;
તે તો સઘળાં તેં રચ્યાં,
જબરૂં તારૂં જોમ.
અમને અદકાં જ્ઞાન ગુણ,
તેનો તું દાતાર;
ભૂલે પાપી પ્રાણીઆ,
એ તારો ઉપકાર.
કાપ કલેશ કંકાસને,
કાપ પાપ પરિતાપ;
કાપ કુમતિ કરૂણા કરી,
કાપ કષ્ટ, સુખ આપ. ૪

ક૦ દ૦ ડા૦

पाठ ४. परगजु छोकरो.—भाग १.

પરગજુ   ઢેબરાં   ભો

એક છોકરો એક દહાડે સવારે બીજે ગામ કાંઈ કામસારૂ જતો હતો. તે ગામ પેલા છોકરાના ગામથી ત્રણ ગાઉ હતું. ત્યાં આખો દહાડો રહેવાનું હતું, માટે ઢેબરાં બાંધી લીધાં હતાં. રસ્તામાં જતાં એક ભૂખે અધમુઓ થઇ રહેલો કૂતરો તેને મળ્યો. તે તેને જોઇને પૂછડી હલાવતો હલાવતો તેની પાસે આવ્યો, અને મોં ઊંચું કરીને જાણે કાંઇ માગતો હોય તેમ દેખાડ્યું. પહેલવહેલાં તો તેની ગમ તેણે જોયું નહિ, પણ છેલ્લે તેને દયા આવી, અને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે આ બહુ ભૂખ્યો દેખાય છે. જો હું મારા ખાવામાંથી એને આપું તો મારે ભૂખ્યાં ઘેર જવું પડે, પણ હું એક દહાડો કદી ભૂખ્યો રહ્યો તો શું થઇ ગયું? હું એને તો ભૂખ્યો નહિ રહેવા દઉં. એમ કહીને પોતાના ખાવામાંથી થોડું કૂતરાને નાંખ્યું. તે ઘણા દહાડાનો ભૂખ્યો હોય તેમ વહેલો વહેલો ખાઇ ગયો.

પછી તે છોકરો ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો, ને પેલો કૂતરો પણ તેની પાછળ પાછળ રાજી થઇને ગયો. રસ્તામાં જતાં તે છોકરે એક ઘોડો માંદાજેવો પડેલો દીઠો. તેને જોઇને તે તેની પાસે ગયો, ને જોયું તો તે ઘોડાના પેટમાં હાથ હાથના કૂવા પડેલા દીઠા, અને તે એવો લેવાઇ ગયો હતો કે તેને ઊભા થવાની જરા શક્તિ ન હોતી. પેલા છોકરાના મનમાં આવ્યું કે જો હું એને ઊઠાડવા રહું તો ઘેર પાછો જતાં અંધારૂં થઇ જાય; વળી આ રસ્તામાં ચોરનો પણ ભો સંભળાય છે. એ બધું તો ખરૂં, પણ એને દુ:ખમાંથી છોડવું તો ઘણું સારૂં કામ થાય. મારી સંભાળ તો પરમેશ્વર રાખશે. એમ કહીને તેણે જઇને બે ચાર કહ્ના ઘાસ આણ્યું, ને ઘોડાના મોં આગળ મૂક્યું, તે તેણે ખાધું, ને પછી પોતાની પાસે તપેલી હતી તેમાં પાણી ભરીને આણ્યું તે પીધું, એટલે તો ઘોડો જરા ટટાર થયો ને ચરવા મંડયો.

पाठ ५. परगजु छोकरो.—भाग २.

પેલો છોકરો જરા આગળ ચાલ્યો એટલે એક માણસને તળાવમાં આથડીઆં ખાતો દીઠો, ને તે બહાર નીકળવાની ઘણીએક મહેનત કરતો હતો, પણ તેનાથી નીકળાય નહિ. ત્યારે તે છોકરે તેની પાસે જઈને પૂછ્યું, કાકા, તમને રસ્તો સુઝતો નથી કે શું? તેણે કહ્યું, ના બાપુ, હું આંધળો છું, મને રસ્તો સુઝતો નથી. તે સાંભળીને પેલે છોકરે કહ્યું કે હું પલળીશ તો પલળીશ, પણ જો તમે તમારી લાકડી મારી ભણી નાંખો તો તેવતી મારાથી થાય તેટલી મહેનત કરીને તમને કાહડું. ત્યારે આંધળે જેણી ગમથી સાદ આવતો હતો તેણી ગમ લાકડી ફેંકી. તે ઝાલીને તે પાણીમાં ઉતર્યો, ને લાકડીવતી આગળ જોતો ગયો, કેમકે નહિતો ખાડાખાડો હોય તો તે ડુબી જાય. એમ કરી કરીને તે આંધળા પાસે ગયો ને તેનો હાથ ઝાલીને બહાર કાહડ્યો. તેને બહુ બહુ આશિષ દઈને આંધળો પોતાના ઘર ભણી ગયો. રાત પડી જવાની બીકથી તે છોકરો ઉતાવળો આગળ ચાલ્યો.

પણ તે છોકરો થોડો આગળ ગયો એટલે તેને એક ગરીબ સિપાઈ મળ્યો. તેના બંને પગ લડાઈમાં કપાઈ ગએલા હતા. તેથી લાકડીની ઘોડીઓ કાખમાં ઘાલીને ટેકા દઈને ખોડંગતો ખોડંગતો હીંડતો હતો. પેલા છોકરાને જોઈને તે બોલ્યો કે ભાઈ, લડાઈમાં મારા પગ કપાઈ ગયા તેથી હું લંગડો છું. મારી પાસે ખાવાનું કે પૈસા કાંઈ નથી, અને હું ભૂખે મરૂં છું. પેલા છોકરાને તેની દયા આવી, ને પોતાની પાસે જેટલું ખાવાનું હતું તે આપીને બોલ્યો કે હવે મારી પાસે કાંઈ રહ્યું નથી, બીજું હોત તો તે આપત. એમ કહીને ઉતાવળો હીંડ્યો, ને જે ગામ જવું હતું ત્યાં પહોંચ્યો.

पाठ ६. परगजु छोकरो.—भाग ३.

હાય

ત્યાં જે કામ કરવાનું હતું તે કર્યું, અને પાછો પોતાને ગામ જવાને

નીકળ્યો. અડધે રસ્તે પહોંચ્યો એટલે અંધારૂં થયું, એવું કે રસ્તો સૂઝે નહિ. તેથી ભૂલો પડયો. જંગલમાં આડો અવળો ઘણો ભટક્યો. પણ રસ્તો જડયો નહિ, ને ભૂખ્યો હતો તેથી થાકી ગયો અને આગળ ચાલવાની હામ રહી નહિ. માટે એક ઠેકાણે બેઠો, ને ગભરાઈને પોકેપોક રોયો. એટલામાં પેલો કૂતરો મોંમાં કાંઇ લઇને તેની પાસે આવ્યો. તે તેની પાસેથી તેણે લીધું, તો તે ધોતીઆના કકડામાં બાંધેલું કાંઇ માલૂમ પડયું. તેની ગાંઠ છોડી એટલે માંહેથી પૂરીઓ નીકળી. પેલો છોકરો ખાઇને ધરાયો, ને બોલ્યો કે મેં તને કટકો-બટકૂં નાંખ્યું તો તેં મને ધરાઇને ખાઉં તેટલું આપ્યું. માટે કોઈને ગુણ કરેલો કાંઇ જાય નહિ.

વળતી તે છોકરે વગડામાંથી રસ્તે પડવાને ઘણાંએક ફાંફાં માર્યા, પણ કાંઇ વળ્યું નહિ. જ્યાં જ્યાં પગ મૂકે ત્યાં ત્યાં કાંટા વાગે, અને કાદવ કચરામાં પડે; ત્યારે જે ઠેકાણે બેઠો હતો ત્યાં જઈને પાછો બેઠો, એટલે ચંદ્રમા ઊગ્યો. તેને અજવાળે તણે પાસેજ એક ઘોડો ચરતો દીઠો. તેની પાસે જઇને જોયું તો જે ઘોડાને તેણે ઘાસ ખવરાવ્યું હતું તેજ માલૂમ પડયો. તેને જોઈને તે કહેવા લાગ્યો કે આ ઘોડાને મેં ગુણ કર્યો છે માટે મને બેસવા દેશે, અને એ આ જંગલનો ભોમિયો હશે, એટલે જંગલ બહાર મને લઇ જઇને રસ્તે પાડશે. એમ વિચારીને તે ઘોડા ઉપર બેઠો. ઘોડો તેને ગામભણી લઇ ગયો. એથી રાજી રાજી થઇને છોકરાએ મનમાં વિચાર્યું કે જો મેં આ ઘોડાને સવારે ખવરાવીને જીવાડયો ન હોત તો મારે આખી રાત વગડામાં કાઢવી પડત, તેથી નજરમાં પક્કું આવેછે કે કોઇને ગુણ કર્યો હોય તે કદી જાય નહિ.

पाठ ७. परगजु छोकरो.—भाग ४.

લૂંટવું મનસુબો અટકળ પરોણાગત ધરારત

પેલો છોકરો આગળ ચાલ્યો, ત્યાં તેને બહુ દુઃખ પડયું, શાથી કે તે જે રસ્તે જતો હતો તે ઉજ્જડ હતો. ત્યાં તેને બે ચોર મળ્યા. તેમણે તેને લૂંટવા માંડયો એટલે પેલે કૂતરે એક ચોરને એવો

કરડયો કે બહુ લોહી નીકળ્યું; તેથી પેલા છોકરાને છોડી દઇને તે કૂતરાપાછળ દોડયો. કૂતરો ભસતો ભસતો નાઠો. એ વખતે પકડો, પકડો, એવી બૂમ આઘેથી સંભળાઇ, તેથી બીજો ચોર પણ નાશી ગયો. પકડો, પકડો, બોલ્યો, તે પેલો પાંગળો માણસ, પેલા આંધળા માણસની ખાંધઉપર બેશીને આવતો હતો.

છોકરાને લંગડાએ ને આંધળાએ કહ્યું કે અમે બેજણ ઠીક વેળાસર આવી પહોંચ્યા. તેં અમને ગુણ કર્યો, તે વાળવાને પરમેશ્વરે અમને સારે વખતે મોકલ્યા. પછી લંગડો બોલ્યો કે હું એક ઝાડ નીચે બેઠો હતો, ત્યાંથી બે ચોર કોઇ છોકરાને લૂંટવાનો મનસુબો કરતા કરતા જતા હતા; તેમના બોલવાથી મેં અટકળ બાંધી કે તે છોકરો તમારાવિના બીજો કોઇજ નહિ હોય. પણ હું તમારી મદદે શી રીતે આવું? મારા ટાંટીઆ નહિ; એમ વિચારતો હતો એટલે પરમેશ્વરના કરવાથી આ આંધળો તે વખતે આવી ચડ્યો. તેણે મને પોતાને ખભે લીધો, ને મેં એને રસ્તો દેખાડ્યો.

તે છોકરે એ આંધળાનો પાડ માન્યો, ને તેમને પોતાને ઘેર તેડી ગયો. ત્યાં તેના બાપે તેમની સારી રીતે પરોણાગત કરી. પેલા કૂતરાને તે છોકરે જીવતાંલગણ પાળ્યો.

માટે જે પોતાનું ભલું ઈચ્છતો હોય તેને ઘટારત છે જે જગતમાં સૌના ઉપર દયા રાખી તેમનું ભલું કરવું.

પાઠ ૮. ભોજન.

ભોજન	**વર્ણન**	**કમોદ**	**વડી**	**ફુરણપોળી**	**કચોરી**
ભજીઆં	**શીરો**	**પકવાન**	**વડાં**	**પાપડ**	**સેવો**

ચોપાઈ.

ભોજન આજ જમ્યા જે અમો,
તેનું વર્ણન સુણજો તમો;
કમોદનો કીધો 'તો ભાત,
દાળ તણી અતિ સુંદર જાત. ૧.

દહીં ભાંગીને કીધી કઢી,
માંહે નાંખી 'તી સુંદર વડી;
ભાત ભાતનાં તળીઆં શાક,
બાસુંદી પૂરી દૂધપાક. ૨.
પૂરણપોળી લાડુ સાર,
વડાં કચોરી ને કંસાર;
ભજીઆં ને ભાજી તે ભલી,
સુંદર શીરો ને રોટલી. ૩.
પાંચે *પડવાનો કહેવાય,
જમતાં જમતાં અતિસુખ થાય;
વડાંપાપડ ને સેવો સાર,
તળ્યા ચણાનો સ્વાદ અપાર. ૪.

શાસ્ત્રી વ્રજલાલ કાળિદાસ.

पाठ ९. आंबा.

મરવા કાછીઓ શાખો ટોપલા આદૂસ
કલમ થીર

જુઓ, આ આંબાનું ઝાડ કેવું મોટું છે! કહો વારૂ, એ પડી કેમ નથી જતું? એનાં મૂળ ભોંયમાં ઊંડાં છે તેથી તે ટટાર ઊભું રહેછે. જેમ આપણે પગવડે થીર ઊભા રહીએ છીએ, તેમ ઝાડ પણ મૂળવડે ઉભું રહેછે. મૂળીઆં ન હોય તો તે પડી જાય. ઝાડને થડ, ડાળાં, ને ડાળીઓ હોયછે. થડ તે વચલો ગોળ ભાગ, જેમાંથી ડાળાં નીકળેલાં હોયછે. તે ડાળાંમાંથી બીજી નાની ડાળીઓ ફૂટેલી હોયછે. ડાળીઓપર પાંદડાં હોયછે. આ આંબાને બહુ ડાળાં, ડાળીઓ, ને પાંદડાં છે, અને ફૂલ કેટલાં બધાં આવ્યાં છે! આંબાનાં ફૂલને મોર કહેછે. ઝાડ બધું મોરથી ભરાઇ ગયું છે. હવે થોડા દિવસમાં એ મોર તો ખરી પડશે, ને મરવા બેસશે. પહેલાં તો તે ઝીણા ઝીણા વટાણા જેવડા થશે; પછી સોપારી, ને લીંબુ જેવડા થશે. એવા નાના મરવા ખાઇએ

તો તૂરા લાગે, પણ થોડા દહાડામાં તો એ વધીને મોટી મોટી કેરીઓ થશે. મરવામાં ગોટલી હોયછે. જેમ મરવા મોટા થાયછે તેમ તેમાં જીણુ બંધાય છે. ત્યારે ગોટલીઓ પણ કઠણુ થાયછે, ને પછી તેના ગોટલા થાયછે. કાચી કેરીનાં લોક અથાણાં કરેછે. જ્યારે ખરો તાપ પડશે ત્યારે કેરીઓ પાકશે. કાચી કેરી ખાટી લાગે, પણ પાકી તો ગળી લાગે.

આંબાપર શાખો લટકેલી તમે દીઠી છે? કાચીકેરી પાકવાપર આવી હોય, અને પોચી પડી ગઇ હોય, તેને શાખ કહેછે.

જેનો એ આંબો હશે તે કેરી વેચશે, અને બજારમાં ટોપલા ભરીને વેચવા એસશે. ત્યાંથી જેને જોઇએ તે પૈસા આપીને લઇ જશે. મુંબઈમાં આફૂસ અને કલમની કેરી વેચાય છે, તે આ કેરીઓ કરતાં ઘણી સરસ હોયછે.

પાઠ ૧૦. માબાપના કહ્યામાં રહેવું.

આજ્ઞા	ધર્મ	ભોગવવું	આભાર
સંભાળ	પાડ	બદલો	ભુંડા

છોકરાંએ માબાપ કહે તેમ કરવું. એનું કારણ એ કે એવી પરમેશ્વરની આજ્ઞા છે. બીજું, માબાપની આજ્ઞા માનવી એ નાનાં છોકરાંનો ધર્મ છે, કેમકે નાનાં છોકરાં સારૂં નરસું વિચારી શકતાં નથી. તેમની સંભાળ માબાપ લે છે. તેઓ જે જોઇએ તે પૂરૂં પાડેછે. છોકરાંકને જે કંઇ હોય તે બધું તેમનું આપેલું હોય-છે, માટે તેમના કહ્યાથી જરા આડું ચાલવું નહિ; જે કહે તે માનવું ને તેમ કરવું, ફક્ત જૂઠું બોલવું કે ચોરી કરવી કે એવું બીજું ખોટું કરવાનું તે કહે તો તે ન કરવું.

છોકરાં જ્યારે મોટાં થાય ને પોતે રળીને પોતાનું ઘર નભાવે ત્યારે તેમણે પોતે ભલા ભુંડા કામનો વિચાર કરી ચાલવું; અને તે વખતે પણ માબાપને બહુ માન આપવું, ને તે રાજી રહે તેમ કરવું; કેમકે જુઓ, છોકરાંને માબાપે કેટલી મહેનત કરી ઉછેર્યાં છે, ને કેટલું દુઃખ વેઠયું છે! કેટલાં બધાં વરસસૂધી સંભાળ લઇ

ખવરાવી પીવરાવી, લૂગડાં લત્તાં પૂરાં પાડી, તથા ભણાવી ગણાવી મોટાં કર્યાં; તે ઘરડાં થાય ત્યારે તેમનો આભાર ન માનો, અને તમારો ધર્મ ભૂલી જાઓ તો કેવું ખોટું! તેમના હેતનો ને મહેનતનો પાડ માની બદલો વાળવાની વેળા તો એજ છે, માટે તમારાથી તેમને જેમ મદદ થાય તેમ કરવી, ને જેટલી સંભાળ લેવાય તેટલી લેવી. તેમને રાજી રાખવાં, પજવવાં નહિ.

पाठ ११. नठारो निशाळीओ शुं करे छे.

પરખવું ‍ ‍ બેફીકરૂં ‍ ‍ કાયર

તે નિશાળે મોડો આવે. બીજા સૌ બેઠા પછી પોતે બેસે. જ્યારે તે વાંચવા કે પોતાનો પાઠ બોલવા ઊઠે, ત્યારે તેના ટાંટીઆ ઠરતા નથી. પોતાનો પાઠ પૂરો શીખતો નથી, ને ઘરભણી જતો નથી. ઘેરથી લખી લાવવાનું મહેતાજીએ કહ્યું હોય તે બરાબર લખતો નથી. તે જોડણી કરવામાં ભૂલો કરેછે. વાંચતાં વાંચતાં ઠામ ઠામ એટલો અચકાય છે કે તે આપણે સમજીએ પણ નહિ. વાંચી રહે ત્યારે જાણે પોતાની ભૂલોને માટે શરમાતો હોય તેમ માથું નીચું ઘાલે. એ સૌ એના આળસથી ને બેફીકરાઇથી થયું.

તેના મેલા હાથ ને મેલી ચોપડી ઉપરથી તમે નઠારા નિશાળીઆને ઝટ પરખી કાઢો. ચોપડી મોં આગળ પડી હોય તોપણ તેમાં જુએ નહિ. વર્ગમાં બેફીકરાજેવો બેશી રહે. પાઠમાં શું કહ્યું છે એ કાંઇ જાણે નહિ. એના દસ્કત જોઈને હરકોઇ તરત કહેશે કે એ બેવકૂફ છે. કેવા ઉતાવળે લખ્યા છે! કેવા વાંકાચૂંકા, ને ડાઘા કેટલા બધા પડ્યા છે! હિસાબમાં પણ ઘણી ભૂલો કરે; એની કોઈ ચોપડી અહીં અથડાય, કોઈ અહીં પડેલી, ને જ્યારે જોઇએ ત્યારે શોધવી પડે; પાસે બેઠા હોય તેમની જોડે વાતો કર્યા કરે, પંડે ભણે નહિ, ને બીજાને ભણવા દે નહિ; ચોપડી વાંચવી કે પાઠ કરવો કડવો ઝેર જેવો લાગે; આખો દહાડો રમવામાં મન રાખે, ને છૂટીની વાટ જો જો કરે; મહેતાજીને કાયર કરે; નિશાળીઆને નડે; નિશાળમાં મસ્તી કરે; પોતાનાં માબાપને દુઃખ દે; ને જાતે ફજેત થાય.

પાઠ ૧૨. નઠારા નિશાળીઆવિષે.—ભાગ ૧.

ગુરૂજી સમીસાંજ પાય લવારો ગવાળો પોથી લીખ

બીજા સર્વ પેઠા પછી આપ પેસે,
બીજા સર્વ બેઠા પછી આપ બેસે;
ન ધારે ગુરૂજી કહે તેજ ધારો,
નિશાળે જઇ તે શીખે શું નઠારો. ૧
સમીસાંજ સૂવા તણી વાત સૂઝે,
પછી પાઠ તે વાંચતાં પાય ધ્રૂજે;
લખે જેમ લીટા ભણે તો લવારો,
નિશાળે જઇ તે શીખે શું નઠારો. ૨
ભલી જોડણી તે નહિ જોડી જાણે,
અતિશે ન ચિંતાથકી ચૂક આણે;
ભરે લેખણો ભાગીને જેમ ભારો,
નિશાળે જઇ તે શીખે શું નઠારો. ૩
કરે હાથ મેલા થકી પોથી મેલી,
ઘણો તો ગવાળો ભરે જેમ ઘેલી;
લીખો લેખીએ લૂગડાંમાં હજારો,
નિશાળે જઇ તે શીખે શું નઠારો. ૪

પાઠ ૧૩. નઠારા નિશાળીઆવિષે.—ભાગ ૨.

આરો	સંગ	પ્રકાશવું	રૂપ	કર્મ
માંકડો	પિતા	માતા	પુત્ર	ઠાઠ

વડી વાર વાતે વળે વાત વાળો,
તમે બાળકો તેતણો સંગ ટાળો;

ન આવે કશી વાતનો એક આરો,
નિશાળે જઇ તે શીખે શું નઠારો. ૫
લડે ને વઢે કાં પડે આડ પાસે,
પછી આપનું રૂપ પૂરૂં પ્રકાશે;
ખરો બોલ લાગે સુણી ખૂબ ખારો,
નિશાળે જઇ તે શીખે શું નઠારો. ૬
નિશાળે ગુરૂને નડે કર્મ ફૂટયો;
છૂટે તો પછી માંકડો જેમ છૂટયો;
પિતા માતને તે નહિ પુત્રપ્યારો,
નિશાળે જઇ તે શીખે શું નઠારો. ૭
ઘણે જોર નિશાળમાં લાવી ઘાલો,
નહિ ઠીક શીખે રહે ઠોઠ ઠાલો;
ભરે બીખીને પેટ કાં વેચી ભારો,
નિશાળે જઇ તે શીખે શું નઠારો. ૮

ક૦ દ૦ ડા૦

पाठ १४. एक आनो कमायो.

પત સાટું

જીવણ—અલ્યા વનમાળી, આજે આવે તો આપણે ઉજાણી જઇએ.

વનમાળી—ભાઇ, મારી કને પૈસા નથી.

જીવણ—નથી તો ચાલ્યું, હું આજ એક આનો કમાયો છું. તેનાં કેળાં, બરફી, અને આદું લાવી ખાઇએ.

વનમાળી—આનો કયાંથી કમાયો, અલ્યા?

જીવણ—મારી પેલી ચોપડી હતી કે ની, તે કાશીઆને બે આને વેચી.

વનમાળી—એક આને તો એવી નવી મળેછે, તો તને બે આના શાના આપ્યા?

જીવણ—એની તેને ખબર નથી. એવડા નાના બાળકને

ક્યાંથી ખબર પડે? મેં કહ્યું કે એના મને ત્રણ આના પડયા છે ત્યારે તેણે ખુશીથી બે આના આપ્યા.

વન૦—અરે લુચ્ચા, તેં તો એક આને લીધી હતી ને ત્રણ આના કેમ કહ્યા? તે બાપડાને છેતર્યો.

જીવ૦—એમાં લુચ્ચો શાનો? મેં ત્રણ આના આપ્યા એમ ન કહ્યું હોય, તો તે મને બે આના આપે નહિ.

વન૦—જેણે તારા ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો તેને બે ચાર પૈસાસારૂ જૂઠું બોલી ઠગ્યો. જા તારું કાળું કર. લુચ્ચા, ઠગ, હું તારું મોં નહિ જોઉં. જા, તારા હરામના પૈસાની તુંજ ઉજાણી કર; હું કાશીઆને એ વાત કહીશ; એના તો ચાર પૈસા ગયા, પણ તારી તો જન્મસૂધી પત ગઈ. હવે તારૂં કહ્યું કોણ માનશે ને તારો વિશ્વાસ કોણ કરશે? સૌ તને જૂઠો ને ઠગ કહીને કાઢી મૂકશે.

જીવ૦—ના, ભાઇ, ના, મારી ફજેતી કરીશ મા; હુંજ કાશીઆને કહીશ, ને એનો આનો પાછો આપીશ.

વન૦—તો ઠીક ત્યારે, આ વખત હું કોઇને નહિ કહું; પણ હવે એવું કોઈ દહાડો કરીશ મા. મહેતાજી સાહેબે કહ્યું હતું કે સાટું સારૂં કર્યું એમ ક્યારે જાણવું કે વેચનાર ને લેનાર કોઈ છેતરાય નહિ, એ ભૂલી ગયો? કોઇને છેતરવું એમાં ખરો નફો નથી, માટે ફરીથી એવું પાપ કરીશ મા.

पाठ १५. देव अने गाडीवाननी वात.

ખંત ઉદ્યમ

એક માણસ ગાડું હાંકતો હાંકતો વગડામાંથી આવતો હતો, એવામાં બહુ ઊંડો અને ચીકણો કાદવ આવ્યો તેમાં ગાડાનું પૈડું ચોંટી બેઠું તે નીકળે નહિ. ઘણી વારસૂધી વાટ જોઇ, પણ કોઇ માણસ ત્યાં આવ્યું નહિ, ત્યારે ગભરાઇને રોઈ પડ્યો, અને દેવને વિનતિ કરી કે મને સહાય થા, એટલે આકાશમાંથી વાણી થઇ કે તું મૂર્ખ જણાય છે, હાથ પગ જોડીને બેશી શું રહ્યો છે? ઊઠ, ને એક હાથે પૈડાને ટેકો દે, ને બીજે હાથે બળદને જોરથી હાંક, એટલે

હું તને મદદ કરીશ. જે માણસ આળસુ થઇને બેશી રહેછે તેને હું સહાય થતો નથી, પણ જે ઉદ્યમ કરેછે તેનેજ હું આશરો આપુંછું. ગાડીવાને તેમ કર્યું એટલે પૈડું નીકળ્યું, ને ગાડું ચાલવા માંડ્યું.

આ જોડી કાઢેલી વાતઉપરથી એમ સમજવું કે પોતાના કામ સારૂ બીજાઉપર ભરોસો રાખેછે, તેનું કામ બરાબર થતું નથી. પોતાનું કામ કરવાની ખંત તે પંડેજ રાખવી, બીજાઉપર જેમ થોડો આધાર રહે તેમ સારૂં: આપણું સારૂં કરવાની જેવી આપણને ગરજ છે તેવી બીજાને હોય નહિ. બીજું, પરમેશ્વરપર આધાર રાખીને જે બેશી રહેછે તે બહુજ ખોટું કરેછે, ને પરમેશ્વરનો તે ગુનોહ કરેછે, કેમકે આળસુ થવાની પરમેશ્વરની આજ્ઞા નથી. જે મહેનત કરતું નથી, તેને તે સહાય થતો નથી. ઉદ્યમ કરેછે તેનુંજ તે ભલું કરેછે.

पाठ १६. केळ.

તાપોડીઆં સોનેરી ફુંકણી

એ ઝાડ જે દેશોમાં તાપ પડેછે ત્યાં ઘણાં ઊગેછે. એનું થડ બાર હાથસૂધી ઊંચું હોયછે. એને મથાળે આસપાસ આઠ દશ પાંદડાંનો જથો હોયછે. ઊગવા માંડ્યાપછી ચૌદથી તે સોળ મહિનાસૂધીમાં ફૂળેછે, ને ફૂળ્યાપછી મરી જાયછે. પણ મુઆ પહેલાં તેની બાજૂઓમાંથી પીલા ફૂટેછે. કેળને એકજ લૂમ થાય-છે; તેપર ૧૫૦ સૂધી કેળાં હોયછે. એવું કહેછે કે એટલી ટૂંકી મુદતમાં એટલો બધો મેવો બીજા કોઇ ઝાડપર થતો નથી. આ દેશમાં ઘણું કરીને એને લોક પકવીને ખાયછે. કોઇવાર કાચાં કેળાંનું શાક કરેછે, કે તેને બાફીને તેની પૂરીઓ કરીને ફરાળમાં ખાયછે. અમેરિકા ખંડના કેટલાએક લોકની મુખ્ય ખાવાની જણસ કેળાં છે. કેળનાં પાંદડાંમાંથી તથા તેની દાંડીમાંથી રેસા નીકળેછે તેનાં સારાં દોરડાં વણાય છે.

કેળાંની જાતો ઘણી છે. તેમાંની બે જાત ઘણુંકરીને ગુજરાતમાં થાયછે. એ બે જાતનાં નામ તાપોડીઆં ને સોનેરી છે. તાપોડીઆં લાંબાં ને જાડી છાલનાં હોયછે. તેની વચમાં જાડી નસ હોયછે. એને કોઇ લોક ખાસડીઆં કેળાં કહેછે. સોનેરી કેળાં જરા નાનાં હોયછે, અને તેની છાલ પાતળી હોયછે. તેની વચમાં જાડી નસ હોતી નથી. સોનેરી કેળાં સ્વાદે તાપોડીઆં કરતાં સરસ હોયછે. કેટલેક ઠેકાણે સોનેરી કેળાં સારાં થતાં નથી. જ્યાં ઊગેછે ત્યાં બારે માસ આવતાં નથી. મુંબઈમાં લાલ તથા લીલી છાલનાં કેળાં થાયછે. તે પાકેછે ત્યારે પણ તેની છાલ તેવીજ રહેછે. એ બેમાંથી લાલ છાલનાં કેળાં બહુ સરસ હોયછે. પાકાં કેળાંને સૂકવેછે. એ સૂકવેલાં કેળાં કોહતાં નથી, ને જ્યારે જોઈએ ત્યારે ખવાય છે. એને કુંકણી કેળાં કહેછે.

पाठ १७. वांदरा.

નીલ કાહું પવાલું

ગરમ દેશમાં, એટલે જે દેશમાં તાપ બહુ પડેછે, ત્યાં વાંદરા હોયછે. એ ઘણી જાતના હોયછે. આ દેશમાં ત્રણ જાતના થાયછે, તેમાંના એક જાતના વાંદરાનાં મોં કાળાં હોયછે. બીજી જાતના આખે ડીલે કાળા હોયછે, ને તેમને નીલ વાંદરા કહેછે. એ બેઉની પૂછડી બહુ લાંબી હોયછે. ત્રીજી જાતના વાંદરા થાયછે તેમનાં મોંનો રંગ લાલ હોયછે, ને તેમનું કાહું ઘણું મોટું હોતું નથી. એ જાતને માકડાં કહેછે. વાંદરામાં કૂદવાનું જોર ઘણું હોયછે. એમનાં બચ્ચાં પોતાની મા મોટી મોટી ફાળ મારેછે, ત્યારે તેમને પેટે વળગી રહેછે, ને કદી પડી જતાં નથી. વાંદરા ઘણુંકરીને ઝાડનાં પાંદડાં ને ફળ ખાઈને જીવેછે. પક્ષીનાં ઈંડાં હાથ લાગે તો તે ખાય, ને ગામમાં રહેતા હોય, ને વખતે લોકનાં ઘરમાં પેસવાનો લાગ ફાવે, તો રાંધેલું ધાન્ય કે કાચું અનાજ પણ

ખાઈ જાય. વાંદરામાં ઘણું જોર હોયછે, કોઇવાર માણસની સામા પણ થાયછે. વાંદરાનાં બચ્ચાંને પાળી કેટલાંએક માણસ તેમને નાચતાં ને રમતાં શીખવેછે.

બીજાં બધાં જનાવરો કરતાં એના શરીરનો ઘાટ માણસના ઘાટ જોડે મળતો આવેછે. એશિઆની દક્ષિણમાંના બેટોમાં તથા આફ્રિકામાં કેટલીએક જાતના વાંદરા થાયછે, તેઓને પૂછડી નથી હોતી. તે બે પગે ચાલેછે. તે ઝાડમાં પાંદડાંવાળી ડાળીઓમાં ઝુંપડી કરી રહેછે. તેને આખે ડીલે વાળ ઘણા હોયછે, તોપણ અજાણ્યો માણસ આઘેથી જુએ તો ભૂલમાં એને જંગલી માણસ જાણે.

એક વાર એક વાંદરાને વહાણમાં બેસાડી વિલાયત લઈ ગયા હતા. તે વહાણના ખારવા સાથે હળી ગયો. તેને તેમનાં જેવાં લૂગડાં પહેરવાં બહુ ગમે, તેમની સાથે બેશીને ખાય. ને પવાલે પાણી પીએ. વિલાયત પહોંચ્યાપછી થોડે દહાડે ટાઢથી તે બિચારો મરી ગયો; પણ જો વાંદરાને ત્યાં સંભાળીને રાખ્યા હોય તો જીવે ખરા.

पाठ १८. खोदे ते पडे.

દાનત ગીત

ચાર ચોર હતા તેઓ એક મોટા શહેરમાં નગરશેઠને ઘેર ચોરી કરીને ઘણો માલ લાવ્યા હતા, તે વહેંચી લેવાને એક ઝાડીમાં પેઠા. ત્યાં તેમાંથી એક બોલ્યો કે ચોરી કરતાં આપણે ઘણા દિવસ ભૂખ અને તરસ વેઠી છે. માટે આપણે આજ નિરાંતે ખાઈએ. એ વાત બીજાને ગમી, તેથી બે જણાને કાંઇક ચોરીના માલમાંથી આપીને શહેરમાં મોકલ્યા. રસ્તામાં આવતાં તે બે ચોરના મનમાં વિચાર ઊઠ્યો કે આપણને ચોરી કરતાં કરતાં મરવાની વખત આવી, પણ તાલેવાન થયા નહિ, ને આપણને મળેલો માલ ચારે ભાગે વહેંચેથી ઓછો આવશે, ને તેથી ચોરી કરવી આપણે કપાળે ચોંટી રહેશે, માટે બીજા બેને મારી નાંખીએ તો આપણે બેને હમણા કરતાં બમણો ભાગ આવે. એવો વિચા કરી કંદોઈની દુકાનેથી

બરફી, જલેબી, વગેરે મીઠાઈ લઇને તેમાં ઝેર ઘાલ્યું. એવામાં પેલા બીજા બે ચોર વગડામાં બેઠા છે તેમના મનમાં પણ એવોજ વિચાર આવ્યો, ને ધાર્યું જે શહેરમાં જે ગયા છે તે ખાવાનું લઈ આવે, તેવાજ તરવારથી મારી નાંખવા. એટલામાં પેલા બે ખાવાનું લઈને આવ્યા, અને તેમની આગળ મૂક્યું તેવાજ તરવારથી પેલાએ તેમને મારી નાંખ્યા. પછી ખુશ થઈને પેલી ઝેર ઘાલેલી મીઠાઇ ખાધી, તેથી તે બે પણ મરી ગયા. એવી રીતે એક એકના ઉપર દાનત બગાડી ત્યારે તે સર્વનું મોત થયું, અને માલ માલને ઠેકાણે રહ્યો, ને ચોરનાં મડદાંને કાગડા, કૂતરાં, ને ગીધે ફોલી ખાધાં. કહેવત છે કે "चोरनी मा चंडाळे जाय ने पापी हाथ घसंता थाय."

पाठ १९. माखीनुं बच्चुं.

એક નાનું માખીનું બચ્ચું પોતાની માની જોડે ભીંતપર બેઠું હતું. માને ત્યાંથી જવું પડયું તેથી જતી વેળાએ બચ્ચાને કહ્યું હું હમણા આવુંછું, તું અહીંજ બેસજે, આવું ત્યાંસુધી જઇશ મા.

બચ્ચે પૂછ્યું, કેમ વારૂ, મા ?

માખીએ કહ્યું જો, પેલું ઊકળતું તળાવ જોયું ? ચૂલા ઉપર નહાવાનું પાણી ઊકળતું હતું, તેની ભણી આંગળી કરી દેખાડીને કહ્યું કે એની પાસે જઇએ, તો મહા ખોટું થાય.

બચ્ચું—કેમ એની કને જાઉં તો શું ખોટું થાય ?

મા—એમાં તું પડી જાય, બાપુ; એમાં પડે તે મરી જાયછે; તું ત્યાં જઇશ મા.

બચ્ચું—શાથી પડું મા ?

મા.—તે તો હું નથી જાણતી, પણ મેં એવું બહુ જોયું છે વાસ્તે કહુંછું, માટે તારે માનવું. જે માખીનું બચ્ચું ત્યાં ગયું છે તે તેમાં પડી મુઉં છે, કોઇએ ઊગર્યું નથી. બચ્ચાના મનમાં શીખામણ લાગી હશે એવું સમજીને તેની મા ઊડી ગઈ. પછી બચ્ચું માની શીખામણને હસવા લાગ્યું, ને પોતાના મનસાથે બોલ્યું કે આ

ડોશીને બહુજ ફીકર છે. જેમ જેમ એનાં વરસ વધેછે, તેમ તેમ અકલ ઘટેછે. તળાવકને જરા ઊડું ને રમું, એમાં એના બાપની શી પૂંજી જવાની હતી? શું મારે પાંખ નથી? ને ઊડતાં નથી આવડતું? ઘરડાં માણસને ડાહી ડાહી વાતો કરવાની ટેવ બહુ હોયછે, પણ તેમના કહ્યાપ્રમાણે કરવું મને કેમ ગમે? હું તો મારે ત્યાં જઈશ. જોઉં તો વારૂ શું થાય

એમ કહીને ઊકળતા પાણીના ચરૂભણી ઊડયું; ત્યાં પહોંચતાંજ ઊની વરાળ લાગી કે તમર ખાઈ ચરૂમાં પડયું. મરતાં મરતાં બોલ્યું કે જે છોકરાં માબાપનું કહ્યું નથી કરતાં તે આમ દુઃખ પામેછે. અરે! મેં આ શી મૂર્ખાઈ કરી જે માની શીખામણ માની નહિ! માની હોત તો મારી આ વલે થાત નહિ.

નાદાન છોકરાંને મા, બાપ, મહેતાજી, કે બીજું કોઈ સારી શીખામણ દે તે કડવી લાગેછે. પોતાને ડાહ્યાં ગણીને શીખામણ માનતાં નથી, ને પોતાની મરજીપ્રમાણે કરેછે. એવાં છોકરાં આ માખીના બચ્ચાની પેઠે દુઃખી થાયછે.

पाठ २०. माखीनुं बच्चुं.

ઊનામણા ચોટ ડાળવું તત્કાળ અંજાઈ વિનાશ

દોહરો.

માખી બોલી મુખથકી, પ્યારા બચ્ચાપાસ,
જઈ આવું હું જ્યાંસુધી, ઉડીશ મા આકાશ. ૧
ઉકળે છે ઊનામણો, જે તે પાસે જાય,
ચૂકે ફરતાં ચોટ તો, જીવનું જોખમ થાય. ૨
એમ કહી એ તો ગઈ, બચ્ચું બુદ્ધિ બાળ,
દિલમાં ડાહપણ ડોળવા, તે લાગ્યું તત્કાળ.
ઘરડાં તો વાતો ઘણી, કરે વધારી વેહેમ,
ઊડી ફરતાં આટલે, કહો મરીશ હું કેમ. ૪
એમ કહી ઊડી ગયું, પહોંચ્યું પાણી પાસ,
અંજાઈ એમાં પડ્યું, વળતી થયું વિનાશ. ૫

બોલ્યું મરતાં બોલ તે, જે ચાલે આ ચાલ,
માનો નહિ માબાપનું, તો તેના આ હાલ. ૬

ક૦ દ૦ ડા૦

पाठ २१. साचो छोकरो.—भाग १.

વર્ગ   ભોગજોગે   નંબર

કેશવલાલ કોઇ દહાડો જૂઠું બોલ્યો હોય એવું કોઇને સાંભરતું નથી. તે રોજ સાચું બોલે, ખોટું કામ કરે નહિ, ને અજાણતાં થઇ ગયું હોય તો કહ્યાવિના રહે નહિ. એની નિશાળમાં એવો ધારો હતો કે ભણતી વેળા કોઇએ જરા વાત ન કરવી. એ ધારો તોડે તેના નંબરમાં ૨૫ વધારે. કેશવલાલને તેના બાપે કહી મૂક્યું હતું કે આ મહિનામાં તારૂં નામ પહેલું આવશે તો તને રમવાની નાનીસરખી ગાડી ને તેને જોડવાને લાકડાનો ઘોડો અપાવીશ.

નિશાળના વાડામાં લીમડાનું ઝાડ હતું. એ ઝાડની સામેની બારીઆગળ કેશવલાલનો વર્ગ બેસતો. ભોગજોગે એક દહાડો એક વાંદરી બચ્ચું પેટે વળગાડી લીમડાપર આવી બેઠી, ને આ ડાળેથી આ ડાળે કૂદે. એવામાં કેશવલાલે ચોપડીમાંથી મોં કાઢીને તેણીમેર જોયું. વાત ન કરવાનો ધારો સરતમાં નહિ રહ્યાથી તેની પાસેના છોકરાને કહેવાઈ ગયું, નરોત્તમ જો જો, પેલી વાંદરી બચ્ચાને લઈ કેવી કૂદ કૂદ કરેછે.

નરોત્તમ હશીને બોલ્યો, અરે! એ ક્યાંથી આવી! કેશવલાલે કહ્યું. ના રે, હું ભૂલ્યો, આપણે વાત ન કરવી જોઈએ.

એટલામાં વાંદરી હેઠે ઉતરી, ને બચ્ચું છૂટું પડી બારીભણી ચાલ્યું.

તે જોઇ નરોત્તમ બોલ્યો, એ તો નિશાળે ભણવા આવેછે. એને આપણી પાસે બેસાડીશું? એની મા એને મૂકવા આવી હશે ખરે? મહેતાજીએ એ સાંભળ્યું ને પૂછ્યું, તું વાત કરેછે કે?

નરોત્તમે જવાબ દીધો, નાજી, મેં બહુ વાતો નથી કરી; એમ કહી નીચું ઘાલી વાંચવા મંડ્યો. મહેતાજીએ કહ્યું, થોડી પણ કરી તો ખરી. તારા નંબરમાં ૨૫ ઉમેરીશ.

पाठ २२. साचो छोकरो.—भाग २.

ટેબલ.

કેશવલાલને બાપે કહેલી રમવાની ગાડી ને ઘોડો સાંભર્યાં તો ખરાં, પણ છાતી ચલાવીને સાચું બોલી ઊઠ્યો કે સાહેબ, મેં પણ રજાવિના વાત કરી, માફ કરજો.

મહેતાજી બોલ્યા, મારા જાણ્યામાં નહોતું.

કેશવલાલે કહ્યું, મેં પહેલી વાત કરી. હું બોલ્યો ન હોત તો કદાપિ નરોત્તમ પણ વાત ન કરત. હું ભૂલ્યો.

મહેતાજી—તો તારા નંબરમાં પણ ૨૫ ઉમેરીશ. પણ તેં કરી વાત છાની રાખ્યાવિના ખરેખરૂં કહી દીધું, તેથી તું સાચો છોકરો છે. છાનું રાખવું તે જૂઠું કહ્યાબરાબર છે. તેં ધારો તો એ ખોટું કીધું. પણ પછી તે માન્યું, એ બહુ સારૂં કર્યું.

કેશવલાલના નંબરમાં અગાઉ કોઇ વાર ૨૫ ઉમેર્યા નહોતા, માટે આ વેળા તેને ઘણી શરમ લાગી. ગાડી મળવાની હતી તે ગઈ, ને તેથી જે જે રમવાના વિચાર કર્યા હતા તે ફોકટ ગયા. તે સાંભર્યું તે વારે બહુ ખોટું લાગ્યું. ને રડવાજેવું મોઢું થયું, પણ ધીરજ રાખી રોયો નહિ.

ત્યારકેડે કેટલેક દહાડે એવું બન્યું કે મહેતાજી સાંજરે ઘેર જતી વેળા એક પાવલી નિશાળની ટેબલ ઉપર ભૂલી ગયા. બીજે દહાડે કેશવલાલે સૌથી પહેલાં આવી નિશાળ ઉઘાડી. મહેતાજી આવ્યા, ને જુએછે તો પેલી પાવલી ટેબલપર મળે નહિ. પડપૂછ કરી ત્યારે સૌ છોકરાએ કહ્યું, અમે લીધી નથી ને દીઠીએ નથી. અમે આવ્યા ત્યારે ટેબલપર નહોતી. ત્યારે પૂછ્યું, આજ પહેલું કોણ આવ્યું? સૌ બોલી ઊઠ્યા, કેશવલાલ, કેશવલાલ.

पाठ २३. साचो छोकरो.—भाग ३.

આળ

મહેતાજીએ પૂછ્યું, કેશવલાલ, તેં પાવલી દીઠી છે?

કેશવલાલ—નાજી, હું એ પાવલીની વાત જાણતો નથી. આવ્યો ત્યારે ટેબલપર પાવલી નહોતી.

મહેતાજી બોલ્યા, ઘણું નવાઇ જેવું, પણ હું તારી વાત માનુંછું. મને તારો ભરોસો છે. તું નિત્ય સાચું બોલેછે, ને તે દહાડે તારો વાંક પડ્યો હતો તે પણ વગર પૂછે માન્યો હતો. વારૂ હું જોઉંછું, થોડી વારમાં જે હશે તે જણાશે.

છોકરાંને કોઇને સૂઝે નહિ કે પાવલી કોણે લીધી હશે. માંહે માંહે એક એકને કહે કે એ તો નક્કી કેશવલાલે તો નથીજ લીધી, તેને એવી ટેવ નથી. કાંઇ ખોટું કામ કોઇ ન જાણે એમ થયું હોય તો- પણ તે કહી દે. જોની, તે દહાડે પેલી ચાંદરીની વાતમ કેવો સાચું બોલ્યો!

નિશાળ છૂટવાની વેળા થઇ ત્યાંસુધી ચોર પકડાયો નહિ, પણ તે વારે જે માણસ નિશાળમાં પાણી ભરતો હતો, તેણે આવીને મહેતાજીના હાથમાં પાવલી મૂકી. મહેતાજીએ પૂછ્યું પાવલી કેવી? તેણે કહ્યું, હું સવારમાં આવ્યો ત્યારે એ ટેબલપર પડેલી હતી. મેં જાણ્યું કોઇની જડી હશે માટે લઈ તમને ઘેર આપવા આવ્યો, પણ તે વારે તમે ઘેર નહોતા, માટે હવે અહીંઆં લાવ્યો. એ સાંભળી સૌ છોકરાં ઘણાં ખુશ થયાં.

કેશવલાલની ભણી જોઇ મહેતાજીએ કહ્યું, લે, જો, તું ખરો પડ્યો, તારે માથેથી આળ ઉતર્યું. હવે મને તારો પૂરો ભરોસો બેઠો. તારી સારી ચાલને લીધે પાવલી તને આપી દઉંછું. તારી આબરૂ આથી ઘણી વધી. તારા બાપે તને ગાડી આપવાની કહી હતી તે ન અપાવી, કેમકે તારૂં નામ ૨૫ નંબર ઉમેર્યાને લીધે પહેલું ન આવ્યું. પણ તે તારાં વખાણ કરેછે ને તારાપર બહુ ખુશ છે.

पाठ २४. बे बिलाडीओ ने वांदरो.

પંચાત આવકાર ન્યાય ત્રાજુડી
પલ્લાં બચકું ઈનસાફ કરેંગરી

એક ઠેકાણેથી બે બિલાડીઓ એક રોટલો લાવી. પણ વહેંચતાં વહેંચતાં તે વઢી પડી; પછી તે વઢવાડની પંચાત કરાવવા માટે એક વાંદરાકને ગઈ, તેણે એમને આવકાર દીધો. બિલાડીઓ બોલી જે આ રોટલાને વાસ્તે અમારે બે જણુંવચ્ચે વાંધો પડ્યો છે. માટે તમે જરા વચમાં પડીને એનો તોડ કાઢો તો સારૂં. વાંદરો બોલ્યો, ભલે આઇઓ, તમે મારે ત્યાં ક્યાંથી; તમારો ન્યાય હું વાજબી રીતે કરીશ, કશી ફીકર રાખશો મા. પછી પેલા રોટલાના બે કટકા કર્યા, ને એક ત્રાજુડીનાં *પલ્લાંમાં એકેકો કટકો નાંખ્યો, એટલે એક પલ્લું નીચું નમ્યું, ત્યારે તેમાંનો કટકો કાઢીને તેમાંથી એક બચકું ખાધું, પછી બાકીનો પાછો પેલા પલ્લામાં મૂક્યો, ત્યારે પેલું બીજું પલ્લું નીચું નમ્યું. ત્યારે તેમાંનો કડકો લઇ કરડ્યો ત્યારે તો બિલાડીઓ મનમાં સમજી, ને વાંદરાને કહ્યું, ભાઇ, હવે જે છે તે અમને પાછો આપ, અમે અમારી મેળે સમજીશું. વાંદરે જવાબ દીધો, બાઇઓ, જરા धीरज રાખો. ઇનસાફને રાહે ઈનસાફ થશે. એમ કહી બેઉ કડકામાંથી વળી બચકાં ભર્યાં. બિલાડીઓએ

*પલ્લાં એટલે છાબડાં.

ગભરાઇને પેલા વાંદરાને કરગરીને કહ્યું જે ભાઇ, કેમે કરતાં અમારો છૂટકો કર, ને આ જે કાંઇ થોડું ઘણું રહ્યું છે તે અમને પાછું આપ. પેલો કહે જે ના, એમ કેમ થાય? મેં આટલી વાર મહેનત કરી તેનું મારે કાંઇ જોઇએ કે નહિ? માટે આ, જે રહ્યું, એ તો મારી મહેનતનું રહ્યું, એમાં તમારૂં કાંઇ લાગે વળગે નહિ. એટલું કહીને પેલા બાકીના કડકા ગટ કરી ગયો. ખાઈ રહીને મોઢું લાંવકું રાખીને કહ્યું જે બેનો, તમારી પંચાત થઇ ચૂકી, હવે તમારે કશો વાંધો રહ્યો નથી. વાંધાનું જે મૂળ હતું, તેનો ઉપાય મેં તમારા દેખતાં કર્યો, તે તમે જાણોછો. હવે તમે સુખેથી ઘેર જાઓ; વળી કોઇ વખત આવું કામ હોય, તો મને બેલાશક સોંપજો. કહેવત છે કે "बेनी लडाईमां त्रीजो खाई जाय."

પાઠ ૨૫. પ્રાણી.—ભાગ. ૧.

પ્રાણી   પશુ   પંખી   માછલાં

ભૂકો   અટકચાળાં   ઊન

મહેતાજી—ભાઇડા, બાઇડીઓ, છોકરાં, છોડીઓ એ પ્રાણી છે; એવિના ઈશ્વરે બીજાં કયાં કયાં પ્રાણી કર્યાં છે?

ગિરધર—પશુ, પંખી, માછલાં, ને કીડા.

મહેતાજી—થોડાંક પશુનાં નામ દો.

પરશોતમ—ગાય, ઘોડા, ઘેટાં, બકરાં, કૂતરાં, બિલાડાં.

મહેતાજી—ઠીક, એ તો તમે રોજ જુઓછો તે, પણ જેનાં તમે નામ સાંભળ્યાં હોય, કે ચિત્રેલાં જોયાં હોય તેવાં થોડાંકનાં નામ દો.

ગિરધર—વાઘ, રીંછ, વાંદરા.

મહેતાજી—કોઇ કોઇ ગામમાં વાંદરાં ઘણાં હોયછે.

પરશોતમ—હાજી, હું અમદાવાદ ગયો હતો ત્યાં બહુ વાંદરાં જોયાં. ત્યાં તો વાંદરાં છાપરે છાપરે કૂદેછે, ને નળીઆંનો ભૂકો કરી નાંખેછે.

મહેતાજી—બધાં જનાવરોમાં વાંદરાંનો ઘાટ માણુસને બહુ મળતો આવેછે. વાંદરાં બહુ અટકચાળાં હોયછે.

ગિરધર—માટેજ અટકચાળાં છોકરાંને વાંદરાં કહેતા હશે.

મહેતાજી—એ તો ઠીક, પણ કહો જોઇએ, માણસ અને પશુમાં શો ફેર છે?

પરશોતમ—માણસને વાચા છે.

મહેતાજી—ખરૂં, ને બીજો શો ફેર છે?

ગિરધર—માણસને બે પગ છે ને પશુને ચાર.

પરશોતમ—પશુને પૂછડું હોયછે.

મહેતાજી—હા. પણ ઘણાં પશુને છે ને માણસને નથી એવું બીજું શું છે? મારી મરજી તમને વિચાર કરતાં શીખવવાની છે. તમે જાણતાં તો હશો કે માણસ પશુના જેવું નથી, પણ કેમ નથી? બોલો.

રણછોડ—અંગરખું, બંડી, પાઘડી, ને જે બીજું પહેરવાને જોઈએ, તે માણસને વેચાતું લેવું પડેછે, પણ પશુને ડીલે તો વાળ કે ઊન હોયછે, તેજ એનાં લૂગડાં. તેથી એમ કહીએ તોપણ ચાલે કે તે લૂગડાંસુદ્ધાં જન્મેછે, ને તેઓને લૂગડાં તરફની હરકત પડતી નથી.

મહેતાજી—બરાબર, ખરી વાત.

पाठ २६. प्राणी—भाग २.

રૂવાંટી રૂપાળા જ્ઞાન

મહેતાજી—માણેકલાલ, હવે તું કહે. કયા જનાવરને ડીલે વાળ હોયછે? ને કયાને ડીલે ઊન હોયછે? થોડાનાં નામ દે એટલે બસ.

માણેકલાલ—ગાય અને ઘોડાને વાળ હોયછે ને ઘેટાંને ઊન હોયછે. બકરાને ડીલે જે છે તે વાળકરતાં જાડા ને ઊનકરતાં પાતળા હોયછે.

મહેતાજી—બહુ સારૂં, બિલાડીની ચામડીએ શું હોયછે?

ગિરધર—વાળ, પણ ઘોડા કે ગાયના જેવા નથી, તેથી વધારે સુંવાળા ને ઘટ્ટ છે, તેને રૂવાંટી કહેછે, નહિ સાહેબ?

મહેતાજી—હા, ને સસલા, હરણ, ને બીજાં કેટલાંક જનાવરને પણ રૂવાંટી હોયછે. કોઈ જનાવરને વાળ, ઊન, કે રૂવાંટી એમાંનું

કશું હોતું નથી. હાથીની ચામડીએ આછા વાળ હોયછે, પણ તેમ તેની ચામડીએ ઘણી જાડી હોયછે.

રણછોડ—વાઘને પણ રૂવાંટી હોયછે, નહિ સાહેબ?

મહેતાજી—ના, તે ટૂંકા ને લીસા હોયછે માટે વાળ કહેવાયછે. વાઘના વાળ તો કાળા ચટાપટાવાળા ને રૂપાળા હોયછે. માણસ ને પશુમાં વધારે ફેર છે તે કોઈ જાણોછો?

માણેકલાલ—હાજી, કોઇ કોઈ પશુને પગે ખરી હોયછે, જેમકે ઘોડાને, ગાયને, ઘેટાંને. કોઇને પંજા હોયછે, જેમકે કૂતરાને, બિલાડીને ને વાઘને છે. કોઇ પશુના પગ આપણા જેવા નથી.

ગિરધર—પશુને હાથ નથી હોતા.

મહેતાજી—ખરી વાત, કેટલાંએક પશુ પોતાના પગનાં આંગળાં ઝાલવાના તથા બીજા કામમાં લાવેછે; જેમ કે બિલાડી, વાંદરો, રીંછ. એ પોતાનાં આંગળાં ને પગ હાથને ઠેકાણે કામમાં આણેછે.

માણેકલાલ—માણસ સીધાં ઊભાં રહેછે, પણ તેમ પશુથી ઊભું રહેવાતું નથી.

મહેતાજી—ખરૂં. માણસ ને પશુ વચ્ચેના ઘણા ફેર તમે કહ્યા. ચાલો તે ફરીથી ગણી જઈએ.

ગિરધર—પશુને વાચા નથી. આપણે બે પગ અને તેમને ચાર પગ છે. તેમને શરીરનું ઢાંકણ હોયછે, એટલે તેમને વાળ, ઊન, રૂવાંટી, કે જાડી ચામડી હોયછે. તેમનાં માથાં આપણી પેઠે ઊભાં નથી.

મહેતાજી—હજી એક વાત કહેવી રહી ગઇ છે, તે એ કે સર્વેને સરજનાર જે પરમેશ્વર તેનું જ્ઞાન પશુને નથી.

पाठ २७. प्राणी उपर हेत राखवाविषे.

હથોડે અનર્થે પ્રભુ મુવાળો શૂળી ગસોલ નમેરી

મનહર છંદ.

ગમે તેમ રમે કોઇ સમે મન ભમે ત્યારે,
દયા તજી દમે પ્રાણીને પરોવી શૂળમાં;

કાં તો પગ તોડે પછી છોડે, કાં તો આંખ ફોડે,
કાં તો મારે જોડે કે હથોડે દાટે ધૂળમાં;
એવો અનર્થ કરે અર્થ વિનાનો અતિ,
અકલવિનાનો આગ મેલે ઝાડ મૂળમાં;
તજો તમે તેવાં પાપ ઇશ્વરથી ડરી આપ,
પ્રભુ પ્રીતે ધારો પ્રેમ પ્રાણીઓનાં કુળમાં.

ક૦ દ૦ ડા૦

ચરણાકુળક છંદ.

પગ પાંખોને પકડી તોડે, રાજી થઈ જોવાને છોડે;
કેક મુવાળે ફાંસો ઘાલે, હાથ પગો તરફડતા ભાળે;
શળી કાંટા સોયજ કેરી, ઘોંચી હાથે ધરે નમેરી:
પંખીપર જે ગલોલ મારે, તે પાપી ચિતમાં ન વિચારે.

આજમ દુર્ગારામ મંછારામ.

પાઠ ૨૮. પાઘડી અને તોરો.—ભાગ ૧.

પેચ મશકરી ચાદર ઓરવું સકંજો

ઇશ્વરલાલ કરીને એક છોકરો હશે, તે રોજ નિશાળે ભણવા જાય. એક દહાડો બિલાડી અને વાંદરાની જોડેલી વાત વાંચીને નિશાળેથી તરતજ ઘેર આવ્યો, અને લૂગડાં ઉતારી પોતાની પાઘડી ખીંટીપર મૂકતાં મનમાં વિચારવા લાગ્યો, કે બિલાડાં ને વાંદરાં જેમ વાતો કરે-છે તેમ પાઘડી લૂગડાં વાતચીત કરતાં હોય તો કેવી મજા પડે? એ-ટલામાં પાઘડીના ઉપલા પેચને વાચા થઇ તે બોલ્યો કે હું તો પહે-લાં ઝાડને માથે બેસતો હતો, તે હવે તમારે માથે બેસુંછું. તે સાં-ભળીને ઇશ્વરલાલ તો હસવા મંડયો, અને અચરજ પામીને બોલ્યો કે એમ હોયજ નહિ, તમે તો મશકરી કરોછો. ઝાડ કાંઇ પાઘ-ડી પહેરે? ઝાડને માથુંજ કયાં છે? ત્યારે પાઘડી બોલી, શેઠ, તમે જાણતાજ નથી. હું ઝાડપર હતી ત્યારે તો મને કપાસ કહેતા. ખેતરમાં અમે બહુ મજા કરતા, હીંચકા ખાતા ને રમતા

વળતી તો અમે બહુ સોબતી એકઠા થયા, તેવારે માણસનું ધાડું ને ધાડું અમે રમતા હતા તેણીમેર દોડી આવ્યું; તેમાં બાઈડીઓ, છોકરા, છોડીઓ સૌ હતાં. અમે તો જાણ્યું કે તે બધાં અમારી સાથે હીંચવા ને રમવા આવતાં હશે, પણ તે તો ખોટું પડ્યું. એ બધાંની પછવાડે તો ચાદરની ઝોળીઓ બાંધેલી હતી, તેમા અમને પકડી પકડીને નાંખવા માંડ્યા. પછી સાંજ પડી કે મોટા ગાંસડા બાંધી વાડામાં લઇ ગયા ત્યાં મોટા મોટા ઢગલા કરીને પછી એક ચરખો ફરતો હતો. તેમાં ઓરવા માંડ્યા એટલે અમારા સોબતી જે કપાશીઆ તેથી અમે તો છેક જુદા પડ્યા. ત્યારપછી તો મોટા સકંજા ફરતા હતા તેમાં અમને નાંખ્યા, ને અમારાપર દશ બાર માણસો ચડીને ઊભા રહ્યા, અને અમને પગવતી દાબવા માંડ્યા. અમે તો જાણ્યું કે હવે તો ચગદાઇને મરી જઈશું. થોડી વારે ટાટમાં અમને બાંધ્યા, ને દોરડાંથી ખૂબ કસ્યા. એ ગાંસડીમાં અંધારૂં તો ખરૂં, પણ માંહે ઠેકાણે ઠેકાણે જાળીઆં હતાં, તેમાંથી અમે બહાર જોતા હતા.

पाठ २९. पाघडी अने तोरो.—भाग २.

ગુંગળાવું વેઠવું તાંત પૂણી મળસકું. સૂતીઓ
કાંતવું આંટી વેપારી વણકર રંગરેજ કણબી

પછી તો અમને ગાડામાં બેસાડ્યા. તેમાં અથડાતા કૂટાતા શહેરમાં આવ્યા. રસ્તે ટાઢ વાય, તડકો લાગે, ધૂળ ઊડે, તેથી અમે તો ગુંગળાઇ જઈએ. એવું એવું દુઃખ કેટલાક દહાડા વેઠ્યા પછી અંતે અમારો બહાર નીકળવાનો વારો આવ્યો. અમે જે ગાં- સડીમાં હતા તે છુટી, એટલે થોડાં માણસો આવીને અમને લઈ ગયાં. તેમાં કેટલાંક તો દાઢીવાળાં, અને કેટલાંક તો દાઢીવિનાનાં હતાં. એમને પીંજારા કહેતા. તેમણે અમને તાંતપર ચડાવીને ખૂબ પીંજ્યા, ને ઝપાટા મારી મારીને અમારી ધૂળ કાઢી નાંખી. વળતી સળીપર ચડાવીને અમારી લાંબી ગોળ પૂણીઓ વણી. સવારે મોટા મળસ-

કામાં ભરીને ચકલે કે પોળને મોઢે સુતરીઆકનેથી કેટલીક બાઇડીઓ આવીને અમને લઇ ગઇ. તેમણે આખો દહાડો રેંટીઆવતી અમને કાંતી કાંતીને અમારા લાંબા તાંતણા કરી નાંખ્યા. પછી અમારી આંટીઓ કરેલી હતી, તે વેપારી લઇ ગયા, અને વણનારને ત્યાં આપી. તે વણકરોએ અમને સાળપર ચડાવી વણ્યા, ત્યારે અમારો આવો લાંબો પાઘડીજેવો આકાર થયો. હવે અમને જરા નિરાંત વળી ખરી, કેમકે પછી તો અમને દુકાનની દોરીઓપર ચડીને ઘણા દહાડાલગી હીંચકા ખાવાનું મળ્યું. એ વેળા અમને ખેતરની વાત યાદ આવી.

એક દિવસ તમે ને તમારો બાપ તે દુકાનપર આવી મને લઇ ગયા. મારી જાત ને મારૂં પોત તમારા બાપને ગમ્યું.

એ બધી વાત ધ્યાન રાખીને ઇશ્વરલાલ સાંભળતો હતો તે બોલી ઉઠયો, હારે હા, ખરી વાત. હવે મને સરત આવી. પછી બાપા તને રંગરેજને ઘેર રંગવા આપી આવ્યા, ને તું કસુંબી રંગાઇને આવી કે મેં બંધાવી, અને મારે માથે ઘાલી.

पाठ ३०. पाघडी अने तोरो.—भाग ३.

ઓળખાણ ચળકાટ ઓચિંતું ચાંચવો

પાઘડી કેમ થઇ તે વાત સાંભળીને ઇશ્વરલાલ બહુ ખુશ થયો. પછી તે તોરો જોઇને કહેવા લાગ્યો કે આ તો કંઇ રૂનો થએલો હોય એવું જણાતું નથી. એની વાત તમે કોઇ જાણતા હો તો કહો ને? પાઘડી બોલી, ભાઇ, અમારે ને એને તો કંઇ આગલી ઓળખાણ નહોતી. પેલા વણકરને ત્યાં આવીને અમારી જોડે વણાયો ત્યારથી અમે એને જાણીએ છીએ. ત્યાર પહેલાંની વાત એની મરજીમાં આવે તો એ પોતે કહે.

એવું કહેતાં તોરાના બધા તારમાંથી ઝણઝણાટ કરીને અવાજ નીકળ્યો, તેથી ઇશ્વરલાલ તો ગભરાયો, અને તેમનું બોલવું કાંઇ સમજ્યો નહિ. ત્યારે તેણે કહ્યું કે તમે બધા સાથે બોલોછો, તે કરતાં

એકાદ જણ તમારી વાત કહો તો ઠીક. તેપરથી છેક છેલો તાર બોલવા લાગ્યો. કે અમે તો ઘણા કાળલગણ ભોંયમાં દટાઈ રહેલા હતા, તેવારે અમારામાં હમણાના સરખો ચળકાટ કે રંગ હતો નહિ, પણ બધે ધૂળ ધૂળ હતી. ક્યાંલગણ અમે તે ખાડામાં દટાઈ રહ્યા તે અમારાથી કહેવાય નહિ, કેમકે ત્યાં સૂરજ ઊગતો નહિ, તો વરસ કેમ ગણીએ?

ઇશ્વરલાલ બોલ્યો, હાય, હાય, એવા ખાડામાં અને અંધારામાં કેમ રહેવાય! હું તો ગુંગળાઈને મરી જાઉં.

પણ પેલો તાર બોલ્યો, અમને કંઇ લાગે નહિ તો; અમારે કંઈ આંખ, કાન, કે નાક છે?

એમ કરતાં કરતાં એક દહાડો અમે રહેતા હતા ત્યાં ઓચિંતું અજવાળું પડ્યું. અમે મોં ઊંચું રાખી જોવા જતા હતા એટલામાં તો અમારાપર ધીબાધીબ ચાંચવાના ઘા પડ્યા. પછી કેટલાએક જણે અમને ટોપલામાં ભરીને બહાર કાઢ્યા. બહાર નીકળ્યા ત્યારે એટલું બધું અજવાળું અમે દીઠું કે હવે તો આંધળા થઇશું એવું લાગ્યું.

પાઠ ૩૧. પાવંડો અને તોરો.—ભાગ ૪.

લગડી ચીપ કાનસ જતરડો વેષ ચપટા મૂસ

પછી તો ખાંડી ખાંડીને અમારો ભૂકો કર્યો. ત્યારપછી અમારાપર પાણી રેડ્યું, ત્યારે માટી, ધૂળ, વગેરે જે અમારા ભાઇબંધ અમને વળગી રહ્યા હતા, તે અમારાથી નોખા પડ્યા.

વળતી અમને તો ભઠ્ઠીઉપર ચઢાવ્યા, ત્યાં તો અમને તપાવી તપાવીને પાતળા પાણીજેવા કરી નાંખ્યા. પછી લાંબી લાંબી લોઢાની મૂસોમાં અમને રેડ્યા, એટલે અમે તો લાંબી લાકડીઓ જેવા થઇ ગયા, ત્યારે અમારૂં નામ રૂપાની લગડી પડ્યું.

થોડે દિવસે અમારે ને સોનાને ભાઈબંધી થઇ. કોણે કરાવી અને કેમ થઈ તે સાંભળજો. પહોળી પાટાજેવી ચીપનો વેષ લઇને સોનું આવ્યું. પછી એક માણસે અમને કાનસવતી ખૂબ

ઘશીને અમારાપર કાપા પાડયા; પછી પેલા પાટાને અમારાપર લપેટી શણની દોરીવતી ખૂબ કશીને બાંધી લીધા, અને ફરીથી દેવતામાં મૂકયા. એમ કરતાં અમારે ને તેને તો સ્નેહ થયો. એવો સ્નેહ બંધાયો કે અમને જતરડામાં ઘાલીને ખૂબ તાણ્યા તોપણ અમે એક બીજાને છોડયા નહિ. પ્રીતની રીત તો એવી જોઇએ, કેમ, ખરૂં કે નહિ, નાના શેઠ? એમ કરતાં કરતાં અમારો બહુ ઝીણો તાર થયો, ત્યારે એરણપર મૂકી હથોડાવતી ચપડીને અમને ચપટ કર્યા.

પછી અમારે બીજા એકની જોડે ઓળખાણ થઈ. તેનું નામ હીર હતું. અમને એ જણાને એક ફિરકીપર ચડાવીને દોરા આમળેછે તેમ આમળી કાઢયા. હવે તો અમારૂં નામ બદલાઈ ગયું. પહેલાં તો અમે રૂપાની લગડી બાઈ કહેવાતા, પણ હવે તો અમારૂં નામ કસબ ભાઇ પડયું. પછી એક જણે અમને પાચકીની જોડે રાચપર ચડાવીને લૂગડાની પેઠે વણ્યા, ત્યારે અમારૂં નામ તોરો પડયું. હજુએ કોઇ અમને કસબ પણ કહેછે.

पाठ ३२. जूठुं न बोलवुं.

નિર્દય   અપલક્ષણ   સલાહ   જુઠાણું

જૂઠું બોલવું એ મહા પાપ છે. પાપી ને નીચ માણસનું એ મોટું અપલક્ષણ છે. જૂઠામાં ગણાતું એના જેવું શરમ ભરેલું બીજું થોડુંજ છે. જૂઠાનો સૌએ ધિક્કાર કરવો જોઇએ. તેમનો કોઇને ભરોસો પડતો નથી; કોઇ વાર સાચું બોલે તોપણ કોઇ માને નહિ.

હરેક જાતનું જૂઠાણું ધિક્કારવાજોગ છે. બીજાને નુકસાન કરવાને જૂઠું બોલવું એ તો ઘણુંજ ખોટું છે. એ નિર્દય માણસનું કામ છે. તમારો એક વાંક પડયો હોય તે ઢાંકવાને જૂઠું કહો ત્યારે તમારા બે વાંક થાયછે. પોતાનો માલ પાછો લેવાને કે એક બીજાનો ગુનોહ છાનો રાખવાને જૂઠું બોલવું, એ પણ બહુજ માઠું છે.

જૂઠું તે જૂઠું છે, પછી ગમે તે મતલબથી કહો, માટે કદી જૂઠું બોલવું નહિ.

કોઇ માનો સુનો વાંક જાણવામાં આવે કે તે હરખાતાં હરખાતાં ઊઘાડો કરવાની હું સલાહ નથી આપતો. એ તો નીચ સ્વભાવ છે. ત્યારે તો જેમ ઘટે તેમ કરવું. પણ તેવિષે કોઇ પૂછે ત્યારે તો જે ખરૂં હોય તેજ કહેવું, અથવા ચૂપ રહેવું, પણ જૂઠું કહેવું નહિ.

એ પણ તમારે ખૂબ યાદ રાખવું, કે મોઢેથી જૂઠું બોલવું એ જેમ એક જાતનું જૂઠાણું છે, તેમજ ડોકી ધૂણાવીને અથવા ઇશારત કરીને બીજાના મનમાં ખોટી વાત ઉતારવી, એ પણ એક જાતનું જૂઠાણું છે. તમારા બોલવામાં બે અર્થ હોય, અથવા તમારા મનમાં કાંઇ હોય, ને બીજાને કાંઈ કહેવું, એ પણ જૂઠું બોલવું છે, ને તેટલુંજ ખોટું છે. છેતરવું એ પણ એક જાતનું જૂઠાણું છે, માટે તેમાં પણ એટલુંજ પાપ છે.

पाठ ३३. कूतरो.—भाग १.

શીકું તકાવવું છલંગ માંચી અંગારા સાચવવું

કૂતરાને વાસ લેવાની શક્તિ ઘણી હોયછે. એક વખત એક માણસે લાડુનો દાબડો શીકાઉપર મૂક્યો હતો, તેની સોડમ કૂતરાને આવી હશે, તેથી પેલા શીકાતરફ તકાવીને છલંગ મારે. તે શીકું ઊંચું હતું, એટલે તેની છલંગ દાબડાસુધી પૂગે નહિ. ત્યારે ત્યાં એક માંચી પડેલી હશે, તે દાંતેદાંતે શીકા નીચે ઘસડીને લાવ્યો, અને પછી તે ઉપર ચડીને છલંગ મારી તે બરાબર શીકાને લાગી, ને દાબડો નીચે પડયો. પણ તેનું ઢાંકણું દીધેલું હતું, તેથી દાબડો પડયો તોપણ તે ઊઘડયું નહિ. પછી તે દાબડો ખસેડી ખસેડીને એક ભીંત પાસે લાવ્યો, ને ભીંત સાથે દાબડાને રાખીને પોતાના પંજા-વતી, તથા દાંતવતી એટલી તો મહેનત કરી કે છેલ્લે તે ઢાંકણું ઊઘાડી માંહેના સઘળા લાડુ ખાઇ ગયો.

એક વખત લોટામાં દૂધ ઊનું કરવાને અંગારા ઉપર મૂક્યું હતું, તેને

ઘણી વાર થઇ ત્યારે દૂધ ઊનું થયું, ને પછી અંગારા હોલાઇ ગયા, પણ દૂધ કોઇએ લાધું નહિ. ત્યાં એક કૂતરો આવ્યો તે લોટાના કાના મોંમાં ઘાલીને લઇ ગયો. તે લોટાએ ગયો ને દૂધે ગયું. એક વખત એક કૂતરો શેર સાત આઠેક ખાંડ ભરેલી હશે. તે કોથળી મોંમાં ઘાલીને નાશી ગયો. તે જોઇ પાંચ છ માણસ તેની પછવાડે દોડ્યા. તોપણ તે કૂતરો ઝલાગો નહિ, ને ક્યાંક ભરાઇ ગયો, તે માલૂમ પણ ન પડ્યું. એટલી ભારે ચીજ જો કૂતરો લઇ જતાં ન દેખાયો હોત તો કૂતરો લઇ ગયો એવો વહેમ આ દેશમાં કોઇને આવત નહિ. બીજા દેશના મોટા કૂતરા ૧૫—૨૦ શેરનો બોજો ઊંચકી જાયછે.

पाठ ३४. कूतरो.—भाग २.

ઉગારવું આકાર ખુશામત

કૂતરા ઘણી જાતના હોયછે. એક એક જાતના આકારમાં ને ઊંચાઇમાં ફેર છે એટલુંજ નહિ, પણ તેના સ્વભાવમાં પણ ફેર છે. કેટલાક પોતાના ધણીનું ઘર સાચવેછે, અને કોઇ અજાણ્યું માણસ ઘર આગળ આવે કે ભસવા માંડે, ને ધણીને ચેતાવે. કેટલાક દેશમાં કૂતરા પાણીમાં પેશીને ડૂબી ગએલાં માણસને બહાર કાઢે-છે, ને આંધળા ધણીને દોરી લઇ જાયછે. કેટલાક તો વરૂ ને બીજાં જનાવર સાથે લડાઈ કરીને પોતાના ધણીનો જીવ ઉગારેછે. એવા કૂતરા ધણીને ઘણો ગુણ કરેછે. કૂતરાંની બરદાશ રાખી હોય, ને સારી રીતે પાળ્યાં હોય તો બહુ ગુણ કરેછે.

બીજાં બધાં જનાવરો કરતાં કૂતરામાં વધારે અકલ હોયછે. પણ જેમ ઘણી સરસ બુદ્ધિવાળા છોકરાને ભણાવીએ નહિ તો મૂર્ખ રહેછે, અને નઠારા માણસની સોબતથી છોકરાં બગડેછે, તેમજ આ દેશનાં કૂતરાંને શીખવતા નથી, તેથી તેની અકલ આપણા જોવામાં આવતી નથી. એ કૂતરા જન્મથીજ નઠારી સોબતમાં રહે-છે તેથી નઠારા થાયછે, કેમકે જેવી કૂતરી તેવાંજ તેનાં બચ્ચાં થાય-છે. કુરકુરીઆંને ઘરમાં રાખીને શીખવીને બરદાશ રાખી હોય, તો

બહુ સારાં ને કામનાં થાય. એવાં શીખેલાં કૂતરાં જીવને ખુશ કરેછે, ને બહુ વહાલાં લાગેછે. એવાં કૂતરાં પોતાના ધણીપર તથા ઘરનાં બીજાં સૌ માણસપર ઘણું હેત રાખેછે. પોતે દુઃખ ખમે, પણ તેમને દુઃખ થવા દેતાં નથી. પાળેલાં કૂતરાંને ધણી મારે, પણ તેની સામે થતાં નથી, ને તરત ઉલટાં લાડેછે, ને ખુશામત કરેછે. ધણી મરી જાયછે કે તેને દુઃખ થાયછે, ત્યારે તે બહુ ઉદાસ થાયછે, ને ખાતાં નથી. ઘણે વરસે મળે તોએ ઓળખી કાઢેછે. મા ને છોકરો ઘણાં વરસ જુદાં પડી એકાએક ભેગાં થાય ત્યારે જેવું હેત દેખાડેછે, તેવું કૂતરો ધણીને ઘણે કાળે મળેછે ત્યારે દેખાડેછે.

पाठ २५. घायल कापणो करनार.

હોજ ધોરીનસ હૃદય દાતરડું કાપણી મૂઢ સાવચેતો

એક વાર ખેતરમાં કાપણી કરતાં એક માણસને દાતરડું વાગ્યું, તેથી તેનો હાથ કપાયો. એ ઘા એવો જબરો લાગ્યો કે તેની ધોરીનસ કપાઇ ગઇ. ધોરીનસ ઘણુંકરીને શરીરમાં ઘણી ઊંડી હોયછે, અને એ કપાય છે, ત્યારે એમાંથી ધડધડ લોહી વહી જાયછે, કેમકે એ નળના જેવી છે. એક હોજમાંથી નળ મૂકેલો હોય તે ફૂટે તો તેમાંથી જેમ પાણી ધડધડ વહી જાયછે, તેમજ ધોરીનસમાંથી પણ લોહી વહી જાયછે. હોજને ઠેકાણે હૃદય સમજવું, અને નળને ઠેકાણે ધોરીનસ, એટલે હૃદયમાંથી લોહી ધોરીનસ વાટે વહેછે, માટે એ કપાય છે તો ઘણું લોહી નીકળેછે. એને બંધ કરવાનો ઉપાય એટલોજ છે કે કપાએલા ભાગ અને હૃદયની વચ્ચે દાબણ કરવું, કે તેથી કરીને તે ભાગની તરફ આવતું લોહી બંધ થાય.

પેલા માણસની ધોરીનસ કપાઇ હતી તેમાંથી ખૂબ લોહી વહી ગયું. તે જોઇને તેની આગળનાં માણસ ગભરાઇ ગયાં. કેટલાંક દોડાદોડ કરવા મંડ્યાં, અને કેટલાંક તો મૂઢની પેઠે ભાંજ થઇ રહ્યાં.

એવામાં એક જોરાવર અને ચંચળ છોડી દોડી આવી, અને પોતાના ચણીઆના નાડાનો કકડો કાપીને તે પેલા ઘાની ઉપર ખેંચીને બાંધી લીધો. તેથી લોહી નીકળતું બંધ થયું. તે છોકરીએ જો એમ ન કર્યું હોત, તો તે બિચારો મરણ પામત. માટે એવી વખતમાં સૌ જણે સાવચેતી રાખવી, અને તરત ઘટતો ઉપાય કરવો. તરતબુદ્ધિના માણસથી એમ ઘણાના જીવ બચેછે.

पाठ ३६. अनाज.

મુખ્ય સાંઠા ટોચ ફૂરા વીતતું

દેશ દેશમાં ત્યાંની હવા પ્રમાણે જાત જાતનાં અનાજ થાયછે. આ દેશમાં ગહૂં, ડાંગર, બાજરી, ને જુવાર, એ મુખ્ય છે. એના છોડ ઘણી વાતે મળતા છે. ને સૌના સાંઠા માંહેથી પોચા અને પોલા હોયછે, તેનાં પાંતરાં લાંબાં ને સાંકડાં હોયછે, ને તેના દાણા ટોચપર જથાબંધ થાયછે. અનાજના છોડ એક જાતનું ઘાસ છે; એ છોડનો બાંધો ઘણી ચતુરાઈ ને વિચારથી કીધેલો જણાય છે. તેના સાંઠા હાલ છે તેથી વધારે પાતળા ને નબળા હોત, તો તે પવનથી ભાગી જાત, ને જો વધારે જાડા ને મજબૂત હોત, તો તેમાં પક્ષી ને બીજાં જનાવર રહેત, ને તેમાંનું અનાજ ખાઇ જાત. અનાજ છોડપર હોયછે ત્યારે તેની આસપાસ એવાં ફોતરાં હોયછે કે તે સૂરજના તાપથી એકાએક સૂકાઇ જાય નહિ, ને ભીનાશથી જલદી કોહી જાય નહિ, ને કાપણી કરતી વેળા વેરાઇ જાય નહિ. જે દેશમાં અહીંના જેટલો તાપ પડતો નથી, ત્યાં આ દેશનાં જેવાં અનાજ થતાં નથી, જેમ કે ડાંગર ઠંડા દેશમાં ઊગતી નથી, કેમકે એને જેટલું પાણી ને જેટલો તાપ જોઇએ છે તેટલો ત્યાં નથી. મકાઈ, જવ, અને બીજાં કેટલાંક અનાજ બીજા દેશમાં પાકેછે; પણ ગહૂં, ડાંગર, બાજરી, એ અનાજ મુખ્ય છે, તે સઘળા દેશના લોક ખાય છે. પોતાના દેશમાં ન પાકતાં હોય તો બીજે દેશથી વેચાતાં લાવી ખાય છે. આપણા દેશમાં પણ અનાજ ઘણું

પાકેછે. તો જુઓ, ઇશ્વરની આપણા ઉપર કેવી કૃપા છે! માટે આપણે હમેશા તેના ઉપર પ્રીતિ રાખવી અને તેની સેવા કરવી.

पाठ ३७. जगकर्त्ताविषे.

જગકર્ત્તા પ્રાઢ હય વાહન વૈમાન સાજ માનવી ચોપાઈ.

જગકર્ત્તાએ જગમાં જેહ,
ઉપજાવી વસ્તુઓ તેહ;
સુખ પામે તેથી સંસાર,
ગુણ ગણતાં નહિ પામે પાર.
પૃથ્વી પાણી પ્રૌઢ પહાડ,
ઝાડીમાં જે ઝાઝાં ઝાડ;
બળદો હય હાથી બળવાન,
વાહન તે જેવાં વૈમાન.
ચંદ્ર રવિ તારા ચળકાટ,
ઠીક ઠરાવ્યો તેનો ઠાઠ;
સમા સમાના સુખનો સાજ,
કીધો માનવીઓને કાજ.

ક૦ દ૦ ડાં૦

पाठ ३८. नाळिएरी.

ચિણું ટટ્ટી ઝાવલી

નાળિએરીનું થડ ઊંચું, તેનાં પાંદડાં ઘણાં લાંબાં, ને હેઠ ટોચે હોયછે. એ પાંદડાં પક્ષીનાં પીછાંનાં ઘાટનાં, એટલે વચમાં દાંડાજેવી જાડી નસ, ને તેની બે મેર લાંબી લાંબી પાતરીઓવાળાં હોય-છે. લીલા નાળિએરનું છોડું પીળું, સાફ, ને નરમ છે. તેને કાપેછે તો માંહેથી પાણી નીકળેછે, તે ઘણા લોક પીએછે. પાકેલાં નાળિએરનું ઉપરનું છોડું ચિણું હોયછે, તેનાં દોરડાં વણાય છે. તેના માંહેના ભાગમાં ટોપરૂં બાઝેછે. તે ખાધામાં આવેછે. નાળિએરની માંહેનું પાણી છેક સૂકાઇ જાય ત્યારે ટોપરાનો ગોટો બંધાય છે; તેવાં ટોપરાંને પીલેછે ત્યારે તેમાંથી કોપરેલ નીકળેછે, તે બાળવા વગેરેના કામમાં આવેછે. પીલતાં કૂચા રહે તેને ખોળ કહેછે. તે ઢોરને ખવરાવેછે. નાળિ-એરીનાં પાતરાંને ગુંથીને ટટ્ટીઓ કરેછે, તેને ઝાવલી કહેછે. પાતરાંને ગુંથીને સાદડી પણ કરેછે.

નાળિએરીનાં ઝાડમાંથી રસ નીકળેછે તેને તાડી કહેછે. એ તાડી થોડીવાર રાખીને પીએ તો કેફ ચડેછે. તાડીનો દારૂ થાય-છે. કેટલાક લોક તાડી ને દારૂ પીએછે; તેથી પોતાની અકલ અને પૈસા ખુએછે, ને પોતાના શરીરનોએ બગાડ કરેછે, તેથી તે નહિ પીધો હોય તો ઘણું સારૂં. નાળિએરીનું થડ માંહેથી પોચું હોય તેથી તે સહેલથી કોતરાય છે. તેને કોતરીને પાણી જવાની ભુંગળ કરેછે.

पाठ ३९. बळतुं घर.—भाग १.

કાસદ બંબાવાળો બેભાન

એક વાર મધરાતને શુમારે શહેરમાં બે સિપાઇ એક કાસદની જોડે એક શેરીમાંથી જતા હતા, તેવામાં એક સુતારના ઘરમાંથી ધુમાડો નીકળતો દીઠો. તે જોઇ પેલા સિપાઇઓએ ઘરનાં બારણાં ખૂબ ઠોક્યાં, ને બૂમો પાડી, પણ ઘરમાંથી કોઇએ જવાબ દીધો નહિ. પણ તેમના ઘાંટાથી શેરીમાંનો એક બીજો માણસ જાગી ઊઠ્યો. ને ધુશીને રસ્તામાં આવ્યો. એ પેલા બળતા ઘરના ધણીનો ભાઇબંધ હતો. સૌએ મળી વળી ઘણી બૂમો પાડી, ને બારણાં ખખડાવ્યાં, પણ ઘરમાંથી સુતારે કે તેની બાઇડીએ સાંભળ્યું નહિ. ધુમાડો તો વધારે વધારે નીકળવા માંડ્યો, ને ઘરમાં મોટા મોટા ભડકા તથા ફડફડ અવાજ થતા હતા. સિપાઇ બંબાવાળાને તેડવા દોડ્યા. પેલો ભાઇબંધ એકલો રહ્યો, તે નીસરણી લાવ્યો. બળતા ઘરનાં બારણાં બારી સૌ બંધ હતાં. માટે નીસરણી માંડીને મેડાની એક બારી ભાગી તે ઓરડામાં કૂદી પડ્યો. ત્યાં તે સુતાર, તેની બાઇડી, ને એક બાળક પથારીમાં ઊંઘતાં હતાં. આખો ઓરડો ધુમાડેથી છેક ભરાઈ ગયો હતો, તેથી પેલાં સૂતેલાં રૂંધાઇને બેભાન થઇ ગયાં હતાં; સુતારને ખૂબ ઢંઢોળ્યો ને ઘસડીને બારીકને લઇ જઈ નીસરણીપરથી હેઠે ઉતાર્યો. પછી તેની બાઇડીને ઊંચકી નીચે લઇ જઇ તેના વરનીપાસે બેસાડી. વળી બીજી વાર બળતામાં જઇ તેના બાળકને લાવ્યો.

पाठ ४०. बळतुं घर.—भाग २.

જાગૃતિ શૂર

સુતાર અને તેની વહુને તાજા વાથી જાગૃતિ આવી, તેવાંજ આસપાસ જોઇને બેઉ ગભરાયાં, ને બૂમો પાડી ઊઠ્યાં. છોકરાં, છોકરાં, એમ કહી ગાંડાંજેવાં બારણાંભણી દોડ્યાં, પણ તે ઊઘડ્યાં નહિ ને ભાગ્યાંએ નહિ. નીસરણીએ ચડવા જાયછે તો બારી

સળગી હતી, ત્યારે ફરીને કમાડ ભાગવા માંડ્યાં, પણ ભાગ્યાં નહિ. ઘરમાં તો પહેલો માળ તૂટી પડ્યો, ને મોટો ધડાકો થયો. બારીઓ ફડાફડ ઊડી પડી, ને ચોમેરથી ભડકા બહાર નીકળ્યા. આવો રે! આવો રે! એમ બૂમો પાડી તેઓ બેભાન જેવાં થઇ ગયાં. બેભાન થઇ જાય એમાં નવાઇએ શી! છ છોકરાં ઘરમાં રહેલાં હતાં. બંબાવાળા આવી પહોંચ્યા નહોતા, ને લોકો ભેગા થયા હતા તેમનાથી કાંઇ મદદ થઇ શકતી નહોતી. પેલા ચંચળ ભાઇબંધને નિરાંત વળે નહિ, પણ તે ગભરાયો નહિ. તેનાં બાઇડી છોકરાં ત્યાં આવી ઊભાં હતાં, તોએ પણ તે લાહ્યમાં પેસવાને પાછો હઠ્યો નહિ. તેમને જોઇ પોતાના ગરીબ મિત્રનાં છોકરાંને બચાવવાને વધારે શૂર આવ્યું. પાડોશ-માંનાં સઘળાં ઘરમાં ફરી વળ્યો, પણ બળતા ઘરમાં ઉતરવાનો લાગ ફાવ્યો નહિ. જ્યાં લાગ ફાવે એવું દીઠું, ત્યાં ગયો. પણ બધેથી પાછા ફરવું પડ્યું. અંતે બળતા ઘરના પાછલા ભાગના વાડામાં જવાનો એક માર્ગ જડ્યો. પાડોશીના વાડાની ભીંત વચમાં હતી તે ઉપર ચઢી ત્યાં ઉતર્યો, એટલે ઉપરના ઓરડામાં છોકરાંને ચીસે ચીસ પાડી રડતાં સાંભળ્યાં.

पाठ ४१. बळतुं घर.—भाग २.

અણીશુદ્ધ ઉઘરાણું ટીપ

ત્યારે તે હરખાઇને બોલ્યો, પ્રભુની કૃપાથી હજી તો એ જીવતાં રહ્યાં છે. એમ કહી પાધરોજ એક બારીઉપર ચઢ્યો, પણ તે માં-હેથી દીધેલી હતી. એક હડસેલો મારી બારણું નીચે પાડ્યું, તેવાંજ બધાં છોકરાં તેની ભણી દોડી આવ્યાં. તેમનાં તનઉપર લૂગડાં પણ પૂરાં નહોતાં, બીકથી થરથર ધ્રૂજે ને એક એકઉપર પડે. આગ તો છેક આવી પહોંચી, અને ઓરડામાં અજવાળું અજવાળું થઈ ગયું, પણ પરમેશ્વરે તેમનો બચાવનાર મોકલ્યો હતો. તેણે ધીરજ, હિંમત, ને યુક્તિથી છ ફેરા ખાઇ એક પછી એક એ સૌને નીચે વા-ડીમાં ઉતાર્યાં, ને ત્યાંથી બહાર મેદાનમાં લઇ ગયો. એ છોકરાંની

ફોઇ તથા તેની દીકરી ઘરમાં હતાં, તેમને પણ કાઢ્યાં. એ રીતે આ છાતીવાળા અને દયાળુ પુરૂષે અગીઆર માણસના અણીશુદ્ધ જીવ ઊગાર્યા.

એમ સઘળાં માણુસ બચ્યાં ખરાં, પણ લાહે હોલવાઇ નહિ, ને સર્વ બળી રાખ થઈ ગયું. બાપડા સુતારનાં લોઢાં, વાસણકૂસણ, રાચરચીલાં, દાણોદૂણી, લૂગડાંલત્તાં, સઘળું બળી ગયું. એકને એક લૂગડાભેર બહાર નીકળ્યાં હતાં, તેસિવાય બીજું કાંઇ રહ્યું નહિ.

કોઈ દયાળુ પાડોશીએ તેમને ઘેર આણ્યાં, ને શેરીના લોકે મળી પહેરવા ઓઢવાને લૂગડાં આપ્યાં.

સવાર થઇ ત્યારે ઘણા લોક મળ્યા. ઉપલી વાત સાંભળી સૌને દયા આવી. તેમણે મળી સુતારને સારૂ એક ટીપ કરી. જે પૈસા એકઠા થયા તેમાંથી સુતારને એક નવું ઘર બંધાવી આપ્યું. જે જે તેને તથા તેના કુટુંબને જોઇતું હતું તે લઇ આપ્યું. માયાળુ અને પરગજુ પાડોશીઓનાં ઘરમાં થોડાંએક પખવાડીઆં રહ્યાં, પછી તે કુટુંબ નવા ઘરમાં રહેવા ગયું. (ઉપલી વાત ખરેખરી બનેલી છે.)

पाठ ४२. तपास करवानी टेव.—भाग १.

જવાહિર દરબાર ઝાડો તપાસ સાક્ષી

પરમેશ્વરે સૌને બે આંખો આપી છે, પણ તેને ખરી રીતે વાપરતાં થોડાનેજ આવડેછે. બે માણસ એકજ વસ્તુ જુએ પણ તેથી બેઉના મનપર જુદી જુદી અસર થાયછે, માટે જોવામાં ફેર છે. એવિષે એક વાત નીચે લખી છે.

એક ફકીર ચાલ્યો ચાલ્યો વગડામાં જતો હતો તેને એક વાણિયો સામો મળ્યો. ફકીરે તેને પૂછ્યું, શેઠ, તમારૂં એકાદ ઊંટ ખોવાયું છે? વેપારીએ કહ્યું, હા. ફકીરે કહ્યું, તેની જમણી આંખ ફૂટેલી છે, ને તે ડાબે પગે ખોડું છે, ખરી વાત કે? વેપારી બોલ્યો, હા. ફકીરે પૂછ્યું, તેનો આગલો એક દાંત પડી ગયો છે? વેપારીએ જવાબ દીધો, હા, સાંઈ. ફકીર બોલ્યો, તેને તમે એક મેર મધ

લાધું છે, ને બીજી મેર ગહૂં લાદ્યા છે, નહિ વારૂ ? વેપારીએ કહ્યું, ખરી વાત, મિયાં સાહેબ, તમે એને એટલું ધારી ધારીને જોયું છે ને પારખી રાખ્યું છે, તો હીંડો મને દેખાડો, તે કેણીમેર ગયું ને ક્યાં છે?

ફકીરે જવાબ દીધો, શેઠ, મેં તમારૂં ઊંટ જોયું નથી, ને તમે હાલ જે વાત કહી તેસિવાય બીજા કોઇને મોઢે એવી એની વાત સાંભળી પણ નથી. વાણિયાએ કહ્યું, એ બધું ડહાપણ તો જાણ્યું, એના ઊપર જવાહિર હતું તે ક્યાં છે? લાવને.

ફકીર બોલ્યો, શેઠજી, મેં તમારા ઊંટને નથી જોયું, ને તમારૂં જવાહિર પણ નથી જોયું. એમાંનું હું કાંઇ જાણતો નથી.

એ સાંભળીને વેપારીએ પોતાના માણસપાસે તેને પકડાવી દરબારમાં મોકલાવ્યો. દરબારમાં એના ઝાડા જોયા. ને બીજી ઘણીએ તપાસ કરી, પણ એની કનેથી કશું નીકળ્યું નહિ. એણે ધાર્યું, કે એ જુઠું બોલ્યો એના સાક્ષી મળ્યા નહિ.

पाठ ४३. तपास करवानी टेव.—भाग २.

જાદુગર   શાબાશી   અનુમાન

ફકીરને જાદુગર જાણી સજા કરતા હતા તેવામાં તેણે દરબારને આ પ્રમાણે કહ્યું.

તમને એટલી બધી નવાઇ લાગી, તે જોઇ મને ઘણી રમૂજ પડી. તમે અચંબો પામો તેમાં ઘણી નવાઇ નથી. હું વગડામાં એકલો ઘણાં વરસ થયાં રહુંછું, પણ વગડામાંએ તપાશી જોવાનું મને ઘણું મળેછે. રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં મેં ઊંટનાં પગલાં જોયાં, પણ ત્યાં માણસનાં પગલા નહોતાં તે ઉપરથી મેં જાણ્યું કે એ એના ધણીકનેથી નાઠેલું છે. એના માર્ગના એકજ ગમનાં ઝાડનાં પાંદડાં કરડેલાં હતાં તેપરથી મેં જાણ્યું કે તે એક આંખે કાણું હશે. તેનાં પગલાંમાંનું એક એક આછું પડેલું હતું તેપરથી મેં જાણ્યું તે પગે લંગડું હશે. તેણે જે પાંદડાં કરડ્યાં હતાં તેમાં

વચમાંનો થોડો ભાગ રહી ગયો હતો તેપરથી મેં ધાર્યું કે તેનો આગલો એકાદ દાંત પડયો હશે. તેની એક પાસે ગહૂં વેરાએલા હતા તે લઇ જવા કીડીઓ ચડી હતી, ને બીજી બાજૂએ મધમાખી બમણુતી હતી તેપરથી મેં જાણ્યું કે એને એક મેર ગહૂં ને બીજી મેર મધ લાધું હશે, અને કોઇ માણુસ જોડે હશે નહિ, કેમકે હોય તો ગહૂં વેરાય નહિ ને મધ ઢોળાય નહિ.

એ સાંભળી રાજાએ તેને શાબાશી આપી ને છોડી દીધો. આ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે આપણે તપાસ કરી જોવાની ટેવ રાખવી ને હમેશાં તપાસ કરવી. તપાસ કરી જોવું એટલે સઘળું ધ્યાનમાં રાખી જોવું, ને તેમાંથી કામમાં આવે તેવું અનુમાન કરવું. ફકીર જે રસ્તેથી આવ્યો તેજ રસ્તેથી બીજા માણુસ પણ આવ્યાં, ને તેમણે પણ ઊંટનાં પગલાં દીઠાં હશે, અથવા ધ્યાન આપત તો જોત. તે ભાઇએ પેલા વાણિયાને એમાંનું કશું કહ્યું નહિ, કેમકે તેમને તપાસ કરવાની ટેવ નહિ, માટે જોવા જોવામાં ઘણો ફેર છે. ચિત્ત દઈને જોવાની તથા તેઉપર વિચાર કરવાની ટેવ ઘણી ખપની છે, માટે સૌએ તેવી ટેવ પાડવી.

पाठ ४४. घेटां ने बकरां.—भाग १.

આકડો

મહેતાજી.—કેમ છોકરાં, આજ કયાં જનાવરની વાત કરીશું?

વિઠ્ઠલ.—ઘેટાંની વાત કરો, સાહેબ.

શંભુ.—ના સાહેબ, બકરાંની વાત કરોને.

મહેતાજી.—ચાલો, ત્યારે એ બેઉની વાત કરીએ. જોઇએ એ બને કઇ વાતે મળતાં છે, ને કઇ વાતમાં જુદાં પડેછે. જોઈ કહો, ઘેટા ને બકરો કઇ વાતમાં મળતા આવેછે?

વિઠ્ઠલ.—એ બેઉને ચાર ચાર પગ છે.

મહેતાજી.—હા, ને કૂતરાં બિલાડાંને પણ ચાર પગ છે, પણ બકરાના પગ કૂતરાના કે બિલાડાના કરતાં ઘેટાની જોડે વધારે મળતા

હરી.—બકરાના ને ઘેટાના પગને તળીએ ખરી હોયછે.

મહેતાજી.—ખરૂં, પણ ઘોડાનેએ ખરી હોયછે, તોપણ બકરાની ખરી ઘોડાની ખરીજોડે નથી મળતી, પણ ઘેટાની ખરી જોડે મળેછે; વિચારો, એમ કેમ?

કેશર.—બકરાની ખરીને વચમાંથી ફાટ છે, ને ઘેટાનીએ તેવી છે, પણ ઘોડાનીને એમ નથી.

મહેતાજી.—વારૂ કહો, બીજી શી વાતમાં બકરાં ને ઘેટાં મળતાં છે?

શંભુ.—બેઉ ઘાસ ખાયછે.

દામોદર.—એ બંનેને શીંગડાં હોયછે.

કસન.—ના, ના, દામા, ઘેટાંને શીંગડાં ન હોય; ખરૂં કે નહિ, મહેતાજી સાહેબ?

મહેતાજી.—કેટલીએક જાતનાં ઘેટાંને શીંગડાં નથી હોતાં, ને કેટલીએક જાતનાં બકરાંનેએ નથી હોતાં, તેથી તમારી બંનેની વાત છેક ખોટી નથી. કેટલાએક દેશનાં કોઇ ઘેટાંને ત્રણ, ચાર, ને વખતે પાંચ શીંગડાં હોયછે. કેવી નવાઈની વાત!

છોકરાં.—હેં! પાંચ શીંગડાં! એ તો મોટી નવાઈ!

મહેતાજી.—હવે કહો છોકરાં, એ કઇ કઇ વાતમાં નથી મળતાં?

કસન.—ઘેટાંને ડિલે ઊન હોયછે, ને બકરાને ડિલે વાળ હોયછે.

હરી.—બકરો ડુંગરા ને એવી બીજી ઊંચી જગ્યાએ ચડી શકેછે. ઘેટાથી એ બરાબર થતું નથી.

કેશર.—બકરાને દાઢી હોયછે, ને ઘેટાંને નથી હોતી.

મહેતાજી.—બીજા કશામાં ફેર છે?

વિઠ્ઠલ.—કેટલીએક વસ્તુ એવી છે કે તેને બકરો ખાય પણ ઘેટો તો અડેએ નહિ. બકરાં તો જે હોય તે ખાય, તે ઉપર એક કહેવત છે કે "ऊंट मेले आकडो ने बकरी मेले कांकरो."

મહેતાજી.—બીજા કશામાં ફેર છે?

છોકરાં.—નાજી, કાંઈ સાંભરતું નથી.

पाठ ४५. घेटां ने बकरां.—भाग २.

મેંઢાં ચપળ ઠરેલ

મહેતાજી.—અકલ કોનામાં વધારે હોય, બકરામાં કે ઘેટામાં?

હરી.—ઓહો! બકરામાં, સાહેબ.

કેશર.—પણ મને મેંઢા ગમેછે, એનાં બચ્ચાં કેવાં ગરીબ છે!

મહેતાજી.—હા, સારાં છે, ને તને ગમે એમાં શી નવાઈ! પણ અકલ તો બકરામાં વધારે. બકરાને માણસ કેટલી કેટલી રમતો શીખવેછે! પણ ઘેટું તો કાંઇ શીખે નહિ.

દામોદર.—ને ઘેટો બહુ ધીમો છે. બકરો તો ઘણો ચપળ ને ઘેટો તો ટાઢો છે. ઘેટાથી ડુંગરપર બહુ નથી ચડાતું.

મહેતાજી.—બકરાંને તો ડુંગરમાં ફરવા ને કૂદવા સરજ્યાં છે. એનો ઘાટ ડુંગરપર ચડાય એવો છે. જેવી રીતે જેને જન્મારો કાઢવો હોય તેવું તેનાથી બની શકે એવો ઘાટ ઈશ્વરે સર્વનો ઘડયો છે. ઘેટાંએ ડુંગરોમાં ફરે, પણ બકરાંજેટલું નહિ. જે દેશમાં ડુંગરા છે, ત્યાં નાનાં ઘેટાં થાયછે, તે ચપળ ને ઠરેલ પગનાં હોયછે.

હરી.—ઠરેલ પગનાં તે શું, સાહેબ?

મહેતાજી.—તેના પગ ખશી ન જાય ને ઠોકરાય નહિ. ભરવાડ એટલાં બધાં ઘેટાં શાસારૂ પાળતા હશે?

હરી.—વેચવાસારૂ ને તેના દૂધને સારૂ.

કેશર.—ના, જી, તેનું ઊન કાઢવાસારૂ. વળી મુસલમાન, ખ્રિસ્તિ વગેરે લોકો તેને ખાવાને સારૂ પાળેછે.

મહેતાજી.—કેશરનો જવાબ વધારે ખરો છે.

કસન.—હા, જી, તમે એકવાર કહ્યું હતું કે ઊનનો મોટો વેપાર ચાલેછે, ને તેના લાખો રૂપિઆ ઊપજેછે. એટલા બધા ઊનને શું કરતા હશે?

મહેતાજી.—તેનાં લૂગડાં વણેછે. તમે કામળા, કામળીઓ તો જોયાં હશે. એ ઊનનાં થાયછે, ને સારા ઝીણા ઊનનાં બહુ મોઘાં લૂગડાં થાયછે. બનાત, શાલ એ બહુ મોઘી મળેછે, તે પણ ઊનની થાયછે.

છોકરાં.—એવું ઊન તો અમે નથી જોયું.

મહેતાજી.—એ ઝીણા ઊનથી હુંફ ઘણી રહેછે, માટે જો આપણા ગરમ દેશનાં મેંઢાંને એવું ઊન થાય, તો તે બિચારાં બફાઇ મરે. જ્યાં ટાઢ બહુ પડે ત્યાંનાં ઘેટાંને એવું ઊન હોયછે. ઘેટાંપરથી કાતર્યા પછી ઊનને સાફ કરેછે, રંગેછે, ને બીજી કેટલીક મહેનત કરેછે, ત્યારે લૂગડાં વણાય છે.

છોકરાં.—બકરાના વાળ કાંઇ કામમાં નહિ આવતા હોય ?

મહેતાજી.—નહિ કેમ ? કેટલાએક દેશના બકરાના નિમાળા સારા હોયછે, ને તેનું પણ સારૂં કાપડ બનેછે.

પાઠ ૪૬. ગાયવિષે.

ગુણવાળી શીંગાળી ખડ ભગાળી.

ચોપાઈ.

ગુણવાળી શીંગાળી ગાય, પાણી પીતી ને ખડ ખાય ;
કેવો છે એનો આકાર, ચાર પગાળી આંચળ ચાર. ૧
ફરીને પગ જો ખરીમાં ફાટ, ઘણો રૂપાળો ભાળો ઘાટ ;
પછવાડે પૂંછડે છે વાળ, નિત્ય ગોવાળ કરે સંભાળ. ૨
હોઠ હલાવે બેઠી હોય, કાળી ધોળી રાતી કોય ;
દોતાં દૂધ ભલું દેખાય, તેનાં દહીં માખણ ઘી થાય. ૩.
પેંડા બરફી ને દૂધપાક, ખાતાં ખીર ન લાગે થાક ;
બાસુંદી ને બને શિખંડ, ઠરે પેટમાં ઉપજે ઠંડ. ૪

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૪૭. ગરમ લૂગડાં.

ઘટ્ટ ગોકળગાય લાચાર

ઘેટાને ટાઢ વાતી નથી, કેમકે તેના ડિલઉપર ઊન છે, તેમજ બિલાડી ને સસલાંનાં શરીર ઊપર રૂવાંટાં, માટે તેમને પણ ટાઢ હેરાન કરતી નથી.

ઘોડાને નિમાળા અને સુંદર ચોટલી છે, તે તેની ગરદન ઉપર કેવી લબડેછે! અને જ્યારે તે કૂદેછે ત્યારે તે કેવી ઊંચી ઊછળેછે!

ગાયોની ચામડી જાડી હોયછે, ને તેના ઉપર ટૂંકા ટૂંકા વાળ ઉગેલા હોયછે, તેથી તેનું રક્ષણ થાયછે.

પંખીઓને પીછાં છે, તે ઘટ્ટ, સુવાળાં, ને હુંફાળાં છે.

ગોકળગાયને અને શંખલાને રહેવાને નાનું સરખું ઘર હોયછે તેમાં તે ભરાઇ જાયછે તેથી તેમને જરા પણ ટાઢ વાતી નથી.

ત્યારે નાનાં નાનાં છોકરાંને ટાઢ ન વાય, માટે અવતરે ત્યારે એવું કંઈ ઢાંકવાને હોયછે કે નહિ?

ના, કંઇજ નહિ, તેને તો ઢાંકણમાં નરી પાતળી ને સુંવાળી ચામડીજ છે. તેમાં જરા કાંટો ભોંકાય તો લોહી નીકળે. નાનાં છોકરાં કેવાં લાચાર છે!

પણ નાનાં છોકરાંને તો જે જોઈએ તે છે. ઝભલું, ટોપી કરવાને રૂ જોઇએ તો તે ઝાડપર ઉગેલું તૈયાર છે. ગજીઆણી કે કિનખાબની ટોપી જોઇએ તો તેને સારૂ રેશમ તૈયાર છે. જોડીઓને સારૂ ચામડું જોઇએ તો તે પણ તૈયાર છે.

પરમેશ્વરે માણસને અકલ આપેલી છે, તેથી તે જે જોઇએ તે બનાવી શકેછે, પણ પંખી, કૂતરાં, બિલાડાં માણસની પેઠે કાંતી કે વણી શકતાં નથી, માટે તે અવતરેછે ત્યારથીજ પરમેશ્વરે તેમને લૂગડાં પહેરાવી મૂક્યાં છે. નાનાં છોકરાંનું શરીર ઊઘાડું ને કોમળ છે, તેનું કારણ હવે સાફ સમજાશે કે તેમને ઓઢવા પહેરવાને જે લૂગડાં જોઇએ તે તેમનાં માબાપ આણી આપી શકેછે.

पाठ १८. गाजवीज.

વેગ વાયુ ઓજા ઝબકારો કહારો

અલ્યા ભાઇ, એટલી વારમાં આ શું થઇ ગયું! જો તો ખરો, ગગનમાં સૂરજ વાદળાંથી છેક ઢંકાઈ ગયો. આજ તો બહુ કહારો થાયછે, પવન તો મુદ્દલ મળેજ નહિ. જોને, ઝાડનાં પાંદડાં જરા-

એ હસેછે! વાદળ કેવું કાળું કાળું થઈ ગયું છે! બહાર તો જો, કેવું અંધારૂં ઘોર થઈ રહ્યું છે! આ હમણા ઝબકારો શેનો થયો વારૂ! ઓરડામાં કેવું અજવાળું અજવાળું થઇ રહ્યું હતું! ઝાઝી વાર રહ્યું નહિ, થયું ને તરત મટી ગયું. એ તે શું હશે વારૂ? એ તો વીજળી. જો, વળી ચમકારો થયો. એ ગડગડાટ શેનો થાયછે? જો, હવે તો મોટા મોટા કડાકા થાયછે. હા, એને વીજળીના કડાકા કહેછે. અધધધ! હવે તો મોટા મોટા કડાકા થાયછે. હવે તો વળી વરસાદની ઝડી આવવા માંડી. ચાલો, આપણે વહેલા વહેલા ઘેર જતા રહીએ, નહિતો પલળીશું. એ તો ખરૂં, પણ આ તો મોટાં મોટાં ફોરાં પડવા માંડયાં. હવે તો જરા રહીને જઈએ તો સારૂં, આ ઝાપટું હમણા રહી જશે.

વીજળીનો વેગ ઘણો હોયછે. વાયુમાંથી વીજળી સોંસરી ચાલી જાયછે, તેથી વાયુમાં પાણીના જેવા મોજા થાયછે, તે મોજા આપણા કાનમાં જઇને અથડાય છે, તેને લીધે મોટા ધડાકા સંભળાય છે, વીજળીથી થએલી ગર્જનાકરતાં એનું અજવાળું ઘણુંજ ઉતાવળું ચાલેછે, માટે એનો ઝબકારો આપણને વહેલો દેખાય છે, ને ગર્જના મોડી સંભળાય છે. ગાજવીજ સારીપેઠે થાયછે ત્યારે ટાઢક થાયછે, ને વા ચોખ્ખો થાયછે.

पाठ ४१. साचविषे शीखामण.

વચન **આંચ**

કદી જુઠું બોલવું નહિ. કોઈ વેળા તમે જોએલી કે સાંભળેલી વાત કહેવા માંડો, તો તે જેવી હોય તેવીજ કહેવી. તેમાં કંઇ વધતું ઓછું કરીને કહેવું નહિ. સામા ધણીને વાત સાંભળવાનો સ્વાદ પડે માટે તેમાં મીઠું મરચું ભભરાવીને કહેવી નહિ. માંહે કદી કોઇ ઠેકાણે હૈયેથી વાત જતી રહી હોય તો સાફ કહી દેવું જે મને હમણા સાંભરતી નથી. જેને સાચઉપર ભાવ છે, તે તો મશ્કરીમાં પણ જૂઠું બોલે નહિ.

પૂરો વિચાર કર્યાવિના કોઇનીજોડે વચને બંધાવું નહિ. કોઇને તમે કદી વચન આપ્યું હોય કે હું તમારૂં ફલાણું કામ ફલાણી વેળાએ કરીશ, ને જો તે પ્રમાણે ન બની આવ્યું તો એ જૂઠું બોલ્યા બરોબર થયું, કેમકે તમારૂં વચન તમે તોડયું.

તમારે હાથે કાંઇ બગાડ થયો હોય, ને તમારા જીવને ફીકર રહેતી હોય કે એ વાત જણાશે તો મને માર પડશે, તોએ તે માન્યાવગર રહેવું નહિ. તમારે હાથે ખોટું કામ થવાનો જો તમને ખરેખરો પસ્તાવો થતો હોય, ને પછી સંભાળી ચાલવાની ને તેવું ફરીને ન કરવાની ટેવ હોય, તો ઘણું કરીને કોઈ તમારાપર ખીજે કે તમને મારે નહિ. તમને સાચાબોલા જાણીને સામી તમારાઉપર માયા રાખશે. ને મનમાં કહેશે કે એ જે કંઈ કહે તે માનીએ તો તેમાં કંઈ ખોટું નથી, કેમજે તેમને ભરોસો પડી જવાનો જે મારની બીકથી પોતાનો વાંક સંતાડે એવી એ આસામી નથી. તમારો સૌને ભરોસો પડશે, એથી તમને કાંઇ નુકસાન થવાનું નથી. કહેવત છે કે “સાચને ન લાગે આંચ,” સાચાને કશો ભો નથી.

पाठ ५०. सळगी ऊठे त्यारे शुं करवुं.

કોઇને એવી ટેવ હોયછે કે પોતાનાં લૂગડાં સળગેલાં માલૂમ પડે કે તરત દોડાદોડ કરવા માંડે, ને ઘરમાંથી બહાર નીકળી બૂમેબૂમ પાડે. પણ એ ઉપાય કાંઇ કામનો નથી. એવી રીતે દોડાદોડ કરવાથી સામાં વધારે લૂગડાં સળગી ઊઠે, ને ભડકો થાય, ને તેથી હાથ, મોઢું, કે ડિલ સઘળું બળી જાય. સૌથી સારો ઇલાજ એટલોજ કે જે છેડો કે કોર લૂગડાંની સળગી હોય તે હાથેવતી મસળી નાંખવી. તે કરતાં તે વધારે સળગી ગયું હોય તો તે લૂગડું બને તો કાઢી નાંખવું, જેવું કે ધોતીઉં, પિછોડી, પાઘડી; પણ અંગરખોજ સળગી ઊઠયો હોય ત્યારે લાંબા થઇને ભોંયપર સૂઈ જવું, ને આળોટવું. પાસે જો કાંઈ જાડું લૂગડું, કામળો, શેતરંજી, કે બીજું એવું જે કંઇ હોય તે પોતાને ડિલે લપેટી લેવું. એ પાસે ન હોય ત્યારે તો સળગેલો

છેડો ભોંયસાથે મસળીને હોલવી નાંખવો. એ પ્રમાણે કરશે તો તે બધું બળતું હોલવાઇ જશે, અને લૂગડાં બળ્યાં તે કરતાં વધારે નુકસાન થશે નહિ, તથા પોતાની જાતે સહીસલામત રહેશે. જો કોઇ તે જગોએ હોય તો તેણે એટલુંજ કરવું કે પેલાનાપર શેતરંજી કે કામળાજેવું જાડું લૂગડું નાંખવું, અને તે ન હોય, તો બળતાં લૂગડાંપર પોસો ભરીને ધૂળ નાંખવી, એટલે બળતું હોલવાઇ જશે.

કોઇ કોઇ વાર રસોઇ કરતાં તેલનો પેણો ચૂલે હોયછે તેમાં પાણીનો છાંટો પડ્યાથી ભડકો ઊઠેછે, તેથી માળ કે છાપરૂં નીચાં હોય તે સળગેછે, ને આગ લાગેછે. એવી વખતે સાવચેતી રાખવી જોઇએ. ભડકો થયો, કે બને તો તરત પેણો હેઠે ઉતારી નાંખવો; તેમ ન થાય તો ટોપલો ભરી ધૂળ કે માટી નાંખવી, એટલે તરત બળતું હોલવાઇ જાય, અને વધારે નુકસાન નહિ થાય.

पाठ ५१. एक ससलानी वात.—भाग १.

નાળચું: આંફળીફાંફળી

એક બાઇડીએ એક નાનું સસલાનું બચ્ચું વેચાતું લીધું, ને તેની ટેવ ને તેનાં લક્ષણ જોવાને તેણે પાળ્યું. એ સસલી હતી. તે લીધી ત્યારે એવડી નાની હતી કે પોતાની મેળે ખાય પીએ પણ નહિ. તેને બીક બહુ હતી તેથી પેલી બાઇ ખવરાવે તોપણ ખાય નહિ. મહા મહેનતે તેને દૂધ ને પાણી પાતી. તે પણ તેના હોઠ અને પૂંછ દૂધે ભીંજવે ત્યારે તે ચાટે. એમ ધીમે ધીમે જુક્તિથી દૂધ પીવાની ટેવ પાડી. ત્યારપછી નાળચાજેવું કરી તેણવતી પાય, સૌના જોડે રમતાં શીખે, તેના ખોળામાં આવી બેસે, ને તે બોલાવે કે આવે. પોતાને ગમતું અણગમતું તથા ઇચ્છા પણ ઇશારતથી દેખાડતું હતું. રીસ આ રીતે દેખાડતું. પોતાના પાછલા પગપર બેશી આગલા પગ હાથે નગારૂં વગાડતા હોઇએ તેની પેઠે તે બાઇના હાથપર મારતું. જો તે બાઇ ગણકારે નહિ, તો

ઓરડામાં ચારે મેર દોડે, ને આગલા પગ જોરથી અફાળે. એ આવ્યું ત્યારથીજ ઘણી ઊંચી ફાળ મારતું હતું.

જ્યારે સસલું મોટું થવા આવ્યું ત્યારે તે બાઇ પોતાની નાની કૂતરીને તેની પાસે તેડી ગઇ. એ વખતે બેઉ એક બીજાને જોઇ ઘણાં ગભરાયાં. કૂતરી ઘણીજ બીની. સસલી પણ અચંબો પામીને ચોપાસ દોડવા મંડી. કોઇવાર તે બાઇની મેર જુએ, પૂછતું હોયની કે આ નવું કોણ આવ્યું છે. કૂતરી પણ પગવચ્ચે પૂછડી ઘાલી નાસાનાસ કરે. સસલી આમ આવે તો તે પેલી મેર નાસે. બીકથી આંફળીફાંફળી આમ જોય તેમ જોય.

पाठ ५२. एक ससलानी वात.—भाग २.

કૂતરી બીકથી આંફળીફાંફળી આમ જોય તેમ જોય. એમ કરતાં ખૂણામાં એક માચી દીઠી તે તળે ભરાઈ ગઈ, ને ત્યાંથી કેમે કરી નીકળે નહિ, ત્યારે સસલી ખાવા વળગી, તે જોઇ તેણે જરા છાતી ચલાવી. કૂતરી ધીમે ધીમે સસલીની પછવાડે વેગલી જઇ બેઠી. તેવીજ સસલીએ પાછું ફરી તેની સામું જોયું, ત્યારે કૂતરીએ તેની સામું જોયું, ને એક બીજાને રમવા બોલાવતાં હોય, તેમ જોવા લાગ્યાં. તોપણ સસલી નજીક આવે કે કૂતરી નાસે. પછી સસલી થાકીને એક ખૂણે જઈ બેઠી; ત્યારે વળી કૂતરીને જરા હિંમત આવી, ને તે સસલીની પાસે હળવે હળવે ગઇ. એમ કરતાં બેનપણાં થયાં ને બેઉ ભેગાં રમવાં મંડયાં. ત્યારપછી રોજ બેઉ એક એક જોડે લાડે ને રમે.

એ સસલી એ બાઈજોડે હળી ગઇ હતી, પણ ઘરનાં કે બહારનાં બીજાં કોઇકને જાય નહિ, ને કોઇને છેડવા ન દે. તે બાઇને પરગામ જવાનું થયું ત્યાં જોડે એને લઇ જવાય એવું ન હોતું, માટે તેને ગામ બહાર છોડી દીધી. ઘણા દહાડાપછી તે બાઇ ત્યાંથી જતી હતી ત્યારે તેણે સાદ કીધો કે પેલી સસલી દોડી આવી, ને તેને વળગી બહુ લાડીને વહાલ દેખાડયું. બાઈ તેને પોતાની જોડે તેડીને

ગઇ, પણ જ્યારે તે રસ્તેથી જાય ત્યારે તેને બોલાવે સસલો પણ જ્યાં હોય ત્યાંથી આવે.

સસલાસરખું જનાવર પણ ઉપકાર ને માયા ભૂલતું નથી. તે એપરથી આપણે કેટલી બધી શીખામણ લેવી જોઈએ! જનાવર તો એ સંભારે એટલું બસ છે, પણ આપણે તો તેનો બદલો વાળવો જોઇએ.

પાઠ ૫૩. શાઉડી.

સીસોળીઆં શાઉડી સાહ્દાં ભાર ધોરનું દર

સીસોળીઆંવતી ઘણા છોકરા પાટલાપર લખેછે. એ તમે દીઠાં તો હશે. એ સીસોળીઆં શાઉડીનાં થાયછે. નાના છોકરા એવી વાત કરેછે કે ઘીએ ચોપડીને રોટલાનો કકડો અને સીસોળીઉં ઘટીતળે મૂકે તો તે વિઆય અને તેમાંથી બીજું સીસોળીઉં નીકળે. પણ એ તો ખોટી વાત છે. એમ કંઇ થાય? જેમ કબૂતર કે કાગડાનાં પીછાં હોયછે, તેમ એ શાઉડીનાં પીછાં છે. એમાં એકમાંથી બીજું કેમ નીકળે?

એ સીસોળીઆને પીછાનાં જેવાં રૂવાં નથી હોતાં, પણ તે લીસું. અને બે ગમ અણીવાળું હોયછે. તે અરધું કાળું અને અરધું. ધોળું હોયછે. કાળી ગમનું બહુ અણીદાર, અને સફેદ ગમનું જરા બુઠ્ઠું હોયછે.

શાઉડીને આખે ડિલે સીસોળીઆં સીસોળીઆંજ હોયછે. જ્યારે શાઉડી રીસે ભરાય છે, ત્યારે આ બધાં સીસોળીઆં ઊભાં કરીને અણીઓ આગળ કાઢેછે. કોઈ મારવા આવે તો તેની સામુ

થવાને એની પાસે એ હથિયારછે. શાહુડીની વાત કરેછે, ત્યારે લોકો કહેછે કે એ તો તીરની પેઠે પેલાં શીસોળીઆં ફેંકેછે, પણ એ વાત ખોટી છે.

સારી મોટી શાહુડી એકાદ ગજ લાંબી હોયછે. એનાં કેટલાંક શીસોળીઆં તો અધગજનાં જેટલાં મોટાં હોયછે. એને ભુંડના જેવું લાંબું નાક હોયછે. તેવતી ભુંડની પેઠે ઘોરેછે. એ સસલાંની પેઠે દર ખોદેછે, અને આખો દહાડો તેમાંજ સુઇ રહેછે, પણ રાતે બહાર નીકળેછે. મૂળીઆં, કળીઓ અને ફળ એ ખાયછે. એને પકડીને પાંજરામાં ઘાલીએ તો કંઇ ગરબડ ન કરતાં છાનીમાની રહેછે, પણ સહેલથી પળાતી નથી.

पाठ ५४. पृथ्वी.

પ્રદક્ષિણા.

જેઉપર આપણે રહીએ છીએ તે પૃથ્વીછે. એઉપર આપણી નજર પહોંચે ત્યાંલગણ જોયાથી ચપટી હોય એવું લાગેછે, પણ એવી કંઇ નથી. એ તો ગોળ દડા જેવીછે. એને કાંઇ આધાર એટલે ટેકો નથી; ગગનમાં સૂરજ ચંદ્રની પેઠે અધર રહેલી છે. એ મોટી છે ખરી, તોએ ઝડપથી ચાલનારૂં વહાણ ત્રણ ચાર મહિનામાં એની પ્રદક્ષિણા ફરી વળેછે. લોકો સમજેછે જે એ હાલ્યાચાલ્યાવિના સ્થિર રહેલીછે, પણ એમ નથી. ગાડાનાં પૈડાંની પેઠે એ સદા ફરતીજ રહેછે. એનો એક ફેરો ચોવીસ કલાક કે સાઠ ઘડીમાં પૂરો થાયછે, અને એના ફરવાથી રાત ને દહાડો થાયછે. પૃથ્વીનું જે પાસું સૂરજભણી હોયછે, ત્યાં અજવાળું રહેછે; ને જેટલી વાર અજવાળું રહેછે તેટલીને દહાડો કહેછે. પણ જે પાસું સૂરજભણી નથી હોતું, ત્યાં અંધારૂં રહે, ને જેટલા વખતસુધી અંધારૂં રહેછે તેટલાને રાત કહેછે જ્યારે આપણે અહીંઆં દહાડો હોય ને સૌ પોતપોતાનો ધંધો કરતા હોય તે વખત આપણી નીચેના પૃથ્વીના બીજા પાસામાંના લોકને ત્યાં અંધારૂ ને રાત હોયછે, ને તે લોક ઊંઘતા હોયછે. પૃથ્વી સૂરજની આસપાસ એક વરસમાં ફરી વળેછે.

पाठ ५५. पृथ्वी अने एनो नकशो.—भाग १.

સમુદ્ર ઉત્તર દક્ષિણ પૂર્વ પશ્ચિમ નકશો

પૃથ્વીનો આકાર લાડુ કે દડા જેવોછે; અને એ દડામાં ધરતી ને પાણી એ બેછે. પૃથ્વીપર ઘણી જગ્યાએ પાણીછે તેને સમુદ્ર, સાગર, કે દરિયો કહેછે.

પૃથ્વીના ઘણા ખંડછે; પણ પહેલાં તો તમારે દિશાનાં નામ જાણવાં જોઇએ, અને તે દિશાઓ એટલે શું તે પણ સમજવું જોઇએ. ઊગમણુ, આથમણુ, ઉત્તર, ને દક્ષિણ, એ ચાર દિશાઓનાં નામછે. આપણને નક્કી ખબરછે કે ગગનમાં સૂરજ કંઇ એક ને એક ઠેકાણે નિત્ય દીઠામાં આવતો નથી; સવારે જોઈએ તો એક ઠેકાણે દેખાયછે, બપોરે જોઇએ તો બીજે ઠેકાણે, અને સાંજે જોઈએ તો ત્રીજે ઠેકાણે દેખાયછે.

હવે જે ઠેકાણે સૂરજ સવારે પહેલવહેલો દીઠામાં આવેછે, તેને ઊગમણી કે પૂર્વ દિશા કહેછે, ને જે ઠેકાણે સાંજે છેલ્લો દેખાયછે, તેને આથમણી કે પશ્ચિમ દિશા કહેછે. ઊગમણી દિશાભણી જમણો હાથ ને આથમણી દિશાએ ડાબો હાથ રાખીને ઊભા રહીએ, તો જેણી મેર આપણું મોં આવે તેને ઉત્તર, ને જે તરફ આપણો વાંસો રહેછે તે દિશાને દક્ષિણ કહેછે.

આખી પૃથ્વીના, કે તેના કોઇક ભાગના, કે દેશના નમૂનાને નકશો કહેછે.

આખી પૃથ્વીનો નકશો એક ગોળા ઉપર કાઢ્યો હોય તો તેને ભૂગોળ એટલે પૃથ્વીનો ગોળો કહેવો.

पाठ ५६. पृथ्वी अने एनो नकशो.—भाग २.

નકશા એવી રીતે કાઢેલા હોયછે કે સામા મૂક્યા હોય તો મથાળા ભણી ઉત્તર દિશા આવે, નીચે દક્ષિણ દિશા, જમણા હાથપર પૂર્વ દિશા, ને ડાબા હાથભણી પશ્ચિમ એટલે આથમણી દિશા આવેછે.

આખી પૃથ્વીના નકશામાં મોટા મોટા ચાર કડકા પાડેલા હોય એવું દેખાયછે. એમનાં નામ યૂરોપ, એશિઆ, આફ્રિકા ને અમેરિકા. આ ચારને પૃથ્વીના ખંડ કહેછે. આ વિના એશિઆ ખંડની નીચે જમણીતરફ મોટો મૂલક એશિઆથી જુદો છે, તેને આસ્ટ્રેલિઆ કહેછે. એની ચારે તરફ ફરતું પાણી છે, માટે એને બેટ કહેછે.

આફ્રિકા ને એશિઆ એ બે એક ઠેકાણે વળગેલાછે. આફ્રિકા એશિઆને વળગેલો ન હોય તો એ પણ આસ્ટ્રેલિઆની પેઠે બેટ થઇ રહે. એક મોટો દરિયો વચમાં આવ્યોછે તેને લીધે અમેરિકા બીજા બધા ખંડોથી અળગો પડી ગયોછે.

પૃથ્વીના નકશાભણી નજર કર્યાથી વળી માલૂમ પડેછે કે આફ્રિકામાંહેલો ઘણો એક દેશ પૃથ્વીપર મધ્ય ભાગેછે, અને એજ રીતે એશિઆમાંહેના કેટલાક મૂલકછે. અમેરિકા ખંડ તો એક છેડાથી બીજા છેડાલગણ ઉત્તર દક્ષિણ લાંબો ને લાંબો ચાલ્યો ગયોછે.

યૂરોપ અને એશિઆ ખંડ તો ઉત્તર ભણીજ એમના એમ ચાલ્યા ગયાછે.

પાઠ ૫૭. ઈશ્વરની સ્તુતિ.

નિર્ધન બખશિસ સમર્થ અધિક
યોગ્ય જગજીવન નીત

દોહરા.

જ્યારે ફરવા નીસરૂં બહેર શહેર બજાર,
બહુ નિર્ધન નજરે પડે, દુખીઆ સૌ સંસાર. ૧
જે બખશિસ મુજને કરે, સમર્થ સરજનહાર,
તે સઘળાનો કયમ કરી માનીશ હું ઉપકાર. ૨
યોગ્ય નહિ તો પણ અધિક, આપ્યું જગજીવંન,
બહુ ભૂખ્યા ઘરઘર ભમે, મુજને ખાવા અંન. ૩

ચોપાઇ

ધરતી દરિયો ને આકાશ, તે તારી કીર્તિ પ્રકાશ;
જ્યાં દેખું ત્યાં ભારી કામ, નહિ રે ફોકટ કંઈ પણ ઠામ. ૧
જશ છે મોટા તારા બાપ, પ્રભુ મુજને તું ભક્તિ આપ;
નીતિ સંગ સદાએ થાપ, અહીંનાં સંકટ સર્વે કાપ. ૨

સત્યપ્રકાશ

पाठ ५८. घडीआळनो शीशी.

મામલતદાર   પહેરો   કચેરી

મામલતદારની કચેરીમાં કે બીજે કોઇ ઠેકાણે જ્યાં સિપાઈનો પહેરો રહેછે, ત્યાં ઘણું કરીને વખત જાણવાને કાચની શીશીઓ હોયછે. તે બે નાની શીશીઓનાં મોં એકઠાં મેળવીને બનાવેલી હોયછે. તેને ફરતું લાકડાનું ચોકઠું જડેલું હોયછે. એ માંહેની એકમાં રેતી ભરેલી હોયછે. તે બે શીશીઓની વચ્ચે ઝીણા કેહવાળું પતરૂ મૂકેલું હોયછે. તે વાટે રેતી બીજી શીશીમાં પડેછે. એ ઘણુંકરીને રેતી એક કલાકસુધી ચાલે એટલી ભરેલી હોયછે. ઉપલી શીશી ખાલી થઇ કે ફરીથી તેને ફેરવી મૂકેછે. તે રેતી ઠલવાઈને નીચલીમાં આવેછે. એ પ્રમાણે વારે ઘડીએ ફેરવું પડેછે. એવી શીશીઓ બબે ત્રણ ત્રણ કલાકની કે અડધા પા કલાકની જેવી કરવી હોય તેવી થાય.

પણ એમાં એટલી માથાકૂટ કે વખતે વખત શીશી ફેરવવી પડે. કોઈ અજાણ્યું માણસ આવીને જુએ તો તેને તો ખબર ન પડે કે એક વાગ્યોછે કે બાર. એ તો જે માણસ વારે ઘડીએ ફેરવીને કલાક નોંધી રાખતો હોય તેનેજ માલૂમ પડે. મા એવી શીશીઓ મામલતદારની કચેરી વગેરે જ્યાં સિપાઇનો રાત દહાડો પહેરો રહેતો હોય ત્યાં, અથવા જે તપાસ રાખતા હોય તેનેજ ઘણો ખપ આવેછે. એવુંછે તોપણ એ બહુ કામની ચીજછે, કેમકે એના શુમારપરથી કેટલો વખત ગયો તે જણાય છે. જો તેમ નહિ તો

એટલુ તો ખરૂં કે કલાક કે અડધો કલાક જેટલી વાર આપણે કામ કરવું હોય, તો તેની એનાથી ઠીક ખબર પડેછે.

કેટલા વાગ્યા તે જાણવાને તો મોટાં ને વાગતાં કે નાનાં ઘડીઆળ બહુ કામનાંછે.

पाठ ५९. साहेब अने शिपाई.

પણુ ખૂન ગીતા તકસીર અપમાન

ધોળકા પરગણામાં એક બે ગામની સીમનો ટંટો હતો. એક ગામવાળા કહે કે અમારા ગામની સીમ અહીં સૂધીછે, અને બીજા ગામવાળા કહે તમારી સીમ અહીં સૂધી નથી, પણે સૂધીછે. એ ટંટો બહુ વરસ સૂધી ચાલ્યો, અને વરસો વરસ લડી મરતા હતા. પછી સંવત ૧૯૧૨ ની સાલમાં એક સાહેબ તેને નિકાલ કાડવા ગયો. તેની સાથે એક કારકૂન અને કેટલાક સિપાઇ હતા, તેઓ સર્વે સીમ ઉપર ગયા, અને ત્યાં બેઉ ગામના લોકને બોલાવ્યા. પછી ત્યાં ઘણી તકરાર ચાલી. અને છેવટે એક ગામવાળા બોલ્યા કે જો બીજા ગામવાળા ગીતાઉપર હાથ મૂકે તો અમારી તકરાર અમે છોડી દઇએ. સામાવાળાએ હા કહી, તેથી સાહેબે સિપાઇને કહ્યું, "તુમ ગાંવમેં જાકર માઇ બમનકે ઘરસે ગીતા લાઓ" "બહુત અચ્છા સાહેબ," એમ કહીને તે ગામમાં દોડયો. પણ સાહેબે શું કહ્યું તે બરાબર સમજેલો નહિ, તેથી ભરવાડને ત્યાં જઇને એક ઘેટો લીધો, ને તે ભરવાડને માથે મૂકાવીને લાવ્યો, ને કહ્યું, "સાહેબ, મેં ઘેટા લાયા." આ અચંબો જોઈને લોક હસ્યા, અને સાહેબે તેને ઘણોજ ઠપકો દીધો. એવી રીતે કામ કરવાને કોઇ કહેછે ત્યારે જે માણસ તે બરાબર સમજીને કરતો નથી, તે અપમાન પામેછે.

पाठ ६०. कबूतर.

એકાકાર શોક કલગીદાર લક્કી ગિરેબાજ
લોટણ યાહુ શિરાજી થરથરી

કબૂતર તરેહ તરેહનાં થાયછે. જંગલી કબૂતર રંગે અસમાની હોયછે. તેની છાતી ચળકતા લીલા રંગની, પાંખઉપર બે કાળા-લિસોટા, ને પૂછડીનો છેડો કાળો હોયછે.

પાળેલાં કબૂતરોમાં લક્કી, ગિરેબાજ, લોટણ, યાહુ, શિરાજી, થર-થરી, ને કસદીમાં કબૂતરની જાત હોયછે.

લક્કી કબૂતર પોતાની પૂછડીનાં પીંછાં ઊંચાં ને પહોળાં કરીને મોરની પેઠે કળા કરેછે. પછી પોતાની ગરદન એટલી તો ઊંચી કરેછે કે જાણે તેની પૂછડી ને ગરદન એકાકાર થઇ જાય. એ રીતે કળા કરીને તે નાચેછે, ત્યારે બહુ રળીયામણું દેખાયછે. લક્કી જોડાવિના રહે નહિ, ને જો એક મરી જાય તો બીજું પણ શોક કરીને મરી જાય.

ગિરેબાજ કબૂતરની પાંખ ઝાલીને ઊંચુ ફેંક્યું હોય, તો ગોતાં ખાતું ખાતું નીચે આવે ને ઉપર ચડે.

લોટણ કબૂતર હાથમાં રાખીને થોડી વારસુધી હલાવ હલાવ કરીને પછી છોડી દીધું હોય, તો તે ભોંયઉપર ગુલાંટ ખાયાં કરેછે. જો તેને કોઇ ઝાલી ન લે, તો લોટી લોટીને મરી જાય.

યાહુ કબૂતરનું ગળુ જાડું હોયછે, ને તેની મરજીમાં આવે ત્યારે તે ઘણુંજ ફૂલવેછે.

શિરાજી કબૂતરના માથાઉપર કલગીદાર ટોપી હોયછે તે તેની ખુશીમાં આવે ત્યારે ઊંચી કરીને નાચેછે વળી એની આંખ નીચે માંસ વધેલું હોયછે તેથી તે મોટી દેખાયછે. તેનાં પીંછાં લીલા અસમાની રંગનાં હોયછે.

થરથરી એ લક્કીના જેવુંજ હોયછે, પણ એની ગરદન લક્કીની પેઠે પૂછડીની સાથે એકાકાર થઇ જતી નથી. નાચતી વખત એની ડોક થરથર ધ્રુજ્યાં કરેછે, તેથી એનું નામ થરથરી પાડ્યુંછે.

કાસદીઆં કબૂતરની આંખની ચોમેર ધોળું પહોળું કુંડાળું હોય-છે, અને પાંખનાં પીછાં કાળાશપર હોયછે. એ કબૂતરને ગમે ત્યાં લઇ જઇને મૂકી દે. તો તે પોતાને ઠેકાણે પાછું આવે. એનામાં એવો ગુણછે, વાસ્તે કાગળ લખીને એની ડોકે બાંધ્યો હોય, તો તે લઇને પોતાને ઠામે જાયછે દહાડો ને રાત મળીને ૩૫૦ ગાઉ એ ક તર ચાલેછે.

પાઠ ૬૧. શરીરનાં અંગ.—ભાગ ૧.

ખોપરી મગજ થોભા

માણસ પગવડે ટટાર ઊભું રહેછે. એનું માથું બંને ખભાની વચ્ચે ડોકઉપર ટટાર રહેછે. એને બે હાથ, ને બે પગછે. એ હાથવડે હરેક જણસ ઝાલેછે. એના પગનું તળીઉં ભોંયને અડીને રહેછે. માથું જમણી ને ડાબી મેર ફરેછે. માથાનું તાળવું ને ખોચીનો ઉપલો ભાગ એ સર્વેને ખોપરી કહેછે, તેના ઉપર વાળ ઊગેછે. એ ખોપરીની માંહે મગજ હોયછે. ખોપરી જાણે કે નો દાબડો હોય એમછે. એ હાડકાના દાબડાઉપર કંઇ થોડું ઘણું વાગે, તોપણ માંહે મગજને જરાએ આંચ આવતી નથી.

મોંઉપર આંખો, નાક, મોહું, હડપચી, અને એકેક પાસે ગાલ હોયછે. આંખઉપર પોપચાંછે; ને પોપચાંને પાંપણછે, તેવડે આંખો મીચાયછે, અને ધૂળ, કચરો, વા, તથા અતિશે અજવાળાને આંખમાં જતાં એ બહુ ખાળી રાખેછે. આંખમાંથી જરા જરા પાણી નીકળેછે; તેથી ડોળા ઉપરથી ભીના રહેછે.

આંખોઉપર ભમરછે. તેની ઉપર કપાળ આવ્યું. જે કંઇ પાસે હોય, તે માણસ આંખોવડે દેખેછે. અતિશે છેટે ન હોય તે પણ દેખાય છે. આંખોની વચ્ચેને બે ગાલની વચ્ચે નાકછે. એમાંનાં બે કાણાંને નસકોરાં કહેછે. નાકવડે વાસ માલૂમ પડે છે. નાકની નીચે ભાયડાને જે વાળ ઊગેછે તે મૂછો કહેવાયછે. કોઈ તે મૂછોના થોભા રાખેછે. મોઢાની નીચે હડપચીછે.

पाठ ६२. शरीरनां अंग.—भाग२.

ફેફસું   રાક્ષી   તાળવું

મોઢાની માંહે તાળવું, જીભ ને દાંત રહેલાછે. દાંત બે ડાચામાં હારે હારે જડેલા હોયછે, ને તે બે હારે એક એકને લાગેછે. બધા દાંત એક તરેહના નથી. આગલા દાંત એકવડા, ને પાછલા બેવડાછે તેને દાઢો કહેછે. આગલા દાંત કરડવાના કે ઝાલવાના કામમાં આવેછે. ચાર રાક્ષીઓ ફાડવાના કામમાં આવેછે. દાઢોવડે તો ચવાયછે. જેમ ઘંટીમાં દાણા દળાઇને તેનો લોટ થાયછે, તેમ જે કાંઇ ખાધામાં આવેછે. તે દાઢ તળે ચવાઇને ઝીણું થાયછે. જે ચાવવાનું હોય તેને દાંતવચ્ચે વારે વારે જીભ લાવેછે, ને આખા મોઢામાંથી લાળ છૂટેછે, તેની જોડે મળીને તેને વધારે ઝીણું ને સુંવાળું કરેછે. પછી તે ગટ લઇને ગળે ઉતરીને કોઠામાં જાયછે. ખાવેલું મોઢામાં હોયછે તેટલી વારમાં જીભ ને તાળવું તેનો સ્વાદ લેછે. મોઢું બોલવાનું કામ પણ બજાવેછે. છાતીની નીચે જમણી બાજૂએ ફેફસુંછે, તેમાંથી શ્વાસ નીકળેછે. મોઢું, ઓઠ, જીભ, દાંત, અને તાળવું, એ સૌવડે માણસની વાચા થાયછે.

માણસને નાકવડે વાસની ખબર પડેછે, જીભવડે સ્વાદ સમજાયછે; કાનવડે સંભળાય છે, આંખવડે હરેક વસ્તુનાં રૂપ, રંગ, ને હાલચાલની ખબર પડેછે. બીજી વસ્તુને અડ્યાથી જે ગુણ માલૂમ પડે તે જાણવામાટે ચામડી કામમાં આવેછે. ઉપર લખ્યા પ્રમાણે વસ્તુનાં રૂપ, સ્વાદ, વાસ, વગેરે ગુણ જેથી માલૂમ પડેછે તેને ઇંદ્રિયો કહેછે. માણસને પાંચ ઇંદ્રિયોછે. તેમનાં નામ, આંખ, કાન, નાક, જીભ, અને ચામડી.

पाठ ६३. बीडनो कूतरो.

નધણીઆતું   બીડ

એક કૂતરો ઘાસની ગંજીઉપર બેઠો હતો. ત્યાં વગડામાં ઘાસનું એક નધણીઆતું બીડ હતું. ત્યાં એક ભૂખી ગાય ઘાસ ખાવાને

આવી તે જોઈને કૂતરો તેને ભસવા લાગ્યો, ને તે પાસે આવી, ત્યારે કરડવા દોડ્યો. ગાયે બહુએ કાલાવાલા કર્યા, પણ તે કૂતરાએ એક તરણું સરખું તેને ખાવા દીધું નહિ. ત્યારે ગાય નિરાશ થઇને પાછી વળી, અને વળતી વેળા કહ્યું કે અરે નીચ, તું આ ઘાસ ખાતો નથી, તને એ કશું ખપનું નથી, તોપણ તું મને ખાવા નથી દેતો. તારા જેવો અદેખો મેં કોઈ દીઠો નથી. આવી રીતે અદેખાઈ કરેછે તેમાં પરમેશ્વર તારૂં શું ભલું કરશે!

આ જોડી કાઢેલી વાતપરથી એવી શીખામણ લેવી કે આપણને કાંઈ ખપ ન આવતું હોય, તે બીજાને વાપરવા દેવું. અદેખાઇ કરવી નહિ. ઉપલી વાતમાં કૂતરાએ કર્યું, તેમ કરવું નહિ. એ જો પોતાના ધણીનું બીડ સાચવવા બેઠો હોત, અને ગાયને ઘાસ ખાવા દીધું ન હોત, તો વાજબી હતું. પણ પોતાને કામ ન લાગે એવી વસ્તુ, જે વાપરવાનો સઘળાનો હક્ક સરખો, તે બીજાને વાપરવા દીધી નહિ એ ઘણુંજ નીચ કામ કીધું. કોઇને સુખી જોઇને આપણે બળવું નહિ.

पाठ ६४. ईश्वरनो उपकार.

કૂર   સોગુન   ઉપદેશ   સુકૃત
હરિ   સંતાપ   વસ્ત્ર

દોહરા.

બહુ જન રસ્તામાં પડ્યા
દેખું ખુલ્લે અંગ,
મુજને સઘળા અંગપર,
વસ્ત્ર મળે નવરંગ. ૧
કેટલા એક કંગાલને,
નહિ રહેવા ઘરબાર,
ઘર રહેવા મુજને મળે
સૂવા બિછાનું સાર. ૨

બીજા નાની વયથકી,
શીખે ક્રૂર વચંન,
જૂઠા સોગન મુખ વદે,
દીસે પાપી જંન. ૩
જ્ઞાન મળ્યું ઉપદેશથી,
મુજને હરિપ્રતાપ,
ડર રાખી સુકૃત કરૂં,
રાજી રહે પ્રભુ આપ. ૪

(સત્યપ્રકાશ.)

પાઠ ૬૫. સોનું ને રૂપું.—ભાગ ૧.

સિક્કા નરદમ વળાં ભાથાં અડી.

સોનું પીળુંછે, ને તે રેતી તથા પથરામાંથી જડેછે. આફ્રિકા તથા અમેરિકા ખંડની કેટલીક નદીઓનાં તળીઆંમાંથી પણ નીકળેછે. વળી અમેરિકા ખંડમાં કાલિફોર્નિઆ દેશછે; તેમાંથી તથા આસ્ટ્રેલિઆમાંથી થોડાં વરસ થયાં બહુ સોનું નીકળેછે. સોનું ઘણુંજ નરમછે, માટે એનાં વાસણ વગેરે ઘાટ ઘડવા હોય ત્યારે તેમાં જરા તાંબું કે રૂપું ભેળી કઠણ કરેછે. તે બીજા ઉપયોગમાં આવતું નથી.

નર્યો રૂપાના ગઠ્ઠા ઘણીવાર જડેછે. આપણા ડિલમાં જેમ નસો પથરાએલીછે, તેવીજ રીતે ભોંયમાં નીચે ખડકમાં રૂપાનાં વળાં પથરાએલાં હોયછે. રૂપાની મોટી ખાણો અમેરિકા ખંડમાં છે. એ શોભિતી ધાતુ છે. એનું તોલ સોનાકરતાં અડધું છે, એટલે એક સોનાનો કકડો લઇએ, ને તેનાજ જેવડો રૂપાનો લઈએ, તો રૂપાના કકડાનું વજન સોનાના કકડાકરતાં અડધું થશે. સોનાની પેઠે રૂપું પણ નરમછે. એ વહેલું ઘસાઈ ન જાય માટે આશરે બારમે હિસ્સે તાંબું મેળવેછે. સિક્કા એટલે નાણું કરવામાં રૂપું ઘણું ખપેછે. રૂપાનાં જાડાં પતરાં કરી તેના ગોળ કકડા કરેછે, પછી

તેને ખરા લોઢાની બે અડીવચ્ચે દાબેછે. એમાંની એક અડી-પર રાણી સાહેબનું ડોકુંછે, ને બીજીપર "એક રૂપિઓ," એમ અંગ્રેજી ભાષામાં લખેલુંછે. એ છપાય એટલે રૂપિઓ થાય. રૂપિઆનું તોલ એક મુંબઈનો તોલોછે. એમાં દોઢેક આનો તાંબાનો ભાગ છે.

पाठ ६६. सोनुं ने रूपुं—भाग २.

આ દેશમાં બૈરાં તથા છોકરાં સોનારૂપાનાં ઘરેણાં બહુ ઘાલેછે. એ ચાલ સારો નથી. છોકરાંને ઘરેણાં કરાવે, ને લુગડાં પહેરાવે નહિ, એ કેવી ગાંડાઈ! હાથે સોનાની કે રૂપાની કડી, કોટમાં કંઠી, કેડમાં કંદોરો, ને લૂગડાં પહેરે નહિ! ઘરમાં ને બહાર નાગા નાગા દોડે, એ કેવું સારૂં દેખાય! શિયાળામાં ટાઢે ધ્રૂજે, ચોમાસામાં હવાએ માંદા પડે, ને ઉનાળામાં તડકે કાળા થાય; તોપણ જોઈએ તેવાં લૂગડાં કરાવે નહિ, ને નાતમાં જમવા મોકલે ત્યારે ઘરેણાં ઘાલે. જુઓ એ કયા ડહાપણની રીત! તેને જોઈએ તેવું, એટલે જબરૂં ને પુષ્ટિ કરે એવું, ખાવા પીવાનું આપવામાં, શિજળાં ને જરૂરીઆત લુગડાં પહેરાવવામાં, અને ભણાવવામાં તથા ચોપડી વેચાતી આપવામાં પૈસા ન ખરચે, ને ઘરેણાં કરાવે, એ ગાંડી રીતછે. બૈરાંને ડિલે સોના રૂપાનાં ઘરેણાં, ને ફાટાં તૂટાં ને મેલાં લુગડાં એ કેવું ખોટું દેખાયછે! નઠારાં ઘર, ને ઓઢવા પહેરવાને તથા ખાવા પીવાને દુઃખ ભોગવે, ને પેટીમાં ઘરેણાં રાખે, એ કેવો જીણો ચાલછે! પૈસાદાર લોકની બાઈડીઓને કદાપિ થોડાં ઘરેણાં શોભે તેની નાં નહિ, કેમકે તેમને તેવાં લૂગડાં પહેરવું બની શકેછે, અને તેમને બીજી બધી વાતે સુખ છે. ખાતાં પીતાં વાવરતાં વધે તેનાં ઘરેણાં કરાવવાં, એ કદાપિ જરા ઠીક હોય, પણ દુઃખ ભોગવીને ઘરેણાં કરાવવાં, એ મૂર્ખાઈ છે. ખર્ચ કરતાં વધે તો પૈસા એકઠા કરવા, ને વ્યાજે મૂકવા કે તેનો વેપાર કરવો. પણ કરજ કરીને ઘરેણાં કરાવવાં એ તો ઘણીજ મૂર્ખાઈછે. પૈસાદારનાં છોકરાંને પણ ઘરેણાંથી વખતે નુકસાન થાયછે. છોકરાંનાં ઘરેણાં ચોરવામાટે ઘણી વાર તેમને મારી નાંખેછે. કેટલા

એક મૂર્ખ લોકની બાઈડીઓનાં ઘરેણાં તોલમાં ઘણાં ભારે હોયછે, તેથી તેમનાં અંગ કંતાઈ જાયછે, ને નબળાં થઈ જાયછે. એ સિવાય ઘરેણાં પહેરવાના બીજા ઘણા ગેરફાયદાછે.

पाठ ६७. तांबुं ने लोढुं.

ગંધક હથિયાર. ભરતર ઘડતર પોલાદ

તાંબું ઘણા દેશની જમીનમાંથી નીકળેછે. વિલાયતમાં કેટલીક તાંબાની ખાણોછે. તેમાંનું ઘણુંખરૂં તાંબું ગંધકજોડે મળેલું હોયછે. તેને તપાવી ગંધકને જુદો પાડેછે. થોડાં વરસ ઉપર આસ્ટ્રેલિઆમાંથી નરદમ તાંબું નીકળ્યું હતું.

બીજી ધાતુ કરતાં તાંબું માણસે પહેલું વાપરવા માંડ્યું હશે એવું જણાયછે, કેમકે ઘણાજ જૂના કાળમાં કાંસાનાં વાસણ અને હથિયાર કરતા હતા. તાંબામાં કલઈનો ભેળ કરવાથી કાંસું થાયછે. કાંસું તાંબાની પેઠે કટાતું નથી. સોના રૂપા કરતાં તાંબું બહુ સોંઘુંછે, કેમકે એ ઘણું મળેછે. તોલા સોનાનું રૂપું લઈએ તો આશરે પંદર તોલા આવે, ને તાંબું લઈએ તો આશરે હજાર તોલા આવે. તાંબાના પૈસા ને પાઈ પણ થાયછે. વહાણને છીવડાં ન લાગે તથા પાણીમાં રહેલો ભાગ લીસો થાય, માટે તેની બેમેર તાંબાનાં પતરાં જડેછે. એનાં પતરાં કેટલીક તરેહનાં કોતરવાનાં કામમાં પણ આવે.

સૌ ધાતુઓમાં લોઢું ઘણુંજ ઉપયોગીછે, ને તે ઈશ્વરકૃપાથી ઘણુંજ જડેછે. ઘણાખરા દેશમાં એ નીકળેછે. કેટલાએક પથરા રાતા દીસેછે, તે લોઢાને લીધે. એ બીજી ધાતુઓજોડે મળેલું હોયછે, તેથી જુદું પાડવાને વિલાયતમાં નીચે લખ્યુંછે તેમ કરેછે.

લોઢાના ઝીણા કકડા કરી ભઠ્ઠીમાં નાંખેછે, ને જોડે ચૂનાના પથરા ને વિલાયતી કોયલા નાંખેછે. પછી ભઠ્ઠીમાં બહુજ તાપ કરેછે. એથી લોઢું ઓગળી જાયછે; ભઠ્ઠીમાં તળે કાણું હોયછે

તેમાંથી લોઢાનો રસ નીચે વાસણમાં ઉતરી જાયછે, ને કચરો પથરા વગેરે ઉપર રહી જાયછે. તે રસ ઠરેછે ત્યારે એને ભરતરનું લોઢું કહેછે. એ સખ્ત પણ બરડછે. કઢાયાં વગેરે બીજો સામાન લોઢાનો થાયછે.

એનો ઘાટ ઘડાય એવું કરવાસારૂ એને ફરીથી ગાળેછે, અને દૂધપાકની પેઠે ખૂબ હલાવેછે; છેલ્લે બહાર કાઢી ટાઢું પાડી મોટા હથોડાવતી ખૂબ ટીપેછે, ત્યારે એ ઘડતર લોઢું થાયછે. પછી તેના ખીલા, તાળાં, કડાં, વગેરે સામાન બનેછે.

पाठ ६८. तोल तथा माप.—भाग १.

કાટલાં માપું અધોળ નવટાંક

ખાંડી બેડીઉં કળશી ગજ

વેચવા સાટવામાં બે રીત ચાલેછે. કેટલીક જણસો તોળીને અને કેટલીક ભરીને અપાયછે. અનાજ, રૂ, ઘી, વગેરે ચીજો તોલબંધ, ને તેલ, લૂગડાં, દૂધ, વગેરે ભરતબંધ વેચાયછે. તોળવાને વાસ્તે કાટલાં બનાવેલાં હોયછે, અને ભરવાને વાસ્તે માપાં કે ગજ કરેલાં હોયછે.

કાટલાં ઘણા પ્રકારનાં હોયછે, અધોળી, નવટાંક, પાશેરા, અધશેરા, શેર, બશેરી, પાંચશેરી, અધમણ, મણ, વગેરે. પણ બધાં ગામનાં કાટલાં સરખાં નથી હોતાં; કોઈ ગામનો શેર નાનો ને કોઈ ગામનો મોટો. એનું તોલ અસલ પૈસાપરથી નીકળેલુંછે, તેથી જ્યાં જેવા પૈસા ત્યાં તેવું તોલ. એથી મોટી હરકત પડેછે માટે બધે એકસરખું તોલ હોય તો સારૂં. હાલમાં સરકારી પૈસાપ્રમાણે આવું તોલછે:—૧૩॥ પાઈ એટલે સાઢા ચાર પૈસા ભારની એક અધોળી, અને એવી સોળ અધોળીનો એક શેર જાણવો. ચાળીશ શેરનો મણ થાયછે, તે તો સો જાણેછે. મણકરતાં વધારે જે તોલ થાયછે તેને ખાંડી, બેડીઉં, કળશી, હારો, ભાર, વગેરે નામ આપેલાંછે.

સોનું રૂપું તોળવા વાલ, ગદીઆણો, અને તોલો હોયછે. એક ચણોઠી અથવા ગુંજ એક રતી કહેવાયછે. તે ઉપરથી ૩ રતીનો વાલ, ૧૬ વાલે ગદીઆણો, અને તોલાના બે ગદીઆણા થાયછે.

पाठ ६९. तोल तथा मापं.—भाग २.

મણિકો તસુ વીઘાં વીશવાશી વામ

દૂધ, તેલ, વગેરે પ્રવાહી પૈદાર્થો ભરવાને સારૂ વાસણ કરેલાં હોયછે. શેર માય એવું હોય તેને શેરીઓ, મણ અને માય તેને મણિકો કહેછે. એ શેરીઆ અથવા મણિકામાં જે માય તેનું તોલ કરી જોઈએ તો શેર કે મણજ થાય.

પણ લુગડાં ભરવાને જે ગજ થાયછે તે લાકડાનો કે લોઢાનો કરેછે. ગજના તસુ ચોવીસ, અને એક તસુ બે આંગળનો હોયછે. જેવી શેરની માથાકૂટ આપણા દેશમાં તેવીજ ગજનીછે. સુતારનો ગજ, દરજીનો ગજ, વગેરે જુદા જુદા માપના હોયછે. પણ ખુરો સરકારી ગજ જેને નવો ગજ કહેછે, તે ત્રણ ફુટનો થાયછે.

ખેતરનું માપ વીઘાં ને વીશવાશીથી ગણાયછે. જે ખેતર વીસ વીશવાશી લાંબું ને વીસ વીશવાશી પહોળું હોય તે એક વીઘું કહેવાય છે. બધે ઠેકાણે વીઘાનું માપ સરખું નથી, તેથી કોઈ ઠેકાણે નાનાં વીઘાંછે, ને કોઈ જગ્યાએ મોટાંછે, પણ સરકારી રાજ્યમાં ગામે ગામનાં ખેતરો એક સરખે માપે માપેલાંછે તેને એકર કહેછે.

ગામ ગામની વચ્ચે જે અંતર હોયછે તેને ગાઉએ માપેછે. અસલ ૨૦૦૦ વામનો એક ગાઉ ગણાતો, પણ હાલ તો ગાઉનું માપ નક્કી નથી. આ ગામથી તે ગામ આટલા ગાઉ છે એવું આશરે ઠોકી બેસાડેછે. તેથી કોઈ ગાઉ નાના ને કોઈ ગાઉ મોટા હોયછે. સરકાર મૈલથી અંતર માપેછે. ૮૮૦ વામનો એક મૈલછે.

કેટલાક લુચ્ચા દુકાનદાર અને બીજા ધંધાદારીઓ ઓછાં કાટલાં કે માપ રાખીને ઘરાકને છેતરેછે. એ કેવું ખોટું કરેછે! સારો માણસ એવું કદી કરે નહિ, કેમકે એ કામ ચોરી કર્યા જેવુંછે. એથી લોકમાં

તેની આબરૂ જાયછે, ને સરકારમાં માલૂમ પડેછે ત્યારે તેઓ દંડાય છે; પછી તેમનો કોઈ વિશ્વાસ કરતું નથી.

પાઠ ૭૦. વિવેક.—ભાગ ૧.

વિવેક મરજાદા તોછડાઇ

માબાપે છોકરાંને નાનપણથી વિવેક રાખવાની ટેવ પાડવી. એ ચાલ જેવો માબાપમાં છોકરાં જુએછે તેવો તેમનામાં આવેછે. માબાપ કોઈ ઘેર આવે તેની સાથે જેમ ઘટે તેમ મરજાદાથી બોલે ચાલે, તથા તેને જેમ ઘટે તેમ માન આપે, તે પ્રમાણે છોકરાં શીખેછે. જે ઘેર વિવેક કરવાની ચાલ નથી, તે ઘર મોટા કુળનું હોય તો-પણ લોક તેનું માઠું બોલેછે; અને જે ઘેર વિવેક કરવાની ચાલછે, તે ઘર ગમે તેવું હોય, તોપણ લોક તેનું સારૂં બોલેછે, અને વખાણ કરેછે. ખરેખરૂં જોતાં જેને ઘેર જેવો વિવેક, તે પ્રમાણે તેનું કુળ ઊંચું, કે નીચું સમજવું. ઘેર આવે તેની સાથે સલુકાઈથી બોલવું ચાલવું એમાં વિવેકછે, એમ ન સમજવું. રસ્તે જતાં કોઈ સારો ઓળખીતો માણસ મળે, તો તેની સાથે અદબથી વર્તવું. જેને જે રીતે ઘટે તેવી રીતે તેને નમવું. બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણને મળે તો તેણે નમસ્કાર કરવા. વાણીઆ વાણીઆને મળે તો તેણે જેગોપાળ કરવા. શ્રાવક મળે તો તેમણે જુહાર કરવા. પટેલ, કણબી, કે બીજી જાત મળે તો અરસપરસ રામ રામ કરવા. સાહેબ લોકોને, પા-રશીને, તથા મુસલમાનને આપણે સલામ કરવી. એ રીતે માન આપ-વાનો ધારોછે, અને તે રીતે ન ચાલીએ, તો તોછડાઈ માલૂમ પડે.

પાઠ ૭૧. વિવેક.—ભાગ ૨.

ચેષ્ટા વિવેકી અવિવેકી

હવે તમને વિવેકી ને અવિવેકી છોકરાં કેવાં થાયછે તેની એક બે વાત કહુંછું, તે સાંભળીને સરતમાં રાખજો, અને એમાં કેટલી

ફેરછે તે સાંભળીને વિવેકી થતાં શીખજો. એક વખત એક ફળી- આમાં બે ચાર છોકરા લખોટે રમતા હતા. ત્યાં એક આંધળો ડોસો લાકડી ઝાલીને આવ્યો. તેણે પેલા છોકરાને બોલતા સાંભળીને પૂછ્યું કે ભાઈ, આ ફળીઆમાં ભૂખણ શેઠનું ઘરછે તે ક્યાંછે? તે સાંભ- ળીને એક છોકરો બોલ્યો કે ડાબે હાથે ચાલ્યા જાઓ. તે ડાબા હાથને રસ્તે મોટો ખાડો હતો, તેમાં તે બિચારા આંધળાને પાડવાના મનસુબાથી પેલો છોકરો એમ બોલ્યો. એક બીજે છોકરે જઈને તે આંધળાની લાકડી કાઢી નાંખી. તે જાણીને પેલા આંધળાએ આણી- મેર પેલીમેર લાકડી ઠોકીને તેમને ધમકાવ્યા, પણ એક બીજો ગોવિંદ કરીને આઠ નવ વરસનો છોકરો હતો, તેણે પેલા બે છોકરાને એવી ચેષ્ટા કરતાં વાર્યા. પણ તે મોટા છોકરા તેનું માને? પેલે ગોવિંદે તે આંધ- ળાને પૂછ્યું, ઘેલા કાકા, તમારે ભૂખણ શેઠને ઘેર જવુંછે, તો ચાલો મારી સાથે. એમ કહીને પેલા ડોસાને આંગળીએ દોરી ભૂખણશેઠ બેઠા હતા ત્યાં લઈ ગયો.

પાઠ ७२. विवेक.—भाग २..

નીવડ્યો

રસ્તે જતાં પેલા ડોસાએ ગોવિંદને પૂછ્યું ભાઈ, તારૂં નામ શું ને તું કેનો દીકરો? તે કહે, મારૂં નામ ગોવિંદ, ને હું રામશંકર ત્રવા- ડીનો દીકરો. પછી ડોસાએ પૂછ્યું કે તું કઈ નિશાળે જાયછે? તે કહે, હું લાલભાઈ મહેતાજીની નિશાળે જાઉંછું. ત્યારે તે ડોસો કહે, તને આ વિવેક કરવાનું કોણે શીખવ્યું? તે કહે, એમાં શું શીખવાનું! કોઈ કેવોએ ગરીબ અમારે ઘેર આવે તોપણ મારા બાપ ઊભા થઈને તેને બારણા સુધી લેવા જાય, તેને આવકાર દે, તથા તેનાં બાઈડી છોકરાંની ખબર પૂછે, ને કહે કે "આજ ધન ભાગ્ય કે તમારાં પગલાં મારે ઘેર; મજસરખું કામકાજ કહેવું"; એ રીતે બોલીને તેને પાસે બેસાડે, જાય ત્યારે પાન સોપારી આપે, ને ઘરના આંગણા સુધી વળાવવા જાય, મારી

મા પણ એમજ કરેછે. ત્યારે ડોસાએ પૂછ્યું કે પેલા બીજા છોકરા નિશાળે જાયછે? તે કહે હા, તે પણ મારીજ નિશાળે આવેછે. પછી તે ડોસાએ ગોવિંદનાં ભૂખણશેઠ આગળ વખાણ કર્યાં ત્યારે ભૂખણશેઠે તેની આવી સારી ચાલ જોઈને તેને એક ખાંડનું રમકડું ખાવાને આપ્યું. હવે જુઓ, તે ગોવિંદ તથા એના સોબતી બધા એકજ નિશાળે જતા, પણ ગોવિંદ વિવેકી નીવડયો, કેમકે સારી શીખામણ ને રીતભાત ધ્યાનમાં રાખતો; બીજાએ તેમ ન કર્યું માટે નઠારા નીકળ્યા.

पाठ ७३. विवेक.—भाग ४.

કકળાણ માંડમાંડ

એક દહાડો રામદાસ કરીને એક વાણીઓ બીજે ગામ તેના ઓળખીતાને ઘેર મળવા ગયો. તેને ઘેર ગયો તો તેના બારણા આગળ ઘણાં છોકરાં રમતાં હતાં, તેથી તેને પેલાના ઘરમાં જવાનો રસ્તો કરવો બહુ કઠણ પડયો. ઘરમાં પેઠો તો કોઈ નજરે પડયું નહિ. પછી તેણે હાંક મારીને પૂછ્યું કે ઘરમાં કોઈ છે કે? પણ જે છોકરાં રમતાં હતાં તેમાંથી કોઈએ જવાબ દીધો નહિ. છેલ્લે તે ચાલ્યો ચાલ્યો માંહે ગયો, તો ખાટલાઉપર તે ઓળખીતો પડેલો હતો, અને બાઈડી ઘરમાં બેઠેલી હતી. પણ તેને કોઈએ આવકાર સરખો દીધો નહિ. પેલા ઓળખીતાને તેણે પૂછ્યું કે શી ખબર છે? તો તેણે કાંઈ કહ્યું તે પેલાં છોકરાંના કકળાણમાં સંભળાયું નહિ. તેના હોઠ હાલતા હતા તેજ તેને જણાયા. પછી તે બાપડો ત્યાંથી રજા માગીને નીકળ્યો, પણ તેને કોઈએ માંડમાંડ પણ ન કહ્યું કે તમે જમવા રહો.

એ ઉપરથી તે વાણીઆના મનમાં આવ્યું કે છોકરાં અવિવેકી હોય તેમાં શી નવાઈ? કહેવત છે કે "बाप तेसा बटा न बड तेसा टटा;" તેમ જેનાં માબાપમાં બોલવા ચાલવાની ઠાવકાઈ કે રીતભાત ન મળે તો તેનાં છોકરાંમાં તે ક્યાંથી હોય? "जेवां माबाप तेवां छोकरां."

પાઠ ૭૪. વિવેક.—ભાગ ૫.

તે વાણીઆને ભૂખ લાગી હતી તેથી એક બીજા ભાઈબંધને ઘેર ગયો, તો તેના ઘરમાં પેસતાંજ એક આઠ નવ વરસનો છોકરો મળ્યો. તે છોકરો તો તેને ઓળખતોએ નહોતો, તોપણ કહ્યું કે આવો. તે વાણીઓ ઘરમાં ગયો તો એક બાર તેર વરસની છોડી દીઠી, તે પણ તેને ઓળખતી નહોતી, તોપણ પાથરણું પાથરીને તેને બેસાડયો. પાણીનો લોટો ભરીને તેની આગળ મૂકયો. આ જોઈને તે ઘણો રાજી થયો, ને પૂછ્યું, છોડી, તારા બાપ કયાંછે? તે કહે કે દુકાને ગયાછે, ને મારી મા ધોવા ગઈછે. એમ કહીને પોતાના બાપને દુકાનેથી તેડી લાવવાસારૂ પોતાના ભાઈને મોકલ્યો. પેલી છોડીએ પૂછ્યું કે ભૂખ્યા હશો, જમવાનું તૈયારછે, તમે નહાઓ એટલે હું કંસાર ને શાક કરી નાંખુંછું. એમ કહીને મોટો જોગ કંસાર ભરડીને જરા વારમાં કરીને તેને જમાડયો, એટલે તેનો બાપ પણ આવ્યો. બંને જણા મળ્યા, ભેટયા, વાતચીત કરીને ઘરનાં છોકરાં છૈયાંની ખબર અંતર પૂછી. પછી ત્યાંથી તે નીકળ્યો તે પહેલે ઘેર પાછો ગયો, ને ત્યાંનાં છોકરાંને બોલાવીને તેમને શીખામણ દીધી કે તમારો બાપ માંદોછે ને તમે આટલું કકળાણ કરો તે ઠીક નહિ. વળી તેમના આગળ પેલા બીજા ઘરનાં છોકરાંનાં વખાણ કરીને કહ્યું કે જુઓ, આ કેવાં ડાહ્યાં છોકરાંછે! ત્યારે તે શરમાઈ ગયાં. તેમાંનો મોટો છોકરો હતો તે બોલ્યો કે હવે અમે સારી રીતે વિવેકથી ચાલીશું.

પાઠ ૭૫. મિત્રાચારી.

કુશળતા કર આગમન મગન સહિત
પંડિતની મિત્રાચારીનો છપ્પો.

પંડિત મિત્રો મળે, વદે મુખ મધુરી વાણી;
પ્રથમ કરી પરણામ, પાય ગંગાજળ પાણી;

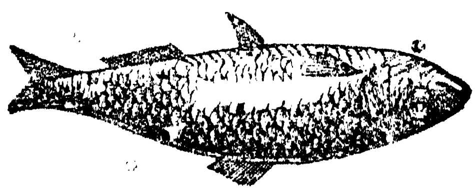
પછી સોપારી પાન, આપી કુશળતા પૂછે;
કહે પછી કર જોડી, આગમન કારણ શું છે?
કરી જ્ઞાન વાતચીત શાંત થઈ, સ્નેહ સહિત જુદા પડે,
મન માન રહે મિત્રાઈમાં, પંડિતની પ્રીતિવડે.

મૂર્ખ મિત્રાચારીનો છપ્પો.

મૂરખ મિત્રો મળી, ગાળ દઈ ગમત કરશે;
મારી પરસ્પર લાત, વાતમાં મશ્કરી ધરશે;
મિત્રાચારી મૂલ, કેફ પીશે ને પાશે;
ખેલી બાજી ખેલ, લડાલડી કરી ઘેર જાશે;
મૂખ મીઠાં ને મનમાં કપટ, સ્વારથ લગી સગાઈ છે;
કહી જોખમકારી જીવને, મૂરખની મિત્રાઈ છે;

કુ૦ દ૦ ડા૦

पाठ ७६. माछलो.

માછલાંને પગ હોતા નથી. તેની પીઠમાં ગાંઠાગાંઠાવાળી કરોડ હોયછે. પાણીમાં વાછે તેનો તે શ્વાસ લેછે. આપણને જેમ દમ લેવાને નસકોરાંછે તેમ તેમને નથી, પણ તેના માથા નીચે લુગડાની ઝાલર જેવું કાંઈ હોયછે તેવતી દમ લેછે. માછલાને ફુક્કો હોયછે, તેમાં દમ ભરેછે, તેથી ફુલે એટલે પાણી ઉપર તરી આવેછે, અને પાણીમાં જતું રહેવું હોય ત્યારે તેને દાબેછે, એટલે તળીએ જઈ બેસેછે. માછલાં બહુ ઈંડાં મૂકેછે. એક જાતની માછલી થાયછે, તે દર વખતે ૪૦ લાખ ઈંડાં મૂકેછે. એટલાં બચ્ચાં જીવે તો પારવિનાનાં થઈ પડે. પણ બીજી જાતની માં-

છલી એ ઈંડાંને તથા બચ્ચાં નીકળેછે તેમને ખાઈ જાયછે, તેથી ઘણાં વધી પડતાં નથી.

માછલાં ઘણું સાંભળેછે અને ઘણું દેખેછે, પણ તેને કાંઈ અવાજ કરવાની શક્તિ હોય એવું જણાતું નથી, કેમકે એક જાતનાં માછલાં કોઈ વખત દરિયાપર એટલાં આવેછે કે દરિયામાં અધ-ગાઉસુધીમાં પાણીપર માછલાં થઈ રહેછે. પણ તેટલાં બધાં માછલાં છતાં તેનો કાંઈ અવાજ સંભળાતો નથી તેથી તેને કંઈ અવાજ નહિ હોય એમ લાગેછે. માછલાં નાનાંમાં નાનાં આંગળીના ટેર-વા જેટલાં થાયછે, ને મોટાંમાં મોટાં ચાર પાંચ વામ થાયછે. માછ-લાંને પણ અકલ હોય એમ લાગેછે. તે પોતાના રક્ષણ સારૂ તથા પોતાનાં ઈંડાં મૂકવાની સારી જગ્યા ખોળી કાઢવાની બહુ ચિંતા રાખેછે, પણ ઈંડાં મૂક્યાપછી તેની ફીકર તે જરા રાખતાં નથી. એક જાતની માછલીછે તે સમુદ્રના ખારા પાણીમાંથી જઈને નદીના ભાઠાની*રેતીમાં ઈંડાં મૂકેછે. વળી બીજી જાતની એક માછલી સમુદ્રમાં જે નદી મળતી હોય તેમાં સેંકડો ગાઉ છેટે જઈને ત્યાં ઈંડાં મૂકીને પાછી દરિયામાં આવેછે. કેટલીએક માછલીઓ એક સમુ-દ્રથી બીજા સમુદ્રમાં વરસો વરસ જાયછે ને આવેછે.

पाठ ७७. वराळ ने धूमाडो.—भाग १.

મોતીઆ

મગન કરીને એક છોકરો હશે, તે એક દહાડો સવારે ઊઠીને મેડેથી હેઠે આવ્યો. તે વખત પરશાળમાં સગડીઉપર તપેલી મૂકી હશે, તે જોઈને બોલ્યો, જીજી, આ ધૂમાડો આમાંથી કેમ નીકળતો હશે વારૂ ? એની મા બોલી, એ ધૂમાડો ન હોય બાપુ, એ તો વરાળ કહેવાય. મગન બોલ્યો, ત્યારે દેખાયછે તો ધૂમાડાજેવી. મા બોલી, ધૂમાડાજેવી તો છેક નથી, કેમકે એ તો જોને ધોળી છે, અને ધૂમાડો તો ઘણોખરો કાળો હોય.

---

*ભાઠું એટલે નદીનો રેતાળ કાંઠો.

મ૦—ત્યારે વરાળ તે શું હશે, જીજી?

જી૦—એ આ તપેલીમાંના ઊના પાણીમાંથી થાયછે, દીકરા.

મ૦—ઓહો! પાણીનીએ કેટલી બધા જણુસો થતી દેખાયછે! વારૂ, ત્યારે આ લોટામાં ટાઢું પાણીછે તેની વરાળ કેમ નહિ થતી હોય?

જી૦—એમાંથીએ થાયછે તો ખરી; પણ તે ઘણીજ પાતળી ને થોડી હોયછે, તેથી દેખાતી નથી. ટાઢ વધારે હોય ને વરાળ જરા ઊની હોય, તો તે ટાઢી પડી જાયછે એટલે દેખાયછે. શિઆળામાં આપણે મળસ્કામાં ઊઠીને ઓટલે દાતણ કરવા બેશીએ છીએ, ત્યારે મોઢામાંથી કેવી વરાળ નીકળેછે! તે તેં દીઠીછે કે નહિ?

મ૦—હા, જીજી, દીઠીછે.

જી—જો એથી પણ વધારે ટાઢક લાગે, તો વરાળનું પાણી પણ થઈ જાય. જોહવે એનો તમાશો તને દેખાડું. તપેલીઉપર આ નાની પીતળની તાસક ચત્તી ઢાંકીને એમાં ટાઢું પાણી રેડ. જરા વાર રહેવા દઇને પાછી તાસક ઉપાડીને એની નીચે શું દેખાયછે તે જોજે.

મ૦—અરે બાપરે! આ તો બહુ તપી ગઇછે, મારી તો આંગળીઓ દાઝી, જીજી.

જી૦—આ લે, આ પોતાઆનો છેડો હાથમાં રાખીને ઉપાડ એટલે નહિ દાઝે.

મ૦—હા, જીજી, આ તો તેં કહ્યું તેજ થયું. તાસકની નીચે ઝીણા ઝીણા પાણીના મોતીઆ બાઝયાછે.

पाठ ७८. वराळ ने धूमाडो—भाग २.

જી૦—એ તાસકનીચે મોતીઆ કયા પાણીના થયા હશે વારૂ, તે તું સમજ્યો ભાઈ

મ૦ હા, જીજીઆ, હું સમજ્યો. તપેલીમાંથી જે વરાળ નીકળતી હતી તેનું પાણી થઈ ગયું, ને તે બાઝયુ હશે, કેમકે ઉપર ટાઢ

પાણી રેડયું હતું તે તો કાંઈ નીચે ગયું હોય એવું દેખાતું નથી. આ તાસક નવીછે, એ કોઇ ઠેકાણે જરાએ કાચી નથી જે તેમાંથી પાણી ગળીને નીચે ઉતરે. પણ જીજી, એ વરાળનું પાણી શી રીતે થયું હશે, એમાં મને ગમ પડતી નથી.

જી૦—ભાઇ, તને સરતછે? તે પહેલી તાસક ઝાલી હતી ત્યારે તે કેવી ઊની લાગી હતી? એ વરાળમાંની ગરમી તાસકે ચૂશી લીધી તેથી તાસક ઊની થઈ, અને વરાળમાંથી ગરમી ઓછી થઇ એટલે તેનું પાણી થયું. તે તાસકની વાંસે મોતીઆની પેઠે થઇને ચોંટી રહ્યું.

મ૦—વારૂ ધૂમાડાઉપર કદી થાળી ઢાંકી હોય, તો તેની નીચે પણ એવા ધમાડાના મોતીઆ બાઝતા હશે કે?

જી૦—ધૂમાડો કંઇ પાણી નથી, એ તો કોયલાની રજ છે આ થાળી ચૂલાઉપર ઊંચી ઢાંકીને નીચે છોડીઆં નાંખ. પણ ફુંકીને ભડકો કરીશ મા. જરા વાર થઈ. હવે લાવીને જો.

મ૦—હા, ખરી વાત, થાળીમાં બધી મેશ ચોંટીછે.

જી૦ - જોયું બેટા? આ મેશની રજ લાકડામાંથી ગરમીના જોરથી થઇ. એજ રીતે પાણીની વરાળ થાયછે, ને બંને ઊંચાં ચડે-છે. ધૂમાડો ઊંચો ચડીને ઠરેછે, ત્યારે પિઢીઆંને કે છાપરાંને ચોંટી રહેછે, ને વરાળ તો ઊંચી ગગનમાં જાયછે, ને ત્યાં રહેછે.

મ૦ - વારૂ, જીજી ગગનમાં વાદળું દેખાયછે, એ તે છૂટાં છૂટાં ફોરાં હશે, કે તપેલામાં કે ટાંકામાં પાણી ભરેલું હોયછે તેવું હશે?

જી૦—ફોરાં તો મોટાં હોય, અને એ તો ફરફરથીએ ઝીણી હોય-છે. તેં તે દહાડે પરશાળમાં તપેલીમાંથી વરાળ નીકળતી નહોતી દીઠી, તેવાં વાદળાં હોયછે.

પાઠ ૭૧. વાદળાં ને વરસાદ.

એક દહાડો અખાડ મહિનામાં મગન ને એની મા મેડે બેઠાં હતાં. મા બારીકને બેઠી હતી તે બોલી, અલ્યા મગન, આમ આવ,

તને કાંઇ દેખાડું. મગન દોડતો દોડતો ત્યાં આવ્યો. મા કહે, જો, આ વાદળું પડેછે. મગને બારીમાંથી આડું અવળું જોયું, પણ વાદળું કાંઇ દીઠું નહિ. પછી એની મા બોલી, તું આમ ફાંફાં કેમ મારેછે? આટલું બધું પડેછે તે હું દેખુંછું ને.

મ૦—ક્યાં પડેછે? વરસાદનાં ફોરાંવિના હું તો બીજું કશું દેખતો નથી.

બા૦—વારૂ ત્યારે વરસાદનાં ફોરાં શેનાં હોયછે?

મ૦—એ તો પાણીનાં હોયછે?

બા૦—અને વાદળાં શેનાં હોયછે?

મ૦—તમે તો મને એક વેળા કહ્યું હતું જે વાદળાંએ પાણીનાં થાયછે.

બા૦—ત્યારે દીકરા, હવે સમજી રાખજે. વાદળાં પડેછે ત્યારે તે કાંઇ ઢગલો થઇને નથી પડતાં, વાદળાંનું પાણી છૂટું છૂટું થઇને પડેછે. ઘણું છૂટું થાયછે ત્યારે તે વરસાદની ફરફર કહેવાય છે. તેથી વધારે હોય તો છાંટા, ને તેથીએ વધારે હોય તો ફોરાં, અને એ બધાંને વરસાદ કહેછે.

મ૦—વારૂ, આ તો બહુ અચરજની વાત; ત્યારે વાદળું ભોંયપર પડે તેનું નામ વરસાદ એમ ઠર્યું.

બા૦—હા, બેટા, એમજ. પાણી ગગનમાં ઊંચુ રહેલું હોય, ને તે દેખાય, ત્યારે તેને વાદળું કહેછે, ને તેનું તેજ પાણી ધરતીઉપર પડે ત્યારે વરસાદ કહેવાય.

પાઠ ૮૦. બિલાડી ને બગલું.

તાલ શિરોમ

એક દહાડો બિલાડીને મન થયું કે બગલાને જમવા તેડીને એની જરા ટોળ કરીએ. પછી તેને નોતરૂં દીધું ને તે આવીને જ્યારે ભાણાઉપર બેઠું ત્યારે છાછરી થાળીમાં ખીર પીરસેલી દીઠી. બગલે ખીર ખાવાને ફાંફાં તો ઘણાંએ માર્યા, પણ ચાંચ લાંબી, તેથી કાંઇ ફાવ્યું નહિ, ને બિલાડી તો ચપચપ ખાવા મંડી ગઇ. તે માંહે માંહે

પેલા પરોણાને પૂછતી જાય કે કેમ, આજ કેવી મજા પડેછે! રસો- ઈનો કાંઇ તાલ આવ્યો છે કે નહિ? કેમ, કાંઇ ખાતા નથી વારુ? બગલું સમજી ગયું કે આ મારી મશ્કરી કરેછે; પણ ગમ ખાઇ ગયું, ને જાણ્યું અજાણ્યું કરીને તે તક તો ચૂકવી, ને જાણે પોતાને ખાધાની મજા પડી હોય એવું દેખડાવ્યું. પછી ઘેર જતી વખત બિલાડીને પાછું નોતરું દીધું કે કાલે મારે ત્યાં જમવા આવજો, અને તેની સાથે એટલો આગ્રહ કર્યો જે બિલાડીને તે નોતરું માન્યાવગર ચાલ્યું નહિ.

બીજે દહાડે બિલાડી બગલાને ઘેર જમવા ગઈ ત્યાં તો એક શિશાઇમાં કેરીનો રસ ભરેલો દીઠો. બિલાડી તો ટગર ટગર જુએ, પણ એનું કાંઈ વળે નહિ. શિશાઇનું ગળું લાંબું ને સાંકડું, તેથી બિલાડાનું મોં માંહે પેસે નહિ, ને બગલું તો એની લાંબી ચાંચવડે શિશાઇમાંથી રસ કાઢી કાઢીને ખાતું જાય. પછી બિલાડીએ સામું જોઇને મોં મલકાવીને કહ્યું કે આજ તમે સ્વાદે જમોછો તેથી હું રાજી થઇ. બગલું બોલ્યું કાલે તમારે ત્યાં જેવી મને મજા પડી હતી, તેવી આજ તમને પડી હશે! બિલાડીએ એ વાત સાંભ- ળીને મોં નીચું ઘાલ્યું, પણ મનમાં તો બહુજ દાઝ ચડી.

પાઠ ૮૧. જુગારી છોકરા વિષે.

છકેલ ખતા ભમેલ ભૂત કપૂત
ગોઠીઆ મનખા જુગટું

પ્રમાણિકા છંદ.

છકેલ છેલ છોકરો, ઠગાય ખાય ઠોકરો,
જુગારીસંગ જાય તે, ખતા ઘણીક ખાય તે;
ભમેલ જાણી ભૂત છે, પિતા કહે કપૂત છે,
ભમાર ચાર ગોઠીઆ, પીટાય જેમ પોઠીઆ.

*કુ૦ ૬૦ ઠા૦

ચોપાઈ.

જૂગટુંછે તે દુર્ગુણ જાણ, ઘણા લોકની થાયજ હાણ;
માણસને એ વળગે સહી, પાછો તે તો જાયજ નહિ.
જૂગટુંછે એ દુર્ગુણ સહી, એમાં ફૂળ કાંઈ પણ નહિ;
જે જન એને વળગી રહ્યો, તેનો મનખો એળે ગયો.

અમરસી.

पाठ ८२. कूतरो अने तेनां सगांवहालां.–

भाग १.

વણજારો પેઢી

એક વણજારાને ત્યાં મોતીઓ નામે પાળેલો કૂતરો હતો. તે એક દહાડો ઘેરથી થોડે છેટે ગયો, એટલે તેણે એક વરૂ ને શિયાળ દીઠાં. તેમનો તેને વહેમ આવ્યો, તેથી તેણે જરા આડો રસ્તો લીધો. તે જોઈને તેને શિયાળે હાંક મારી કે ભાઈ, જરા આમ તો આવો, મારે કાંઈ તમને વાત કહેવીછે. આપણે તો સગા થઈએ છીએ, તે તમે જાણો છો કે? હું અને આ વરૂભાઈ હમણા સગપણની વાતો કરતા હતા. તેમાં પેઢી ગણતાં તો જણાય છે કે આપણે ત્રણે કુટુંબી છીએ. તે તમે નહિ જાણતા હો તો હું કહું છું. આપણે એક જાત છીએ, અને એક સમે આપણા બાપદાદા સાથેજ જંગલમાં વસતા હતા. પણ તમે માણસમાં જઈને વસ્યા, અને મારા ને વરૂના બાપદાદા વગડામાં રહ્યા. મારા બાપદાદા જરા વધારે ઉત્તરે વસ્યા તેથી ટાઢને લીધે ઠીંગણા થયા, ને ખોળમાં રહેવા લાગ્યા. ટાઢ ન વાય માટે અમારા ઉપર જાડાં રુવાં ઊગ્યાં, ને પૂછડામાં વાળનો ગુચ્છો થયો. પણ આપણું કુટુંબ અસલ એકજ. માટે આવો, આપણે હવે ભાઈબંધી કરીએ. કેમ વરૂ ભાઈ, તમે શું કહો છો? તે કહે, મારે પણ એજ જોઈએ. પછી કૂતરે તેમનાં શરીર જોયાં, તો કેટલીક વાતમાં મળતાં દીઠાં. તેથી સગપણ કબૂલ કર્યું ને ભાઈબંધી કરી.

पाठ ८३. कूतरो अने तेनां सगांवहालां.—

भाग २.

દોસ્ત   ભોળો   ગોઠવું   પરાયું

પછી ત્રણ દોસ્તો ફરવા નીકળ્યા. તેમને જોઈને નાનાં જનાવર સંતાઈ ગયાં, ને એક મેંઢાનું ટોળું તો જીવ લઈને નાઠું. તે જોઈને કૂતરો ઘણું અચરજ પામ્યો; તોપણ જુદા પડતી વખતે કહ્યું કે બને ત્યારે મહેરે ઘેર પધારજો. બીજે દહાડે સાંજે તે ભાઈબંધ કૂતરાને ત્યાં આવ્યા, અને અંધારું થયું ત્યાંસુધી રહ્યા. કૂતરે તેમને પોતાના ખાવાનામાંથી ખવરાવ્યું, ત્યારપછી તેઓ રામરામ કરી રજા માગીને ગયા. બીજે દહાડે સવારે એક કૂકડી અને તેનાં બે બચ્ચાં ખોવાયાં, તથા બે બકરાંને કોઈએ મારી ખાધાં એવી બૂમ પડી. પણ પેલા ભોળા કૂતરાને ભાઈબંધવિષે કાંઈ વહેમ આવ્યો નહિ.

બીજે દહાડે પેલાં બે સગાં પાછાં કૂતરાભાઈ પાસે આવ્યાં. તેને બીજે દહાડે પણ એક કૂકડી ને એક મેંઢું ખોવાએલું જણાયું. ત્યારે મોતીઆને પોતાનાં નવાં સગાંનો વહેમ આવ્યો, ને પોતાના ધણીના હુકમવગર પરાયાં જનાવરને ઘરમાં તેડી લાવ્યો, તેથી પસ્તાવા લાગ્યો. ત્રીજે સાંજે વહાલાં સગાં આવ્યાં, ત્યારે તેમને ઝાઝો આવકાર દીધો નહિ, ને કહ્યું કે બાપા, તમારે આવવું હોય તો દિવસે આવો. ત્યારે તે કહે, અમને દિવસે નવરાશ નથી, તે કેમ કરીએ? તમને મળ્યાવગર તો ચાલે નહિ; એક દહાડો તમને ન દેખાએ તો અમારા જીવને ગોઠે નહિ.

पाठ ८४ कूतरो ने तेनां सगांवहालां.—

भाग ३.

કરતૂક   સુદ્ધાં   દાવો   સંબંધ

એ દિવસે તે વરૂ અને શિયાળને માન આવકાર ઠીક ન મળ્યું તેથી થોડી વારમાં તરત તેઓ રજા લઈને નીકળ્યાં. તેમની પાછળ

પાછળ મોતીઓ પણ હળવે હળવે ગયો, અને છેટે રહી તેમનાં કર-તુક જોતો હતો, એટલે વરૂ એક બકરૂં પકડી લઇને નાઠું. તે બકરે બરાડવા માંડ્યું, એટલે કૂતરે પોતાના સગાને મુદ્દાસાથે પકડ્યો, ને લડીને તેને છોડાવ્યું, અને તેને કહ્યું કે અરે ચંડાળ, અરે લુચ્ચા, તું મારી સાથે સગપણનો દાવો આવું કરવાને રાખે છે! જા, કાળું કર; મને તારૂં મોં દેખાડીશ નહિ.

કૂતરો પાછો વળીને આવતો હતો, તે વખતે શિયાળ કૂકડીના ખડા આગળ ફાંફાં મારતો હતો. તે કૂતરાને દેખીને તેની પાસે આવ્યો. કૂતરાની આંખ જરા રાતી જોઇને પગે લાગ્યો ને બોલ્યો, મોતી ભાઈ, હું તો કશામાં નથી. વળી તેણે વરૂને કહ્યું, અલ્યા, આ તેં શું કર્યું? કુળને લાજ લગાડી. ત્યારે મોતીઓ બોલ્યો, જાઓ રે લુચ્ચા, તમે બંને ખોટા છો. તમે બંને મારા કુટુંબી હશો, પણ તમારા ને મારા સ્વભાવમાં ફેર છે. માટે તમારી દોસ્તી મારે ન જોઇએ એમ કહીને તેમને કાઢી મૂક્યા.

એ ઉપરથી સાર એ જે કોઈ નવાં માણસ પોતાની મતલબ સાધવાસારૂ આપણીસાથે સંબંધ કે દોસ્તી કરવા આવે, ને આપણાં વખાણ કરે તો તેમની સાથે સંબંધ કર્યા પહેલાં લાંબો વિચાર કરવો.

पाठ ८५. पांच इंद्रियनी वात.—भाग १.

ઉદાસ સંતાપ

નાનો કરીને એક બાર તેર વરસનો છોકરો હશે. તેનો એક કાકો હરજીવન નામે હતો. તે અમદાવાદ શહેરની પાસે નરોડા ગામમાં નિશાળ માંડતો હતો. એક દહાડો એ બેઉ જણ કોઇ નિશાળીઆને સારૂ સ્લેટ ને ચોપડીઓ લેવાને અમદાવાદ ગયા. ત્યાંથી બીજે દહાડે મોટા મળસકામાં ઘેર આવતા હતા. વાટે ચાલતાં નાનો કાંઈ બોલે નહિ કે વાત ન કરે તેથી તેના કાકાએ પૂછ્યું, કેમ નાના, આજ તું કાંઈ બોલતો નથી, છાનોમાનો ઉદાસની પેઠે ચાલ્યાં કરેછે; શા વિચારમાં છે?

એ સાંભળીને નાનો બોલ્યો, કાંઇ નહિ કાકા, હું તો મારા મનમાં વિચારતો હતો કે આપણે પેલી સારી સારી હવેલીઓ જોતા આવ્યા તેવી એકાદ આપણને રહેવાને હોય, અને પેલી દુકાનોમાં જે સુંદર વસ્તુઓ જોઈ તે બધી લેવાને આપણીકને પૈસા હોય, તો કેવું સારૂં થાય! મને કાંઈ ચીજ લેવાનું મન તો થાય, પણ પાસે પાઈ સરખી-એ ન મળે તે શું કરૂં?

હરજી—આ શહેર જોઈને તારા મનને સંતાપ થયો, એથી મને જરા ખોટું લાગેછે, કેમકે તું જાણેછે કે જે કાંઈ આપણી પાસેછે તે પરમેશ્વરે આપેલુંછે, અને જે આપણને ઘટારત હોય, તેજ તે આપેછે. જો, તેણે શું શું આપેલુંછે તેનો વિચાર કર. આજનો દહાડો કેવો રળિયામણો છે! આકાશનો રંગ કેવો મજાનો છે! કેવો ઠંડો વા વાયછે! આ વાડપર કેવાં સુંદર ફૂલો આવી રહ્યાંછે! તારી મરજીમાં આવે તો થોડાં વીણી લે. હું ઊભો છું. એ ફૂલના કાંઈ પૈસા બેસતા નથી.

નાનો—હા, એમાં શું? બધાએ વાદળનો રંગ દેખેછે, ને જેને ફૂલ જોઇએ તે વીણી લેછે. એ સાંભળીને હરજી કાંઈ બોલ્યો નહિ.

पाठ ८६. पांच इंद्रियोनी वात.—भाग २.

બીજે દહાડે નિશાળ બંધ કીધા પછી હરજી નાનાને સાથે તેડીને ફરવા ગયો. ચાલતાં એક ગાઉ નીકળી ગયા, ત્યારે રસ્તાપર એક ઝુંપડી આવી. તેના બારણામાં એક ડોશી બેઠી બેઠી કંઈ કામ કરતી હતી અને તેની પાસે એક નાની છોકરી હાર ગૂંથતી હતી.

હરજીએ જઇને પૂછ્યું, કેમ બાઇ, શું કરોછો? સાજાં તાજાં તો છો? ડોશી બોલી, હા. આવો ભાઇ, આજ તમે કયાંથી? હરજી બોલ્યો કે તમારી મીઠીની જોડે રમવાને અમારો નાનો આવ્યો-છે. ડોશી બોલી, બહુ સારૂં; ચાલો, મારી મીઠીને બે ઘડી ગમત થશે. અરે બિચારી મીઠી! અંધાપો બહુ ખોટો!

આ શબ્દ સાંભળીને નાનો મીઠીને પૂછવા મંડ્યો, મીઠી, તારાથી કંઈ દેખાતું નથી? ઝાડ, ફૂલ, ખેતર, વાદળ, કંઈજ દેખાતું નથી?

મીઠી કહે, ના, ભાઈ, કંઇ દેખાતું નથી, થોડાં વરસ થયાં મારી આંખો ગઇછે.

નાનો—આ સાંભળીને મને બહુ દયા ઊપજેછે, મીઠી બાઈ, ત્યારે મન તો સદા અંધારૂંજ તો!

મીઠી—શું કરીએ, લાચાર. મારી મોટી મા કહેછે કે પરમેશ્વરે ધાર્યું હોય તે થાય, એમાં આપણું કંઈ ચાલતું નથી. જે ઇશ્વર કરે તે માથાપર. જો હું દેખતી નથી તોપણ કોઈ ગાય કે બોલે તે સાંભળુંછું, ને તેથી મારૂં મન વાળુંછું. કોઈ કોઈ વાર ફૂલના હાર પણ ગૂંથુછું.

નાનો—પણ તારાથી દેખાય નહિ, ત્યારે હાર કેમ ગૂંથાય? જો હું આંખ મીચીને ગૂંથવા માંડું તો જરા જરા ગૂંથું, પણ ગાંઠ તો વળેજ નહિ.

મીઠી—મને ટેવ પડીછે, તે મારાથી તો થાયછે.

નાનો—પણ તમારે બહાર ફરવા જવું હોય ત્યારે કેમ કરો?

મીઠી—આ અમારી ઝુંપડીની આસપાસ જવું હોય, તો એકલી જાઉં. ભીંતે હાથ દઇને ચાલું એટલે મને જણાય કે હું ક્યાં છું, પણ આઘે જવું હોય તો મને મારી મોટી મા દોરી જાયછે. રસ્તે ચાલતાં માણસ કે ઘોડા સામા મળે તે તો હું જાણું, કેમકે પગલાં વાગે તે સાંભળું.

નાનો—તમારી આંખનું કામ હાથ ને કાન કરેછે, કેમ વારૂ? પણ તમારાથી વંચાય તો નહિજ તો?

મીઠી—અરે ભાઈ, વંચાય ક્યાંથી! વાંચતાં શીખી હોઉં તોપણ ન વંચાય. મને કંઈ દસકત દેખાયછે?

નાનો—વારૂ, ત્યારે હું તમને સારી વાતો ચોપડીમાંથી વાંચી સંભળાવું તો તે તમને ગમશે? મને કાકાએ એક ચોપડી આપીછે, તેમાં બહુ મજેની વાતો છે.

મીઠી—ત્યારે ભાઈ, કોઈ દહાડો લાવીને જરા વાંચી સંભળાવો તો ખરા.

નાનો—ઠીક છે, હમણા તો હું કાકાસાથે ઘેર જાઉંછું. કાલે લઇને આવીશ.

પાઠ ૮૭. પાંચ इंद्रियोनी वात.—भाग ३.

ભાગ્યવાન

પછી નાનો ને એનો કાકો રજા લઇને ઘરગમ વળ્યા. રસ્તે જતાં કાકાએ નાનાને પૂછ્યું,કેમ ભાઈ, પેલી બિચારી મીઠીને તેં જોઈ કે તેના કેવા હાલ છે?

નાનો—હા કાકા, તે બિચારી બહુ પીડા પામેછે. પણ મારા મનમાં હમણા એક વાત આવીછે, તે તમે કહો તો હું તમને કહું.

હરજી—કહે ભાઈ, શું છે?

નાનો—કાલની વાત મને સાંભરી આવીછે. કાલે મારા મનમાં જે સંતાપ થતો હતો તે આજ મટયો. એ બિચારી મીઠીના કરતાં હું કેવો ભાગ્યવાન છું! મને બધું દેખાયછે, તેનાથી કંઈ દેખાતું નથી.

હરજી—શાબાશ ભાઈ, તારા મનમાં આ વિચાર આવ્યો તેથી હું બહુજ ખુશ થયો, પણ તું સમજ્યો કે તારે છે અને મીઠીને નથી, એવી શી વસ્તુ?

નાનો—હા કાકા, આંખો; મારે આંખો છે તેથી હું દેખુંછું, તેને આંખો નથી તેથી તેને દેખાતું નથી.

હરજી—આંખ એ આપણી એક ઇંદ્રિય છે. આંખવડે વંચાયછે, જોવાયછે, અને ઘણાં કામ થાયછે.

નાનો—પણ તેને આંખ નહોતી તોએ તે હાથેબતી હાર ગૂંથી શકતી. તે કહે કે હાથ લગાડીને હું ઘણી જણસો પારખુંછું. ત્યારે હાથ એ પણ ઇંદ્રિય કે નહિ?

હરજી—હાથ ઇંદ્રિય નથી, પણ તેની ને બાકીના શરીરની ચાંમડી એક ઇંદ્રિય છે. હાથ લગાડીને આપણે ઘણું ઘણું જાણીએ

છીએ. કોઇ વસ્તુ કઠણ કે પોચી, લીસી કે કરકરી હોય, તે હાથ ફેરવ્યાથી જણાયછે.

નાનો—હે કાકા, આપણે આંખો છે ત્યારે આપણી ચામડીમાં એ ગુણનો શો ખપ? મીઠીને તો જાણે આંખ ન મળે તેથી હાથ ફેરવીને કંઈ જુએ કે જાણે.

હરજી—ખરી વાત. પણ ભાઈ, ટાઢું કે ઊનું આંખે જણાય નહિ. જો તારાં આંગળાંની ચામડીમાં એ ગુણ ન હોત તો ઘણાંખરાં કામ તારાથી થાત નહિ.

નાનો—એ તો ખરૂં. જ્યારે મારે હાથે ખાલી આવેછે, ત્યારે તો એવતી મારાથી કલમ સરખી ઝલાતી નથી, ને ઝાલુંછું તો કંઈ લાગતું નથી; તેમજ જો મારા હાથમાં એ ઇંદ્રિય ન હોય, ને ઊનું ઊનું લઇને ખાઉં તો મારૂં મોઢું બળી જાય ને આંગળીને કંઈ ન થાય. પણ વારૂ કાકા, એ ઇંદ્રિય મારાં આંગળાંમાંજ છે કે બધે છે?

હરજી—ના, તારા બધા ડિલમાં છે. દેવતાનો અંગારો લઈ તારા પગપર મૂકે તો તું દાઝે કે નહિ? તેમજ જો એક કાંકરો લઇને તારા ગાલપર ફેરવે તો તને કાંકરો લાગે કે નહિ? પણ હાથમાં એ લાગવાની ઇંદ્રિયની શક્તિ વધારે છે, કેમકે ત્યાં તેનો વધારે ખપ છે. આંગળાં કેટલાં બધાં કામમાં આવેછે, તે તું જાણેછે?

નાનો—હા, એવડે તો ઘણાં કામ થાયછે. હવે હું સારી પેઠે સમજ્યો પણ ખરો કે પરમેશ્વરે આપણને જોવાની ને લાગવાની ઇંદ્રિયો આપીછે તે બહુ કામની છે. પણ એવિના બીજી કોઈ ઇંદ્રિયો છે?

હરજી—હા, બહુ છે, નાના, પણ હવે તો ઘર આવ્યું માટે પછી કહીશ. આજે શીખ્યો તે ભૂલતો મા.

પાઠ ૮૮. પાંચ ઇંદ્રિયોની વાત.—ભાગ ૪.

પછી નાનો પોતાની કબૂલતપ્રમાણે કાકાની રજા લઈ રોજ પેલી ઝુંપડીએ જાય, અને મીઠીને વાતો સંભળાવીને રાજી કરે. એક

દહાડે, પાછો આવતાં રસ્તે ખેતરમાં એક છોકરાને બેઠો બેઠો રડતો દીઠો; તે સાંભળીને નાનો તેની કને ગયો ને પૂછ્યું, અલ્યા, કેમ રડે-છે? પણ પેલે છોકરે કંઇ જવાબ દીધો નહિ. ત્યારે ફરીથી પૂછ્યું, અલ્યા, તને ભૂખ લાગી છે, કે તું ભૂલો પડયોછે, કે તને થયુંછે શું? બોલતો કેમ નથી? તોપણ તે છોકરે કંઈજ ઉત્તર વાળ્યો નહિ. તું ક્યાં રહેછે? ચાલ, તને તારે ઘેર તેડી જાઉં. એવું એવું કહીને ઘણી રીતે નાનાએ તેને પૂછ્યું, પણ તે તો કશું બોલે નહિ, ને તેના સામું ટગર ટગુર જોયા કરે. કેટલીક વારે પછી તેણે મોઢું બતાવીને ડોકું ધૂણાવ્યું, ત્યારે નાનાએ જાણ્યું કે એ છોકરાથી બોલાતું નથી. તે છોકરે થોડે દૂર એક ખેતર હતું તેણીગમ આંગળી કરી.

પછી નાનાએ તેને પાંગોઠામાંથી ઝાલીને ઉઠાડવા માંડયો, એટલે તે તરત ઊભો થયો. તે બે જણા ચાલતા ચાલતા ગામમાં આવ્યા. નાનો દોડતો દોડતો એના કાકાપાસે ગયો, ને હાંફતો હાંફતો કહે કે કાકા, કાકા, આ છોકરાને તમે બોલાવશો? મેં તો બહુ માથાફોડ કરી, પણ મોઢેથી ઉચ્ચાર સરખો કાઢતો નથી. ક્યારનો રે રે કરેછે.

હરજીએ બહાર આવીને પેલા છોકરાને હેતથી બાથમાં લીધો, ત્યારે તેણે પ્રથમની પેઠે મોઢું બતાવીને ડોકું હલાવ્યું. તે જોઇને હરજી ભત્રીજાભણી જોઇ બોલ્યો કે આ તો બહેરો ને મૂગો છે. નાનો કહે કે બહેરો ને મૂગો તે કેવો હોય?

હરજી બોલ્યો કે આપણે જે બોલીએ તે જેનાથી સંભળાય નહિ તે બહેરો કહેવાય, અને જેનાથી બોલાય નહિ તે મૂગો.

पाठ ८९. पांच इंद्रियोनो वात.—भाग ५.

આસનાવાસના — સદ્‌ગૃહસ્થ

કાકો ભત્રીજો પેલા છોકરાપાસે બારણે ઊભા ઊભા વાત કરેછે એટલામાં એક બાઈડી ઉતાવળી ઉતાવળી એમની કને આવી, અને પેલા બહેરા મૂગા છોકરાને બાથમાં લઈ લીધો, એટલે તે તરત છાનો રહી ગયો, અને રાજી થતો હોય એવો જણાયો. તે બાઇડી હરજીના

ગમ જોઇને બોલી કે હાય હાય! મેં તો જાણ્યું કે મારો ઘેલીઓ ખોવાઇ ગયો. સારૂં થયું કે તમારીકને આવ્યો! વારૂ, તમે એની આસનાવાસના કરી તેથી તમારો મોટો પાડ થયો, ભાઈ.

હરજી—ના રે બાપા, એ તો હમણાજ મારા ભત્રીજાની જોડે આવ્યો. એને રસ્તામાં રોતો દેખી એ તેડી લાવ્યો. એને તમે દેખતાં નહિ હો ત્યારે તમને બહુ ફાળ પડતી હશે.

બાઇડી—ફાળ તો એટલાસારૂ કે એ બહેરો ને મૂગો છે. વળી નાના બાળકજેટલી પણ એનામાં અક્કલ નથી. પણ હું એની કેટલી સંભાળ રાખું? મારે નાનાં નાનાં બહુ છોકરાં છે.

હરજી—એને કંઈ જોઇએ કરીએ તો એ શી રીતે માગે?

બાઇડી—જે કંઇ જોઇએ તેની ઇશારત કરે. ભૂખ્યો થાય ત્યારે મોં બતાવે; તરસ્યો થાય ત્યારે પાણીની ગોળી બતાવે.

હરજી—તમે એને કંઈ ભણાવતાં કેમ નથી?

બાઇડી—કેમ ભણાવાય, એ તો ઢોરજેવો છે; કંઈ કહું તે સમજે નહિ.

આ વાત કરતાં કરતાં તે બાઇડીની આંખોમાંથી દડદડ આંસુ નીકળી પડયાં. તે જોઇને પેલા છોકરાનું મોં પણ ઉદાસ થઇ ગયું, કેમકે તે જાણતો હતો કે જ્યારે મારી માને કંઇ દુઃખ થાયછે ત્યારેજ તે રડેછે, તેથી તે તેના મોંસામું જોવા મંડયો, અને પોતાના અંગરખાની ચાળેવતી તેની આંખો લહોવા લાગ્યો.

આ જોઇને હરજી મહેતાને મનમાં લાગ્યું કે આપણે અહીંઆં વિલાયતની પેઠે બહેરાંમૂંગાંને શીખવવાની નિશાળો હોય તો કેવું સારૂં! ત્યાં હાથની ઈશારતથી છોકરાં વાતચીત કરતાં તથા વાંચતાં લખતાં કેવાં શીખેછે! પરમેશ્વર કરે ને અહીંઆના સદ્‌ગૃહસ્થોના હૃદયમાં એવી નિશાળો કરવાનું આવે!

पाठ १०. पांच इंद्रियोनी वात.—भाग ६.

નાનો આ બધું જોઇને એના કાકાને કહેવા લાગ્યો કે આ છોકરાની દશા તો પેલી બિચારી મીઠીકરતાં પણ નઠારી છે. મીઠી તો દેખી

શકતી નથી એટલુંજ, પણ આ બિચારાથી તો સંભળાતુંએ નથી ને બોલાતુંએ નથી.

હરજી—ખરી વાત, નાના, દેખવું ને સાંભળવું એ બંને વગર ચાલે નહિ. સાંભળવું એ પણ ઈંદ્રિયમાં ગણાયછે.

નાનો—પેલો બાપડો છોકરો તો બહેરો છે, ને વળી મૂંગો પણ છે; તેનાથી સંભળાતું નથી, તેમ બોલાતું પણ નથી, ત્યારે બોલવું એ પણ ઇંદ્રિય છે કે?

હરજી—ના, કેમકે બોલતાં તો આપણે શીખીએ ત્યારે આવડે, સાંભળવાનું તેમ નથી. જ્યારથી અવતરે ત્યારથીજ જો બહેરો ન હોય તો સાંભળી શકે.

નાનો—પણ આપણે બોલતાં કયાંથી શીખીએ છીએ? આપણે આપણી મેળેજ બોલીએ છીએ, નહિ વારૂ?

હરજી—તું એમ કેમ બોલેછે; નાનાં બાળક બોલતાં કેમ શીખેછે તે તું નથી જાણતો કે? તું ને તારી બેન જે શબ્દ બોલોછો, તે આપણો કીકો કેવો બોલતાં શીખેછે! જેમ આપણે ચોપડીમાંથી વાંચતાં શીખીએ છીએ તેમ બોલતાં શીખતા નથી, પણ બીજા લોક જે કંઈ બોલેછે તે સાંભળીને તેવું બોલવા માંડીએ છીએ. જો એકાદ નાના બાળકને ઉજડ જગ્યાએ જ્યાં વસ્તી ન હોય, ત્યાં એકલું રાખીએ તો તેને કંઇ બોલતાં આવડશે નહિ. પણ તેની આસપાસ જે ઢોર કે પંખી હશે, તેમને બોલતાં સાંભળીને તેમના જેવો સાદ કાઢતાં અથવા એં એં કરતાં શીખશે. હવે જે છોકરાં જન્મથી બહેરાં હોય તે કંઇ સાંભળે નહિ, ત્યારે સાદ કાઢતાં પણ કયાંથી શીખે? તેમને આપણા જેવા ઓઠ, જીભ, ને મોં હોયછે, પણ તેનો કાંઈ ઉપયોગ તેમનાથી થતો નથી, માટેજ જે છોકરાં જન્મથી બહેરાં તે જન્મથી મૂંગાં પણ હોયછે.

पाठ ९१. पांच इंद्रियोनी वात.—भाग ७.

નાનો—અરે બહેરાની શી અવસ્થા! તે બિચારાથી ગાયન કે રાગ કંઇ સંભળાય નહિ. લોક બોલે તે પણ સંભળાય નહિ. મને

તેની કેવી દયા આવેછે! પણ વારૂ કાકા, જેમ મીઠી આંખને બદલે બીજી ઇંદ્રિયોથી કામ ચલાવેછે, તેમ એને કંઇ હશે કે નહિ?

હરજી—હા, બહેરા ને મૂગા માણસને લાગવાની ઇંદ્રિય ખપ લાગેછે, તેમજ જોવાની એને બહુ કામ લાગેછે. ધ્યાન રાખીને તેમને જોવાની ટેવ પડેછે, તેથી લખતાં વાંચતાં તે વહેલા શીખેછે. હાથની ઈશારતથી તે વાત પણ બહુ ઝડપથી કરેછે.

નાનો—વારૂ કાકા, આ તમે જે ઇંદ્રિયો જણાવી તે કરતાં બીજી વધારે છે કે?

હરજી—હા, બીજી બે છે, સ્વાદ અને વાસ. એવિષે વધારે કહેવાની કંઇ જરૂર નથી, કેમકે કેરીનો સ્વાદ અને ગુલાબ મોગરાનો વાસ કેવો હોયછે, તે તું સહજ જાણેછે.

નાનો—હા; એ બહુ મીઠા છે. એ ઇંદ્રિયો કંઈ ખપમાં આવેછે વારૂ?

હરજી—જોવાની અને સાંભળવાની ઇંદ્રિયો જેટલી ખપમાં આવેછે, તેટલી તે આવતી નથી, તોપણ તે વગર ચાલે નહિ. કોઇ કોઈ વસ્તુ અવગુણ કરે એવી હોય, તો આપણે તે સ્વાદથી તરત જાણીએ છીએ. કેરી કે છાશ ઉતરી ગએલી હોય, તો તેના વાસથી કે સ્વાદથી આપણે ખબર પડેછે, માટે તે ખાતા નથી. અરે ભાઈ નાના, તને શી વાત કહું! પરમેશ્વરે જે કંઇ આપણને આપેલુંછે તે સમજીને આપણા ઉપયોગનેમાટેજ આપેલુંછે. આંખ અને કાનવતી સારી નરશી બધી ચીજો જાણીએ છીએ. જીભે માયાળુ ને સારા શબ્દો બોલીને બીજાને રાજી કરીએ, અને તેજ જીભે કજીઓ, ગાળાગાળી, અને એવી બીજી નરશી વાતોએ થાય, પણ પરમેશ્વરે એ સૌ સારાં કામને વાસ્તે આપેલાંછે, માટે જો તેમ ન કરતાં માઠે માર્ગે વાપરીએ, તો તેનું ફળ આપણે ભોગવ્યાવગર છૂટકો નથી.

पाठ १२. मा-बापपर हेत.

શિખર જ્વાળામુખી ચમત્કાર પુણ્ય ભક્તિમાન ક્ષેત્ર

જે પહાડના શિખરમાંથી ધૂમાડો, "બળતા પથરા" અને ઊનો ઓગળેલો રસ કોઈ વેળાએ ઘણા જોરથી નીકળેછે, તેને જ્વાળામુખી એટલે બળતો પહાડ કહેછે. યૂરોપખંડના એક દેશમાં ઘણાં-એક વરસઉપર પહેલાં કદી ન થએલો એવો જોરાવર ધડાકો એવા એક પહાડમાંથી થયો, અને ધગધગતો રસ તેની ચોતરફથી સડસડ કરતો ઉતર્યો, તેથી આખાં ગામનાં ગામ નાશ પામ્યાં. અંગારા અને રાખના ઊડવાથી આકાશ ભરાઇ ગયું. તે વેળાએ આસપાસનાં ગામના લોકો જે પોતાની મોંઘી મોંઘી જણસોસુદ્ધાં જીવ લઇને નાઠા, તેમાં બે જુવાન ભાઈ હતા તે પોતાની પીઠઉપર ઘણી જુદી તરેહની દોલત ઊંચકીને દોડયા. તે દોલત એવી હતી કે બીજા કશા ઉપાયથી ફરી મળે નહિ. એ દોલત તેનાં માબાપ હતાં. તેમને ખાંધે બેસાડીને તેઓ નાઠા.

એ બે જણાનું આચરણ જોઇને લોકોને ઘણું અચરજ લાગ્યું. જે રસ્તે તે ગયા તે રસ્તે પરમેશ્વરના કરવાથી એવું બન્યું કે આસપાસનું સર્વ બળી ગયું, પણ તે રસ્તે ઊનો રસ આવ્યો નહિ, તેથી તે લીલો ને લીલોજ રહ્યો. ત્યાંના લોકો અજ્ઞાની હતા, પણ તેમનાં મન સારાં હતાં, તેથી તેમણે માન્યું કે આ છોકરાઓના પુણ્યને લીધે ઈશ્વરી ચમત્કારથી આ જગ્યા ઉગરી, અને તે દહાડેથી "ભક્તિમાનનું ક્ષેત્ર" એવું તે ઠેકાણાનું નામ પડયું.

पाठ १३. केफ.

નિંદા ઊચરતું ભ્રાંતિ કીર્ત્તિવંત કરંત શેષ શિર

ચોપાઈ.

નથી જગમાં કેફીની લાજ, કરી વિશ્વાસ ન સોંપે કાજ,
ભંગી અફીણી કેફી હોય, કન્યા તેને નહિ દે કોય. १
સોબત કરતાં સૌ જન ડરે, રખે લોક નિંદા ઊચરે,
કદી વસ્તુ ચોરી લે' કોય, કેફીને શિર ભ્રાંતિ હોય. २
ભલું મનુષ્ય હોય કીર્તિવંત, તરત ન કોઇ વિશ્વાસ કરંત;
જો કોઈ કેફી વ્યસની થાય, પછી ઘણો મનમાં પસ્તાય. ३
કેના ઊપર કાઢે શેષ, રોગ તણે શિર દેછે દોષ;
હોય એકલો ત્યાં લજવાય, વધવા નાત કરે ઉપાય. ४
તેમાટે સૌ ચેતો ચિત્ત, ન કરો એવા નરની પ્રીત;
જે પરણી કેફીને નાર, તેના જીવતરને ધિક્કાર. ५
કેફી વસ્તુનો ન કરો સંગ, ઉડી વળગશે આવી અંગ;
સાપ, કેફ, ને જળની રેલ, તેની સાથે ન કરો ખેલ. ६

पाठ १४. साबरी पाणीमां जोती हती.

હાણ અવિચાર પડછાયો નિહાળવું
વખોડવું ભરાવ બડાઇ

કોઇ સાબરી પાણીમાં જોતી હતી, તે પાણીમાં પોતાનો પડછાયો પડેલો જોઇને ઘણી રાજી થઇ. પછી પગથી તે માથાસુધી નિહાળીને કહેછે:—આહા! મારા માથાઉપરનાં શીંગડાંનો ભરાવ કેવો છે! તેથી મારૂં મોં ઘણું શોભેછે. એટલું કહેતાં તેની નજર તેના પગઉપર પડી. તે ઘણા પાતળા જોઇને કહેછે, મારે સઘળું સારૂંછે, પણ આ પાતળા પગે મને લજવી. મારા પગ એવા કર્યાછે તે કરતાં મુદ્દલે ન હોત તો મારૂં શરીર કેવું સારૂં દેખાત! એમ વિચાર કરેછે, એટલે પાછળથી શિકારી કૂતરા દોડતા આવ્યા, તે જોઇને ત્યાંથી જીવ લઇને નાઠી, અને તેઓ તેને ન દેખે માટે ઝાડીઓમાં નાસવા લાગી. તેથી શીંગડાં એક ઝાડની ડાળીમાં ભરાયાં, તે કાઢવામાટે ઘણીએ ખેંચતાણ કરી પણ નીકળ્યાં નહિ, ને કૂતરા આવી પહોંચ્યા તેમણે તેને પકડી અને મારવા માંડી. તે વખતે પોતાના મનમાં પસ્તાવા લાગી જે, જે પગને હું ધિક્કારતી હતી, અને કહેતી હતી કે તેઓ ન હોત તો સારૂં, તેજ પગે તો મને સંકટમાંથી કાઢી; પણ જે શીંગડાંની હું બડાઈ કરતી હતી, તેણે મને દુઃખમાં નાંખી. એ શીંગડાં ન હોત તો કેવું સારૂં થાત! કહેવતછે કે "बखाणी खीचडी दांते वळगे." આ વાતપરથી સમજવું કે હરેક વસ્તુને વખોડતા પહેલાં સારીપેઠે વિચાર કરવો જોઇએ, કેમકે અવિચારને લીધે આપણે કેટલીક ફાયદાવાળી વાતને ધિક્કારીને તેની અવગણના કરીએ છીએ, અને શોભાવાળી ચીજો જોઈને તેપર રાજી થઇએ છીએ, તો તેથી અંતે હાણ થયાવિના રહેતી નથી.

પાઠ ૧૫. વ્યાકરણનો સાર.—ભાગ ૧.

નાન્યતર તિરાહીત સર્વનામ

પાછલી ચોપડીમાં તમે શીખી ગયા કે જે શબ્દથકી કોઈ ચીજ કે માણસ ઓળખાયછે, તેને વ્યાકરણમાં નામ કહેછે. હવે એ નામ નરની પેઠે બોલાતાં હોય તો તે નરજાતિમાં ગણાયછે, જેમ બાઇડો, હાથી, લાડુ, રાજા. જો નારીની પેઠે બોલાતાં હોય, તો નારીજાતિમાં ગણાયછે, જેમ બાઇડી, ચંદણી, હરડે, ધજા. પણ એ બેમાંથી જ્યારે એકે જાતનાં નથી હોતાં, ત્યારે તે નાન્યતર જાતિમાં ગણાયછે, જેમ ઘર, બારણું.

જ્યારે નામ એકજ વસ્તુ કે માણસને માટે હોય, ત્યારે તે એકવચનમાં કહેવાયછે; બહુને માટે હોય ત્યારે બહુવચનમાં કહેવાયછે. ઘણાં નામ કેટલીક વખતે એકવચન ને બહુવચનમાં સરખાંજ હોયછે. જેમ, લોક, માણસ, ઘર. કેટલીક વખતે તેનું બહુવચન કરવું હોય ત્યારે ઓ લગાડેછે, જેમ લોકો; પણ કેટલાંકને બહુવચનમાં ઘણુંખરૂં ઓ લાગેછે, જેમ છોકરી, છોકરીઓ.

સર્વનામ.

કંઇ વાત કરતાં વારેઘડીએ તેનાં તે નામ બોલવાં પડે, તથા આપણે આપણાવિષે કહેતાં આપણું નામ વારેઘડીએ દેવું પડે તે ઘણું ખોટું દેખાયછે, અને સાંભળનારને તથા કહેનારને પણ ગમતું નથી, અને એવી એવી બીજી પણ કેટલીક અડચણો છે, તે મટાડવા સારૂ કેટલાક શબ્દ કરવામાં આવેછે, તેને **સર્વનામ** કહે છે.

પાઠ ૧૬. વ્યાકરણનો સાર.—ભાગ ૨.

હું, તું, તે, અમે, તમે, તેઓ, આપણે, આપ, પોતે, એ બધાં પુરૂષ સર્વનામમાં ગણાયછે.

હું ને અમે, એ પહેલો પુરૂષ સર્વનામ કહેવાયછે. કોઈ વાર જ્યારે સામા ધણીને ભેળીને બોલે, ત્યારે આપણે વાપરેછે, તે પણ

પહેલો પુરૂષ જાણવો, કેમકે એ બધાં બોલનાર શખ્સને બતાવેછે. તેમ તું અને તમે એ શબ્દ જેની સાથે બોલીએ, તેને લાગેછે. જ્યારે સામા ધણીને ઘણા માનથી કહેવું હોય, ત્યારે તમેને બદલે આપ કહે, માટે તું, તમે, ને આપ શબ્દ બીજો પુરૂષ સર્વનામ ગણાયછે. તિરાહીત માણસ, પ્રાણી, કે વસ્તુ જેને વિષે વાત કરતા હોઈએ, તે ત્રીજો પુરૂષ કહેવાયછે.

બોલનાર આસામી પોતાનું નામ બોલવાને બદલે હું કે અમે વાપરેછે. તુળશીદાસ બોલતો હોય, તો એમ નહિ કહે કે તુળશીદાસ ગામ જવાનોછે, પણ કહેશે કે હું ગામ જવાનો છું. જો બે ત્રણ સાથે બોલતા હોય તો કહેશે કે અમે ગામ જવાના છીએ; પણ જેને કહેછે તેસુદ્ધાં બોલવું હશે, તો કહેશે કે આપણે ગામ જવાના છીએ.

સામા એક કે ઘણા જણને કંઇ કહેવું હોય, તો તું કે તમે કહેશે, જેમ, કસન, તું પેલાની પાસે જઇને ઊભો રહે. જો એકકરતાં વધારેને કહેવું હશે, તો કહેશે કે અલ્યા કસન ને મોતી, તમે પેલાની પાસે જઈને ઊભા રહો. માન આપવા સારૂ એક જણને કહેવું હશે, તોએ તમે કહીને બોલાવશે, જેમ, બાપા, તમે અહીં આવો. ઘણું માન આપીને કહેવું હોય તો આપ કહી બોલાવશે, જેમ, ગુરૂજી, આપ પધારો. પોતાની છોકરાને કે ઘણા વહાલાને કહેવું હોય, ત્યારેજ તું કહેછે. પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવામાં પણ ઘણીખરી વાર તું વાપરવાની રીત છે.

જેને વિષે વાત કરતા હોય તેને ત્રીજા પુરૂષમાં બોલેછે, જેમ, તે ઓટલેથી પડી ગયો, તેથી તેનું માથું ફટયું. ઘણા હોય ત્યારે પણ તે કહેછે. સંદેહ ન રહે માટે બહુવચનમાં કોઈ ઠેકાણે તેઓ વાપરવું વધારે ઠીક છે.

પાઠ ૧૭. જોડા.—ભાગ ૧.

તળી ખાલું નરી કાલબૂત આર મીરજાઇ પિશોરી ચંપલ સપાટ મુગલાઇ

જોડા ઘણુંકરીને ચામડાના થાયછે, ને એની તળી બળદ કે ભેંસના જાડા ચામડાની કરેછે. જોડાનું ઉપલું ચામડું અથવા જેને ખાલું કહેછે, તે વાછરડા, ઘેટા, કે બકરાના ચામડાનું થાયછે. પહેલાં તો ચામડાપર જે વાળ હોય, તે સાફ કરવામાં આવેછે. પછી તેની લીશી નરી તૈયાર થાયછે; તે વેળા મોચી જોડા શીવેછે. જોડાનું તળીઉં તો આખા જાડા ચામડાસરખું જણાયછે, પણ ઘણાં પડ જોડીને તે બનાવેલું હોયછે. આપણા પગનીચે જે તળીઉં આવેછે તે અને બીજું છેક નીચે છે તે તળીઆંવચ્ચે ચામડાના કડકા મૂકીને કુશાવતી વળગાવી દીધા હોયછે. તળીઆંને ઉપરના ચામડાની જોડે શીવી લેવાને કાલબૂતઉપર ચડાવેછે. એ કાલબૂત જોડાના આકારનું હોયછે. મોચી સોયવતી જોડા નથી શીવતો, પણ આરે કરીને પહેલાં કાણાં કોચેછે, ને તેમાં સોયાએકરીને શીવેછે. શીવવાની દોરીને પહેલાં મીણ પાયછે. જોડાની એડીમાં ચામડાની બે ત્રણ ચકતીઓ મૂકીને શીવી લેછે, તેથી એડી ઊંચી હોયછે. ઘણુંકરીને સઘળા જોડાને આગળ ચાંચ ને પાછળ ખડા હોયછે, ને મોંઆગળ ફૂલ હોયછે, તેની રેશમે કે ચામડે કોર બાંધેછે.

જોડા ઘણી તરેહના થાયછે. તેમાં આ દેશમાં મીરજાઇ, દખણી, મુગલાઈ, પિશોરી, ગામડીઆ, સપાટ, ને ચંપલ, એ ઘણુંખરા વાપરવામાં આવેછે.

પાઠ ૧૮. જોડા.—ભાગ ૨.

ઊથલાવવું પાળ સુખતળી

મીરજાઈ જોડાની ચાંચ બેઠેલી અને બે, ત્રણ, ચાર આંગળ પહોળી હોયછે. દખણી જોડાનું ખાલું સરખું પહોળું હોયછે, ને

ચાંચ મગની શીંગ જેવી પાતળી હોયછે; દખણી જોડાનું ખાલું કોથળીની પેઠે અવળું શીવીને પછી ઊથલાવી નાંખેછે, એટલે સવળું થાયછે. પિશોરી જોડો ખાલાના મોંઆગળથી સાંકડો થતો થતો ચાંચઆગળ ઘણો સાંકડો થઇ જાયછે. એની ચાંચ ઊંચી રહેછે, મીરજાઇની પેઠે બેઠેલી નથી હોતી. એ પણ ઊથલાવેલો હોયછે.

ગામડીઆ જોડાનું ખાલું એકસરખું મ્હોળું ને પાંચ આંગળ લાંબું હોયછે. તેની ચાંચ જાડી ને ટૂંકી હોયછે. એ સઘળી જાતના જોડાને ખાલાને લગતી તળીઆઉપર બએ ત્રણ ત્રણ આંગળ ઊંચી ચામડાની પાળ હોયછે; એ પાળની કોર બાંધેલી હોયછે. જો કોર બાંધેલી ન હોય તો એ પાળ વહેલી ફાટી જાય. સપાટને ખાલાં ચામડાનાં હોય કે લૂગડાનાં હોય, પણ તેને ચાંચ, પાળ, કે ખડા કાંઇ ન હોય. ચંપલને તળીઆં હોય ને અંગૂઠા ને આંગળી ભેરવવાને ચામડાંના ગાળા હોય, પણ એને ખાલાં, ખડા, કે ચાંચ કાંઇ હોતું નથી.

જોડામાં પગનો મેલ તથા કાદવ ન લાગે, તેથી માંહે જોડના તળીઆના ઘાટની સુખતળી ઘાલેછે તે જ્યારે ગમે ત્યારે કાઢીને માંહે કાદવ કચરો ભેગો થઇ બેશી ગયો હોય તે ખંખેરી નંખાય. વળી એથી નીચલું ચામડું ખુંચે નહિ. જોડા આપણા પગનું રક્ષણ કરેછે. તે પહેર્યા હોય તો કાંટા ન ભાગે, પગનું તળીઉં ન ઘસાય, ને દાઝે નહિ. વળી વાગે કાંકરા ન ખૂંચે, પગને કચરો કે પાણી ન લાગે, ઠોકર ન વાગે, ને જન જનાવર ન કરડે, માટે નાના મોટા સૌએ જોડા પહેરવા.

पाठ ११. केफबिषे शीखामण.

અશોક પિંડ બીચ કુઠામ કીચ કાયા ગરથ ગાંઠ

પ્રમાણિકા છંદ.

ન કેફી ચીજ પીજીએ, વિચારી કામ કીજીએ;
વધે વડાઈ લોકમાં, સદા વસો અશોકમાં;

સવાદ કેફમાં કશો, વિચારજો નથી વશ્યો;
અસુખ થાય ઊલટું, સૂઝે ન કામ સૂલટું;
ખચીત માનજો ખરૂં, પઢું છું વેણ પાધરૂં;
કરેજ કેફ જે ધણી, ઘટેજ બુદ્ધિ તેતણી;
ભરાય પિંડ પાપથી, છપાય કેફી છાપથી;
વિચારી કેફ છોડશે, પ્રભુજી પ્યાર જોડશે.

ક૦ દ૦ ડા૦

કુંડળીઓ.

કીધી કેફ નર કેફીએ, ચાલ્યો ચૌટા બીચ,
ઠામ કુઠામ ગયો પડી, નહિ ચેત્યો તે નીચ,
નહિ ચેત્યો તે નીચ, કીચ લપટાણી કાયા,
ગર્થ હતો જે ગાંઠ, મૂરખ ખોઈ બેઠો માયા,
કહે કવિ દલપતરામ, પદવિ નિર્લજ શિર લીધી,
ફોકટ થયો ફજેત, કેફ કેફીએ કીધી.

પાઠ ૧૦૦. માણસ ઉપર હેત રાખવાવિષે.

સાહી શત્રુતાઇ મિત્રતાઇ સદાઇ સજનાઇ
ભેળવી વાસના સુખદાઇ દ્વેષ

મનહર છંદ.

અરે બાઇ ભાઇ તમે સર્વેથી સગાઇ સાહી
રાખો તજી શત્રુતાઇ મિત્રતાઇ મનમાં;
જેવાં સગાં બેન ભાઈ સંપીને વસે સદાઇ,
લડયાં ન કદી લડાઈ જે જણાઈ જનમાં;
એવી સજનાઈ સાહી લુચાઈ ઠગાઈ તજી,
ભેળવી ભલાઇતણી વાસના વચનમાં;

મળે સુખદાઈ માન, ટળે દુખદાઈ દ્વેષ,
માટે લો મીઠાઈ જીભે તેથી સુખ તનમાં.

ક૦ દ૦ ડા૦

पाठ १०१. दाडम.

ખટપટ ટાઢેક

કોઈ ગામનો પટેલ પાસેના કસ્બામાં ગયો હતો. ત્યાંથી પાછો આવ્યો, તેવારે ત્રણ દાડમ લેતો આવ્યો. એને ત્રણ છોકરા હતા તેમને બોલાવીને એક એક આપ્યું. છોકરા હરખાતા હરખાતા લઈને દોડી ગયા. ગામમાં દાડમ મળે નહિ, માટે કોઈ લાવે તો નવાઈ જેવાં ગણાય; વળી પટેલ ઘણાં મીઠાં જોઈ વધારે મૂલ ખરચી લાવ્યા હતા.

સાંજના સૂવાની વેળા થઈ, ત્યારે પટેલે છોકરાને પૂછ્યું, કેમ બાપું, દાડમ કેવાં હતાં? તમને ભાવ્યાં કે?

વડાએ કહ્યું, બહુ સારાં હતાં, બાપા. મારા દાડમના ઠળીઆ તો મેં રાખી મેલ્યાછે. ચોમાસું આવશે ત્યારે તેને વાડામાં રોપીશ કે આપણે ઘેર દાડમડી થાય.

પટેલ બોલ્યા, "ઠીક કર્યું બેટા, બહુ ડહાપણનું કામ કીધું; સારા ખેડુત હમેશાં આવતા વરસની ફીકર રાખેછે.

બીજાએ કહ્યું, બાપા, હુંએ ડાહ્યો કે નહિ? મોટા ભાઈએ છોડાં નાંખી દીધાં તે લાવી મેં ઘરમાં મેલ્યાં, કેમકે જીએ મને કહ્યું હતું કે એ ઓસડના કામમાં આવેછે. વળી મારૂં દાડમ પણ મેં વેચ્યું તેના એટલા પૈસા આવ્યાછે કે હું શહેરમાં જઈશ ત્યારે તેનાં ત્રણ ચાર દાડમ મળશે. ઠીક કે નહિ બાપા? બાપે કહ્યું, ઠીક તો ખરૂં, પણ તું એમ કરે તે મને ગમે નહિ. છોકરાં સંભાળ રાખે એ તો ઠીક, પણ છોકરાં વેચી પૈસા જોડવાની ખટપટમાં પડે એ નઠારૂં. એથી તેઓ લોભીઆં થાયછે.

ત્રીજા છોકરાભણી જોઇને પટેલ બોલ્યા, મોહન, તેં કેમ કર્યું? મોહને જવાબ દીધો. બાપા આપણી પાડોશમાં કાનજી કાકાનો દીકરો મોરાર આજ બે ત્રણ મહિના થયા માંદો છે, ને તે કંઈ ખાઈ શકતો નથી, ને તરશ લાગી તરશ લાગી, બૂમ પાડ્યા કરેછે, તેને આપી આવ્યો. તેને એથી બહુ સુખ થશે, નહિ વારૂ બાપા? તે તો લેતો નહોતો, પણ તેના ખાટલાઉપર મેલી હું આવતો રહ્યો.

ત્યારે બાપે કહ્યું, કહો છોકરા, તમારામાંથી દાડમ સૌથી સારે માર્ગે કોણે વાપર્યું?

સૌ બોલી ઊઠ્યા, મોહનભાઇએ, મોહનભાઇએ.

મોહન કાંઈ બોલ્યો નહિ. પણ તેની માએ પોતાની છાતીએ દાબી હરખથી બચ્ચીઓ કરી, ત્યારે તેને સો દાડમ ખાધાજેટલી ટાઢક વળી.

પાઠ ૧૦૨. શિયાળ ને બકરો.

એક શિયાળ ને બકરો ચાલ્યા જતા હતા. તે દહાડે તાપ બહુ પડતો હતો તેથી બેઉ તરસ્યા થયા. પાણીની શોધ કરતા હતા એટલે તેમણે એક ખાઈ દીઠી; તેમાં પાણી હતું તે જોઇને બંને જણે માંહે ભૂસકો માર્યો. તે પાણી પીને તરશ મટાડી, પણ હવે કેમ બહાર નીકળવું તેનો મોટો વિચાર પડ્યો. તેમણે ઘણી જુક્તિ કરી, પણ કાંઈ લાગ ફાવે નહિ. છેલ્લે તે લુચ્ચે શિયાળે કહ્યું કે આપણે નીકળવાનો એક ઉપાય છે, તે એ કે તું તારા પાછલા પગઉપર ઊભો રહે, ને આગલા પગ ખાઈના કરાડાસાથે ટેકાવે, તો હું તારાં શીંગડાં ઉપર ચડીને બહાર નીકળી જાઉં. હું ઉપર ગયો એટલે તારાં શીંગડાં ઝાલી ઊંચકી લેતાં મને કાંઈ વાર નથી. તે ભોળે બકરે વાત ખરી માની, પણ એટલો વિચાર ન કીધો કે શિયાળમાં મને ખેંચી કાઢવાને જોર નથી. પછી તે તે પ્રમાણે ઊભો રહ્યો, ને શિયાળ તેનાં શીંગડાંપર ચડીને કૂદકો મારી બહાર નીકળી ગયો. વળતો બકરો બોલ્યો કે મને ખેંચી લે. ત્યારે શિયાળે ઉત્તર દીધો કે

મૂર્ખો, તારાં આટલાં વરસ પાણીમાં ગયાં. જો તારી દાઢી વધીછે તેટલી અકલ વધી હોત તો તને વિચાર આવતજ કે તને કાઢતાં ઘણુંજ કઠણ પડે, માટે તારો જીવ ઉગારવાને મારો જીવ જોખમમાં નહિ નાંખું, તોપણ જો તું જીવતો રહ્યો તો મારી આટલી શીખામણ પ્રમાણે ચાલજે કે કોઇ ખાડામાંથી બહાર કેમ નીકળાશે તેનો વિચાર કરીને મુંહે કૂદકો મારવો. એ શીખામણ ત્યાં એક ગાય બેઠી બેઠી સઘળું જોતી હતી તેણે સાંભળી, ત્યારે તે બોલી કે લુચ્ચા ને આપમતલબી શિયાળના જેવી પરમેશ્વર મને બુદ્ધિ નહિ આપો; ગમે તો ભોળા ને મૂર્ખ બકરા જેવી બુદ્ધિ આપો, કેમકે લોક મને લુચ્ચી લેખે તેકરતાં મૂર્ખ લેખે તો ફીકર નહિ.

पाठ १०३. एक पैसानी वात.—भाग १.

જે પૈસાની વાત કહુંછું તે બીજા પૈસા તમે રોજ જુઓછો તેવોજ હતો, પણ નવો તેથી ઊજળો ને ચળકતો હતો. પૈસો થયા પહેલાં તે તાંબાનો કકડો હતો. જમીનમાંથી ખોદી લાવી તેને મોટી ભઠ્ઠીમાં ગાળ્યો; ગાળીને તેનું જોઇએ તેવું જાડું પતરૂં ઘડયું. એ પતરાને ગોળ કાપીને તેપર સરકારી છાપ પાડી.

છાપ પાડવી એટલે એક ચીજને બીજી ચીજઉપર દાબી તેનો આકાર પાડવો. લેખણ કે બીજું કશું તમારી ચામડીપર ચાંપશો, તો તમારી ચામડીપર છાપ એટલે આકાર પડશે. તાંબાના ગોળ કકડા કરી તેપર સરકારી સિક્કેવતી છાપ પાડે ત્યારે તે પૈસો થાય.

એ પૈસાની એક છોકરાએ ગાંધીને હાટે જઇ કાળી દ્રાખ લીધી, તેથી તે પૈસો ગાંધીના ગલ્લામાં બીજા મેલા ને જૂના પૈસામાં પડયો. એવામાં એક માણસે આવી સાત પૈસાની શાકર લીધી ને ગાંધીના હાથમાં બે આની મેલી, ત્યારે ગાંધીએ એક પૈસો પાછો આપ્યો તે પેલો નવો હતો તેજ હાથ આવ્યો.

એ પૈસો નવો ને ચળકતો હતો તેથી તેણે વિચાર્યું કે, એ પૈસો મારી કીકીને આપીશ, તો તે રાજી થશે. રસ્તામાં કોઈ ભાઈબંધ મળ્યો; તેની સાથે વાતો કરતો કરતો ચાલ્યો. ગજવામાં કાણું હશે તેમાંથી તે નીકળી પડયો, તેની કાંઇ ખબર રહી નહિ, તેથી ઘેર જઈને જુએછે, તો પૈસો મળે નહિ.

કેટલાંક છોકરાં નિશાળેથી છૂટીને તેજ રસ્તે રમતાં રમતાં ઘેર જતાં હતાં, તેમાંની ડાહી નામે છોડીની નજરે એ પૈસો પડયો. જુઓ! જુઓ! તે બોલી, આ શું છે? એમ કહી પૈસે ઊંચકી લીધો.

હવે એ પૈસો કોનો એની તકરાર થવા માંડી. ડાહીએ કહ્યું મને જડયો, માટે મારી પાસે રહે. બીજાં બોલ્યાં, તને જડયો ખરો, પણ અમે તારીસાથે હતાં માટે અમારો પણ ભાગ. એના ચણા લઇ વહેંચી ખાઇએ.

ડાહીએ કહ્યું, એ તો ઠીક. પણ એ પૈસો આપણને જડયો માટે આપણો ન થઇ ગયો. એ મારોએ નહિ ને તમારોએ નહિ. કોઈનો પડી ગયોછે, માટે તેને શોધી કાઢીને આપીએ.

पाठ १०४. एक पैसानी वांत.—भाग २.

ઝુંટવવું સંતોખવું હરખાવું

નાથાએ કહ્યું, તે કોણ જાણે કોણ હશે. આપણે ક્યાંથી શોધી કાઢીએ?

ડાહી બોલી, ત્યારે હીંડો, મહેતાજીને પૂછીએ, તે હા કહે તેનું ખાવાનું લઈ વહેંચી ખાઇએ. પણ પહેલાં કાંઈ પૂછપાછ તો કરીએ. આ શેરીમાં ઘેરઘેર પૂછતાં જઇએ કે કોઇનો પૈસો ખોવાયોછે?

ડાહી હાથની ચોખ્ખી હતી, પણ તેના સાથી તેવા નહોતા. તે શેરીના કોઈ માણસનો પૈસો ઠર્યો નહિ, ત્યારે સૌએ કહ્યું, હવે

પૈસો લાવ, ખાવાનું લઈ ખાઇએ. ડાહી બોલી, જરા ધીરજ રાખો, કાલસૂધી વાટ જોઇએ. જેનો ગયો હશે તે કદાપિ પૂછતો પૂછતો આવશે. એ કોઇને ગમ્યું નહિ, ને લડવા લાગ્યાં. સૌ મળી તેના હાથમાંથી પૈસો ઝુંટવવા મંડયાં. એટલામાં એક જણે આવીને પૂછ્યું, તમે કેમ વઢોછો? એ છોડીને શાસારૂ કાયર કરો છો? નાથાએ જવાબ દીધો એક પૈસો રસ્તામાંથી જડયો તે પોતે રાખેછે. અમે જોડે હતા તોપણ ભાગ નથી આપતી.

ડાહી બોલી, જુઓ બાપા, હું કહું છું કે તે અમારો કોઇનો નથી. અમને રસ્તામાંથી જડયો માટે એ ખોનાર ધણી જડે અથવા એમ નક્કી જણાય કે તે નહિ જડે ત્યાંસૂધી હું રાખું.

પેલે માણસે કહ્યું, તું ભલી છોડી છે. જોઉં એ પૈસો મારો તો નથી? થોડી વારપર હું એ રસ્તેથી જતો હતો તેવારે મેં એક પૈસો પાડયો હતો. તે નવો ને ચળકતો હતો. ને હજીએ જોઉં તો ઓળખું.

તેવોજ ડાહીએ મૂઠી ઉઘાડી પૈસો દેખાડયો. તેણે કહ્યું, એજ મારો. તેં રાખી મેલ્યો એ બહુ સારૂં કર્યું. જડયો માટે તમારો થઈ ગયો એમ નથી; ને એનો ધણી મળે એવું જ્યાંસૂધી લાગે, ત્યાંસૂધી તમારાથી ખરચાય પણ નહિ. હું એ પૈસો મારી દીકરીને આપવાનો હતો, પણ હમણા રસ્તામાં એક નાનો છોકરો મળ્યો તે ભૂખે રૂએ-છે. તેની મા એવી માંદી છે કે ઉઠાતું નથી. એ પૈસાનું તેને ખાવાનું અપાવીશ. તારે જોવું હોય તો હીંડ, અહીં પાસે છે. જે પૈસો તને જડયો, તેથી એક ભૂખે મરતો છોકરો સંતોખાશે. એથી તું બહુ રાજી થઈશ, નહિ છોડી?

ડાહી ઘણી હરખાઇને તેની જોડે ચાલી.

पाठ १०५. एक पैसानी वात.—भाग ३.

પેલો છોકરો ઉભો હતો ત્યાં આવી તેના હાથમાં પૈસો મેલ્યો. એ ડાહીથીએ નાનો હતો. તે પૈસો લઇ ખુશ થયો નહિ, કેમકે પૈસાનું

શું કરવું એની તેને ખબર નહોતી. તેણે કહ્યું, હું ઘણો થાકી ગયોછું, ભૂલો પડ્યોછું, ને મને ભૂખ લાગીછે.

પેલા માણસે ડાહીને કહ્યું, બેન, મારે ઉતાવળનું કામ છે, માટે હું જાઉં છું. તું એને કંઇ ખાવાનું અપાવજે, ને કોઇ જોડે ઘેર પહોંચતો કરજે. આવડો નાનો છોકરો વેગળેથી નહિ આવ્યો હોય, કંઇ આટલામાંનોજ હશે. ડાહીએ કહ્યું ઠીક. વળીતી તે છોકરાને ચોટામાં તેડી ગઇ. ચાલતાં ચાલતાં ડાહીએ પૂછ્યું, તારૂં નામ શું? છોકરે જવાબ દીધો, કાશીઓ.

ડાહી—તારા બાપનું નામ શું?

કાશીઓ—મને ખબર નથી.

ડાહી—તારૂં ઘર ક્યાં છે?

કાશીઓ—(રોઇને) ઝાંપાની પેલીમેર આવે. મારી મા ખાટલે પડીછે. હું ભૂખ્યો બહુ થયોછું, માટે ખાવાનું શોધવા નીકળ્યો. હીંડતાં હીંડતાં ભૂલો પડ્યો.

ડાહી—તારો બાપ ક્યાં છે?

કાશીઓ—મારે બાપ નથી. મા ખાટલે પડીછે. મને ઘેર કોણ પહોંચાડશે? (એમ કહી રોવા લાગ્યો.)

ડાહી—રો ના, બાપુ, રો ના, મારે ઘેર ચાલ; મારા બાપા બહુ સારા છે તે તને તારી માકને મેલી આવશે. જો આ પૈસો કેવો સારો છે! પેલી નેમચંદની દુકાન આવી, ત્યાંથી એના શેવમમરા લઇશું તે તું ખાજે, ને મારા બાપા આવે ત્યાંસુધી ઘેર રહીને થાક ખાજે.

ડાહીએ પોતાની ઓઢણીને છેડે આંસુ લોહી નાંખ્યાં, ને નેમચંદની દુકાનેથી પેલા પૈસાના શેવમમરા અપાવ્યા.

એ રીતે એક છોકરાએ દ્રાખ લઈ ગાંધીને એક પૈસો આપ્યો, તે ગાંધીએ પોતાના ગલ્લામાં નાંખ્યો, ને પછી પેલા માણસને આપ્યો; તેણે રસ્તામાં પાડ્યો; તે ડાહીને જડ્યો; ડાહીએ તેના ધણીને પાંછો આપ્યો; તે ધણીએ ગરીબ કાશીઆને આપ્યો;

પછી કાશીએ તેના નેમચંદની દુકાનેથી શેવમમરા લીધા, ને પૈસો નેમચંદના ગલ્લામાં પડયો. ડાહી કાશીઆને પોતાને ઘેર તેડી ગઇ, ને બેસાર્યો, શેવમમરા ખાધા, પાણીબાણી પીધું, ને થોડીવાર થાક ખાધો, એટલે ડાહીનો બાપ ઘેર આવ્યો. તેણે સર્વ વાત જાણી ત્યારે તે કાશીઆને તેની માકને મૂકી આવ્યો.

पाठ १०६. अटकचाळो जीवो.

અડપલો *ડારો ડબી ઝુમી †ધુંબ.
ફાંકડો ધીર ચૂરા ચશ્મા ‡ખાડાળાં

દોહરો.

એક અડપલો છોકરો, જીવો જેનું નામ;
અતિશે કરતો અડપલાં, જઇ બેસે જે ઠામ. ૧
કાગળ કાં લેખણ છરી, જે જે વસ્તુ જોય;
ઝાલે ઝૂમી ઝડપથી, હીરા જેવી હોય. ૨
ના ના કહીં માને નહિ, કહ્યું ન ધારે કાન;
એને પણ દિન એકમાં, સર્વ વળી ગઈ સાન. ૩
ડોસો ચશ્મા ડાબલી, મેલી ચડ્યા માળ;
અતિ આનંદે અડપલે, તે લીધાં તત્કાળ. ૪
ચશ્મા નાક ચડાવીઆં, ખાડાળાં તે ખૂબ;
ડાબલી લીધી દેખવા, ધારીને પગ ધુંબ. ૫
ઢીલું ન હતું ઢાંકણું, જબરૂં કીધું જોર;
ખખડતાં તે ઊછળ્યું, કીધો શોર બકોર. ૬
આખા મોંપર પડી, તેમાંથી તપખીર;
ફાંફાં મારે ફાંકડો, ધારી ન શક્યો ધીર. ૭

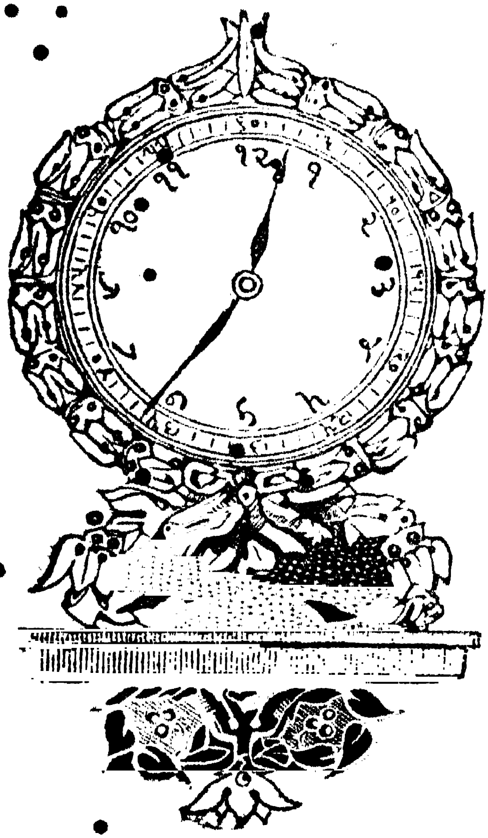
---

* ડારો એટલે ધમકી. † ધુંબ એટલે ધબ. ‡ ખાડાળાં એટલે ચપટાં.

ચશ્મા નાંખ્યાં ચોકમાં, છીં છીં છીંકો ખાય;
થાક્યો તે થૂ થૂ કરી, જીવો રોતો જાય. ૮
ચોળે ત્યાં તો ચોગણો. આંખે અંધો થાય;
ડોસે દીઠો દીકરો, ચશ્માના ચૂરાય. ૯
ડોસે ડારો દઈ કહ્યું, હસતું ને થઈ હાણ;
લાડકડા એ લાગનો, જીવા છું તું જાણ. ૧૦
ચશ્મા તો વસ્માં થયાં, ડબીએ વાળ્યો દાટ;
જીવે ફરીને જીવતાં, ધડો ન એવો ઘાટ. ૧૧

ક૦ દ૦ ડા૦

पाठ १०७. घडीआळ.—भाग १.

મહેતાજી—કેશવલાલ, તમે ઘડીઆળ દીઠીછે? તે તમને જોતાં આવડેછે?

કેશવલાલ—હા જી, અમદાવાદ ગયો ત્યારે જોઈ હતી. તેપર અંગ્રેજી આંકડા ૧, ૨, ૩, ૪, એવા બારલગી માંડેલા હતા. તેમાં નાનો ને મોટો એવા બે કાંટા ફરતા હતા. નાનો કાંટો ફરતો ફરતો જે આંકડાપર આવે, તેટલા કલાક વાગ્યા એમ કહેવાય.

મહેતાજી— ઠીક, પણ તમે બધાએ કાંઈ ઘડીઆળ દીઠું નહિ હોય,

માટે આ પાસે ચિત્ર છે તેઉપરથી હું તમને જોતાં શીખવું-છું. જુઓ, આ ચિત્રમાં એવડી લીટીથી કુંડાળું પાડેલુંછે તેના બરાબર સાઠ ભાગ કરી તેપર પાંચ પાંચને અંતરે, ૫, ૧૦, ૧૫ એવા સાઠલગી નાના આંકડા માંડેલાછે. એ ભાગ જમણેથી ડાબા ગણાયછે. બધા ઘડીઆળમાં કાંઇ એવા આંકડા માંડેલા હોતા નથી, પણ મોટા આંકડા બારસુધી લખેલાછે તેવા હોય છે. પાંચ ભાગે ૧, દશે ૨, પંદરે ૩, એવા મોટા આંકડા માંડેલાછે. મથાળે બાર લખેલાછે. જોયા, હરીલાલ? આ ચિત્રમાં એવિના બીજું કંઇ છે કે?

હરીલાલ—બે કાંટા પાડેલાછે, સાહેબ, તેમાં એક લાંબો છે ને એક ટૂંકો છે.

મહેતાજી—લાંબો કાંટો એક કલાકમાં બધું કુંડાળું ફરી વળેછે. જો સાઠઆગળ હોય તો એક ભાગ ચાલતાં એક મિનિટ લાગે, બે ચાલતાં બે મિનિટ લાગે, અને એ રીતે જેટલા ભાગ ચાલે તેટલા મિનિટ જાણવા. જો ૨૦ આગળ હોય તો ૬૦ થી નીકળ્યાને એને કેટલી મિનિટ થઇ, કેશવલાલ?

કેશવલાલ—૨૦ મિનિટ.

મહેતાજી—બહુ સારૂં. એ લાંબા કાંટાને મિનિટ કાંટો કહેછે. હવે મિનિટ કાંટો સાઠથી નીકળીને પાછો તે જગાએ આવેછે, તેટલામાં ટૂંકો કાંટો નાના પાંચડાઉપર અથવા મોટા એકડાઉપર આવેછે, તેમજ લાંબો પાછો બીજી વાર ૬૦ થી નીકળીને ત્યાંનો ત્યાં આવેછે, એટલે ટૂંકો કાંટો નાના ૧૦. અથવા મોટા બગડા ઉપર આવેછે.

હવે જાણે બેઉ કાંટા બપોરે બરાબર બારઉપર છે, તો એક કલાકમાં લાંબો કાંટો ફરીને બારઉપર પાછો આવશે, ને ટૂંકો મોટા એક આગળ આવશે, ત્યારે આપણે કહીએ કે એક વાગ્યો. તેમજ ટૂંકો કાંટો મોટા ચોગડાઉપર હોય ને લાંબો બારઉપર હોય, તો ચાર વાગ્યા એમ કહેવાય. ટૂંકા કાંટાને કલાક કાંટો કહેછે, કેમકે તેથી કલાક માલૂમ પડેછે.

પાઠ ૧૦૮. ઘડીઆળ.—ભાગ ૨.

કેશવલાલ—પણ સાહેબ, તમે કહ્યું તે રીતે તો બપોરથી કલાક ગણાયછે, અને મધરાતથી નથી ગણાતા.

મહેતાજી—મધરાતે એ બેઉ કાંટા ક્યાં આવેછે વારૂ?

કેશવલાલ—બપોરપછી બાર કલાકે મધરાત, ત્યારે ટૂંકો કાંટો બારથી નીકળીને પાછો ફરીને બારપર આવશે, અને લાંબો પણ ત્યાં, એટલે બારપર આવશે, એટલે બેઉ કાંટા પાછા બારઉપર એકઠા થશે.

મહેતાજી—ત્યારે મધરાતપછી ફરીને કલાક એક, બે ત્રણ એ રીતે ગણાશે. ચોવીસસૂધી એકી વારે ગણવાને ઠેકાણે બે વાર બાર ગણાયછે.

હરીલાલ—એમ ગણતાં તો ચાર બે વાર વાગશે. ત્યારે આપણે કેમ જાણીએ કે ક્યા ચાર?

મહેતાજી—દિવસ હોય તો દિવસના ચાર કહેવાય, અને રાત હોય તો રાતના ચાર.

કેશવલાલ—પણ બરાબર ચાર ન વાગ્યા હોય ત્યારે?

મહેતાજી—બહુ સારો સવાલ પૂછ્યો. જો કલાક કાંટો મોટા બાર અને એકની વચ્ચે હોય ત્યારે આપણે જાણું એ તો ખરા કે બાર વાગી ગયાછે, પણ એક નથી વાગ્યો; પછી નક્કી કરવાને મિનિટ કાંટો જોવો; જો તે નાના ૩૬ ઉપર હોય તો બારનીઉપર છત્રીસ મિનિટ થયા એમ જાણવું.

કલાકના સાઠ મિનિટ, ત્યારે પા કલાકના ૧૫ અને અડધાના ત્રીસ થાય, માટે જો મિનિટ કાંટો નાના ૧૫, એટલે મોટા ૩ ઉપર હોય, તો સવાચાર વાગ્યા કહેવાય—જો ૩૦ અથવા મોટા ૬ આગળ હોય, તો સાડા ચાર થયા; જો ૪૫ અથવા મોટા ૯ ઉપર હોય, તો પોણા પાંચ કહેવાય.

ઘડીઆળ જોતાં ઝટ માલૂમ પડશે કે ૧૨ થી ૩ સૂધી આખા કુંડાળાનો પા ભાગ છે, ૧૨ થી ૬ સૂધી અડધો ભાગ છે, માટે

મિનિટ ગણ્યાવગર ઝટ જોતાં ખબર પડશે કે પા, અડધો, કે પોણો કલાક કયો છે.

હવે એના ઉપર બીજી જેટલી વધારે મિનિટ હોય, તે ગણીને કહેવી. કલાક કાંટો ચાર ને પાંચની વચ્ચે હોય અને મિનિટ કાંટો પાંત્રીસ મિનિટપર હોય, તો સાડા ચાર ને પાંચ મિનિટ કહેવાયછે; ચાળીસપર હોય તો સાડા ચાર ને દશ કહેવાય.

पाठ १०९. ऋतुओनुं वर्णन.

શીતળ પાનખર તંબોળ શાલ સરોવર
વનસ્પતિ વણતોલ મલાર ખેતીકાર, ચાખડીઓ

ચોપાઇ.

શિયાળે શીતળ હવા વાય, પાનખરે ઘણું પેદા થાઇ;
પાકે ગોળ કપાસ કઠોળ, તેલ ઘરે ચાવે તંબોળ. ૧
ધરે શરીરે ડગલી શાલ, ફાટે ગરીબ તણા પગ ગાલ;
ઘટે દિવસ ઘણી મોટી રાત, તનમાં જોર મળે ભલી ભાત. ૨
ઊનાળે ઊંડાં જળ જાય, નદી સરોવર જળ સૂકાય;
પામે વનસ્પતિ સૌ પાન, કેસૂડાં રૂડાં ગુણવાન. ૩
સારા હોજ ફુવારા બાગ, પ્યારા ચંદન પંખા લાગ;
બોલે કોયલ મીઠા બોલ, તાપ પડે તે તો વણતોલ. ૪
ચોમાસું તો ખાસું ખૂબ, દીસે દુનિયા ખૂબાખૂબ;
લોક ઉચારે રાગ મલાર, ખેતર વાવે ખેતીકાર. ૫
ચંપા ચંબેલી જૂઇ જાય, ફૂલ ગુલાબ ભલાં ફૂલાય;
છત્રી ચોમાસે સુખમાટ, ચાખડીઓ હીંચોળા ખાટ. ૬

પાઠ ૧૧૦. લાવરો અને તેના બચ્ચાં.—ભાગ ૧.

લણવું   નચિંત   ફોકટ

એક લાવરી જે ખેતરમાં રહેતી હતી તે ખેતર પાક્યું એટલે તેને ચિંતા થઇ જે મારાં બચ્ચાંને પાંખો આવ્યાપહેલાં જો ખેતરવાળો ખેતર કાપવાને આવશે તો કેમ થશે? પછી તે રોજ ચારો આણુવા જાય, ત્યારે બચ્ચાંને કહેતી જાય જે મારી પછવાડે કોઈ કાંઈ બોલે, તો તે સઘળું માળે આવું ત્યારે મને કહેવું, હો. એક દિવસ ખેતરનો ધણી ખેતરમાં આવીને પોતાના છોકરાને કહે કે હું જાણુંછું કે આ ખેતર પાક્યું, હવે લણવું જોઇએ. માટે તું કાલે સવારમાં જઇને આપણા આડોશીપાડોશીને કહી આવજે કે લણવાસારૂ આવે. આ સઘળું તે બચ્ચાંએ મા ઘેર આવી એટલે તેને કહ્યું, અને બોલ્યાં કે મા, હવે તું અમને ઉતાવળી અહીંઆંથી બીજે ઠેકાણે લઇ જા. મા બોલી બચ્ચાં, નચિંત રહો, કાંકે ખેતરના ધણીએ ખેતર લણવાનો ભરોસો પાડોશીઉપર રાખ્યોછે, તેથી હું જાણુંછું જે કાલે કાપણી થશે નહિ. બીજે દિવસે લાવરીએ જતી વખત બચ્ચાંને રોજની પેઠે કહી મેલ્યું હતું, તેઉપરથી તે ખેતરનો ધણી શું બોલે છે તે સાંભળવાને ટાંપીને રહ્યાં હતાં. એટલામાં તે ખેતરનો ધણી આવ્યો, અને જેને બોલાવ્યાં હતાં તેની વાટ જોઇ રહ્યો, પણ કોઈ આવ્યું નહિ, અને તડકો પણ થયો. ત્યારે તે છોકરાને કહે, અરે પાડોશીઉપર વિશ્વાસ રાખવામાં કાંઇ માલ નથી, માટે હવે તું એવું કર કે આપણાં સગાં અને ભાઈભાડુંને જઈને કહી આવ કે તે સવારમાં વહેલાં ઊઠીને ખેતરની લણણી કરવાને મદદ આવે. તે સાંભળીને બચ્ચાં ઘણાં બીન્યાં, અને મા આવી એટલે તેમણે તે સમાચાર માને કહ્યા. ત્યારે તે બોલી, એવું છે તો તમો બીશો મા, શામાટે જે સગાંની ચિંતા રાખીને તેમનાં કામમાં પડે એવું બનતું કઠણ, માટે એ પણ એનું કહ્યું ફોકટ જશે.

પાઠ ૧૧૧. લાવરી અને તેનાં બચ્ચાં.—ભાગ ૨.

ધારણા

એવી રીતે બચ્ચાંને ધારણા દીધી, અને ચારો ચરવા જતી વખત તેમને કહી મૂક્યું કે હવે આજ એ ખેતરવાળો જે બોલે તે મન દઇને સાંભળજો, અને હું આવું ત્યારે મને કહેજો. ત્રીજે દહાડે ખેતરનો ધણી ઘણી વારસુધી સગાંવહાલાંની વાટ જોઈને બેશી રહ્યો, પણ તે કોઇ આવ્યું નહિ. પછી તે છોકરાને કહે કે કાંઇ ચિંતા નહિ, બીમા, કાલે સવારે દાતરડાં સારાં તૈયાર કરી મેલજે, આપણે આપણે હાથેજ કાપીશું. એ ખબર બચ્ચાંએ માને કહી, એટલે તે બોલી, બચ્ચાં, હવે આપણે અહીંઆં રહેવું નહિ, શામાટે કે કોઇ માણસ પોતાનું કામ પંડે કરવાને નીકળે તો તે ઘણુંકરીને પાર પાડે. પછી તેણે પોતાનાં બચ્ચાં ત્યાંથી તરત કાઢીને બીજે ઠેકાણે મેલ્યાં. બીજે દહાડે ખેતરનો ધણી અને તેનો છોકરો બે જણે આવીને ખેતરની કાપણી કરી.

એ વાતઉપરથી સમજવું કે કાંઇ કામ કરવું હોય તે જાતે કરવું. બીજાને ભરોસે રહીએ કે તે આવીને કરશે તો તેમાં કંઈ વળે નહિ; કહેવત છે કે "आप मुआ विना स्वर्ग न जवाय." તેમજ વળી બીજી કહેવત છે કે "मेघ समान जल नहि, अने आप समान बल नहि." એટલે બીજું ગમે તેટલું પાણી ખેતરમાં રેડે, પણ વરસાદથી જેવું પાકે તેવું કશાથી ન પાકે, તેમ આપણું કામ કરવામાં પણ પોતાનું બળ અથવા પોતાની નજર જેટલું કરેછે તેટલું બીજાઉપર ભરોસો રાખ્યાથી થતું નથી.

પાઠ ૧૧૨. કવિતાની રીત.—ભાગ ૧.

ગુરૂ લઘુ -હ્રસ્વ દીર્ઘ
થડકવું અનુસ્વાર ગણ માત્રા

કવિતા બનાવનારે પ્રથમ ગુરૂ અને લઘુ એવા બે અક્ષરના ભેદ છે, તે જાણવા જોઈએ.

હરેક અક્ષરમાં કોઈ પણ સ્વર હોયછે, તેમાં જે અક્ષરમાં -હ્રસ્વ સ્વર હોય, તે લઘુ અક્ષર કહેવાય, અને જેમાં દીર્ઘ સ્વર હોય, તે ગુરૂ અક્ષર કહેવાય; જેમકે ક, કિ, કુ, એ લઘુ અક્ષર છે, અને કા, કી, કૂ, કે, કૈ, કો, કૌ, એટલા ગુરૂ અક્ષર છે. વળી જોડાક્ષરથી પહેલો લઘુ અક્ષર હોય, પણ તે થડકીને બોલાતો હોય, તો તે ગુરૂ અક્ષર કહેવાય; જેમકે પત્ર, ધર્મ; એમાં પપો તથા ધધો ગુરૂ અક્ષર ગણાયછે, પણ ગજ્યો, મજ્યો, એમાં ગગો તથા મમો ગુરૂ ગણાતા નથી, કેમકે તે થડકીને બોલાતા નથી.

જે અક્ષરઉપર અનુસ્વાર હોય, તે પણ ગુરૂ કહેવાયછે. લઘુની એક માત્રા ને ગુરૂની બે માત્રા ગણાયછે.

આઠ ગણવિષે.—ત્રણ ત્રણ અક્ષરની વાત એક એક અક્ષરમાં સમજાવવાસારૂ ત્રણ ત્રણ અક્ષરોના આઠ ગણ ઠરાવેલાછે. તેની વિગત; ત્રણ ગુરૂ અક્ષર હોય, તે ગણને મ; પહેલો લઘુ ને પછી બે ગુરૂ અક્ષર હોય તે ગણને ય; પહેલો ને છેલ્લો ગુરૂ અને વચમાં એક લઘુ હોય તે ગણને ર; પહેલા બે લઘુ ને છેલ્લો એક ગુરૂ હોય તે ગણને સ; પહેલા બે ગુરૂ ને છેલ્લો એક લઘુ હોય તે ગણને ત; પહેલો ને છેલ્લો લઘુ ને વચ્ચે એક ગુરૂ હોય તે ગણને જ; પહેલો ગુરૂ ને પછી બે લઘુ હોય તે ગણને ભ; અને ત્રણ લઘુ અક્ષર હોય તે ગણને ન કહેવો.

पाठ ११३. कविताली रीत.—भाग २.

છંદવિષે.

છંદ બે પ્રકારના છે, માત્રામેળ તથા અક્ષરમેળ. દોહરા, છપ્પા, ને એવા બીજા માત્રામેળ છંદો છે. અને ભુજંગી, પ્રમાણિકા, વગેરે અક્ષરમેળ છંદો ઘણા છે.

ચોપાઈ.

પંદર માત્રાનું એક પદ એવાં ચાર પદ મળીને એક ચોપાઈ થાય છે, કેમકે ચો એટલે ચાર, અને પાઇ એટલે પગ. પિંગળમાં

તો ફકત એટલુંજ જણાવેલું હોયછે, પણ એવિષેની જાણવાની વાત બાકી ઘણી રહી જાયછે.

ચોપાઈના હરએક પદમાં છેલ્લા ગુરૂ તથા લઘુ એવા બે અક્ષર હોય, અને તે ચરણમાં પ્રથમ લઘુ અક્ષર કરીને પછી તેની જોડે મ ગણ લાવવો નહિ, તથા પ્રથમ બે માત્રાઓ પછી ય ગણ લાવવો નહિ, તથા પ્રથમ લઘુ અને ગુરૂ અક્ષર કરીને તેની જોડે ર ગણ લાવવો નહિ, તેનું નામ ચોપાઇ કહેવાયછે.

पाठ ११९. कवितानी रीत.—भाग ३.

એજ રીતે હરેક છંદનાં વિસ્તારથી લક્ષણ લખતાં ઘણું લંબાણ થાય, માટે ટૂંકામાં લક્ષણ બતાવીએ છીએ.

દોહરાવિષે.

દોહરાનું પહેલું તથા ત્રીજું ચરણ તેર તેર માત્રાનું, અને બીજું તથા ચોથું અગીઆર અગીઆર માત્રાનું હોયછે, પણ તેમાં સઘળા ચરણમાં અગીઆરમી માત્રા લઘુ હોય, અને આઠમી માત્રાએ લગાર વિસામો હોય, એટલે આઠમી ને નવમી માત્રા મળીને ગુરૂ થતો ન હોય, અને હરેક ચરણ આરંભતાં પહેલો લઘુ અને પછી મં ગણ આવતો ન હોય, તેમજ ચરણ આરંભતાં ત્રણ માત્રા પછી ત ગણ આવતો ન હોય, તે દોહરા છંદ કહેવાય.

છપ્પાવિષે.

છપ્પાનાં છ પદ હોયછે, તેમાં અગીઆર ને તેર, એ રીતે ચોવીસ ચોવીસ માત્રાનાં ચાર પદ, અને પંદર ને તેર એ રીતે અઠ્ઠાવીસ અઠ્ઠાવીસ માત્રાનાં બે પદ હોયછે.

ચરણાકુળ છંદ.

એ છંદનાં ચાર ચરણ છે, અને હરેક ચરણમાં સોળ માત્રાઓ, તેમાં છેલ્લા બે અક્ષર ગુરૂ હોયછે.

ભુજંગી છંદ.

ચાર ચાર ય ગણનાં ચાર ચાર ચરણ હોય, તે ભુજંગી છંદ કહેવાય. એજ રીતે વર્ણમેળ છંદનાં લક્ષણમાં કંઇ વિશેષ જાણવાનું બાકી રહી જતું નથી, ને માત્રામેળમાં બાકી ઘણું રહી જાયછે.

पाठ ११५. कवितानी रीत.—भाग ४.

વિશ્રામ અનુપ્રાસ

પ્રમાણિકા છંદ.

એક લઘુ અને એક ગુરૂ એજ રીતે આઠ અક્ષર હરેક ચરણમાં હોય, તે પ્રમાણિકા છંદ અથવા નગરવરૂપિણી છંદ પણ કહેવાયછે.

મનહર છંદવિષે.

હરેક ચરણમાં એકત્રીસ અક્ષર હોય, તો છેલ્લો ગુરૂ અક્ષર આવે, અને બત્રીસ હોય, તો છેલ્લા બે લઘુ આવે તેમાં આઠ આઠ અક્ષરે કંઇક વિશ્રામ હોય, એવાં ચાર ચરણને મનહર છંદ અથવા કવિત પણ કહેવાયછે.

ઇંદ્રવિજય છંદવિષે.

હરેક ચરણમાં સાત ભ ગણ તથા બે ગુરૂ, એ રીતે ત્રેવીસ ત્રેવીસ અક્ષરનાં ચાર ચરણ હોય તે ઇંદ્રવિજય છંદ કહેવાય.

કુંડળીઆ છંદ.

પ્રથમ એક દોહરો કરીને, પછી તેના ચોથા ચરણને ફરીથી બોલીને તેઉપર તેર માત્રાનું એક ચરણ આવે, અને પછી પણ અગીઆર ને તેર માત્રાનાં ત્રણ ચરણ આવે, અને દોહરાના પહેલા ચરણના શબ્દો છલ્લી વારે આવે, તે કુંડળીઆ કહેવાય.

ત્રિભંગી છંદ.

દશ, આઠ, આઠ ને છ એ રીતે બત્રીસ માત્રાનું હરએક ચરણ હોય, અને તેમાં ત્રણ ત્રણ ઠેકાણે અનુપ્રાસ એટલે મળતા ઉચ્ચારના અક્ષરો હોય, તે ત્રિભંગી છંદ કહેવાય.

પાઠ ૧૧૬. પરમેશ્વરના અને માણસના બનાવેલા ઘાટ.

કેહવત.

પરમેશ્વરજ સરજી શકેછે, એટલે કંઇ નહિ હોય તેમાંથી તે પેદા કરી શકેછે. માણુસ તેમ કરી શકતો નથી; મૂળમાં કંઇ નહોતું, તોપણ વસ્તુમાત્ર પરમેશ્વરે સરજી. પૃથ્વી, ચંદ્ર, સૂરજ, તારા, ને બીજું બધું પરમેશ્વરે સરજ્યુંછે.

પરમેશ્વરે જે ચીજને મૂળથી સરજી મૂકીછે, તેને તરેહ તરેહથી ગોઠવીને તથા મેળવીને માણુસ નવા નવા ઘાટ કરેછે. કપાસના છોડથી રૂ કાઢે, તેનું સૂતર કાંતે, સૂતરનાં લૂગડાં વણે, તે લૂગડાં દરજી શીવે ત્યારે તેનો અંગરખો થાય. પાઘડી રંગેછે એ રંગ ઝાડમાંથી કે જીવડામાંથી નીકળેછે. પણ અંગરખું કે પાઘડીનો જરાએ જરા ભાગ આગળ પૃથ્વીમાં હતો, માણસે તેને માત્ર ગોઠવ્યાછે.

તેમજ જુઓ ખાંડ લઇએ. ભોંયમાં ઊગેલી શેરડીને ઉખેડેછે. તેના કટકા કરીને પીલીને રસ કાઢેછે. એ રસને વાસણમાં ભરીને ગાળેછે, પછી ઊકાળેછે, ને ઊકળતાં જેમ જેમ ઉપર મેલ આવતો જાયછે તેમ તેમ કાઢી નાંખેછે. પછી તેને ધીમે આંચે રાખેછે, એટલે તેમાંનું પાણી બળી જાયછે ને બાકી રહેછે તે ખાંડ. એ રીતે ઊકાળતાં બરાબર નથી આવડતું, ત્યારે ગોળ થાયછે. આપણે કહીએ છીએ કે ખાંડ કે ગોળ આદમીએ કીધો, પણ એ તો શેરડીમાં હતાંજ, તેમાં પાણી ને કૂચા મળેલા હતા તે માણસે કાઢી નાંખ્યા, ને મીઠી વસ્તુ રાખી. એપ્રમાણે જે જે વસ્તુ છે તે સર્વ પરમેશ્વરે પેદા કરીછે, ને તેમાં સઘળા ગુણ પણ તેણેજ મૂકયાછે, આદમી તો ગોઠવેછે, મેળવેછે, અથવા ઘાટ કે રૂપ બદલેછે.

पाठ ११७. संपविषे.

મંત્ર	ચ્યખ	સહી	આદિક
નૃપ	નિજ	ભ્રાત	પ્રધાન

છપ્પો.

સંવત તેર ત્રેપંન સાલ વિક્રમની જ્યારે,
દિલી અલાઉદ્દીન તુખ્તપર બેઠો ત્યારે,
મંત્રી મલેક જબ અમલ કરવા રૂચિ જોડી,
વિખ દઈ માર્યો શાહ, શાહજાદા ચખ ફોડી;
પણ એક માસ દિન પંચ સુખ ભોગવી ભૂંડી રીતે મુઓ,
તજી સંપ નહિ સુખ સંપજે, જરુર વિચારીને જુઓ.
દિલ્લી આદિક દેશ, થયા જગમાં પ જે જે,
જેણે ન સેવ્યો સંપ, મુઆ વણુ મોતે તે તે;
કોઈને કુંવરે હણ્યો, કોઈને નિજ ભ્રાતે,
કોઇને પ્રધાને હણ્યો, હણ્યો કોઇને પિતુ માતે;
શુભ રીતે સંપ ન સેવતે, રાજા રંક પીડાયછે,
ધનથી સુખ કોઇ નથી ધારતું, સંપ થકી સુખ થાયછે.

ક૦ દ૦ ડા૦

पाठ ११८. तेजानानां झाड.—भाग १.

ખુશબોદાર

જાયફળ, જાવંત્રી, તજ, લંબગ, અને એવી બીજી જણુસોને તેજાના કહેછે. એ બધાંનો સ્વાદ સારો તીખાશપર અને ખુશબોદાર હોયછે. જે દેશમાં ઘણો તાપ પડેછે ત્યાં તેજાના પાકેછે. એશિયા ખંડમાં, તથા એની દક્ષિણે જે બેટ છે તેમાં, તથા અમેરિકા ખંડના વેસ્ટ ઈંડિયા નામે ટાપુઓમાં તેજાનાનાં ઝાડ ઘણાં થાયછે.

જાયફળનાં ઝાડનાં પાંદડાં ખાસાં લીલાં હોયછે તેથી, અને એને ફળના ઝૂમખા ને ઝૂમખા થાયછે તેથી એ ઘણુંજ શોભિતું દેખાય છે. પણ જ્યારે ફળ પાકેછે, ત્યારે તેનું ઉપલું છોડું ફાટેછે, અને તેમાંથી ચળકતા લાલ રંગની છાલ મીંજઉપર વીંટાએલી નજરે પડે છે. એ લાલ છાલને જાવંત્રી કહેછે. જ્યારે જાવંત્રીને તડકે સુકવેછે ત્યારે તેનો રાતો રંગ બદલાઇને પીળાશપર થાયછે. જે મીંજની આસપાસ એ જાવંત્રી થાયછે તેને જાયફળ કહેછે.

લવંગનું ઝાડ જામફળ એટલે જમરૂખીના ઝાડજેવું મોટું થાય છે, પણ તેના કરતાં વધારે દેખાવડું છે, કેમકે એનાં પાંદડાં હમેશ લીલાં ને લીલાં રહેછે, અને એનાં ફૂલ ગુલાબી રંગનાં ગુચ્છાદાર હોયછે. એ ફૂલની કળીઓ બીડાએલી ને બીડાએલી ચૂંટી લેછે અને પછી તેને સુકવેછે ત્યારે તેને લવંગ કહેછે.

पाठ ११९. तेजानानां झाड.—भाग २.

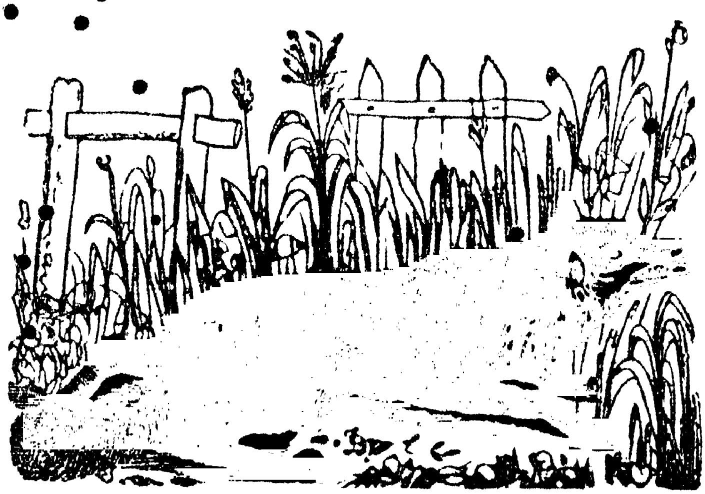
બાદીઆન ભભકદાર.

તજમાં જરા ગળપણ હોયછે. તજનું ઝાડ મોટું થાયછે. તેની છાલની તજ બનેછે. સૌથી સારી તજ હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે લંકામાં નીપજેછે, અને તેની વાસ ઢોરને આવેછે એટલે ગમે એવી વાડ હોય તે ભાગીને માંહે પેસેછે અને ઝાડ ખાઇ જાયછે, માટે ખેડુતને ઘણી સંભાળ રાખવી પડેછે. તજમાં ઝાડનાં પાંદડાંનો રંગ બહુ ભભકદાર હોતો નથી. નવી કુંપળો નીકળેછે તે ગુલાબી રંગની હોયછે, ને તેની સોડમ ઘણી સારી આવેછે. એની ડાળીઓ ત્રણ વરસની થાયછે એટલે છાલ ઉખેડી લેછે. છાલનાં ત્રણ પડ હોયછે, તેમાંનાં ઉપલાં બે તો કાઢી નાંખેછે અને માંહેલું પડજ કામ લાગેછે. તેનો વાસ અને સ્વાદ બેઉ સારા હોય છે. એને સુકવેછે ત્યારે લીલો રંગ જતો રહીને રાતો થાયછે, અને ગોળ ભૂંગળાં વળી જાયછે. તજનાં પાતરાંને તમાલપત્ર કહેછે.

વળી એક બીજી જાતનો તેજાનો થાયછે, તેને બાદીઆન કહે છે. એના ઝાડને ધોળો મોર આવેછે. તેની સોડમ બહુ મીઠી હોય છે. મોર ખરી જાયછે ત્યારે જાંબુડા રંગના જીંડવા જેવું રહેછે, તે ઝાડપરથી વીણી લઇને સૂકવેછે, ત્યારે તે કઠણ ને ઝાંખા લાલ રંગનાં થાયછે.

આ અને પાછલા પાઠઉપરથી માલૂમ પડેછે કે ઝાડનાં જુદાં જુદાં અંગમાંથી જુદો જુદો તેજાનો થાયછે. જાયફળ તે મીંજ છે, અને તેપરની છાલ તે જાવંત્રી છે. ઝાડનું ખીલ્યાવગરનું ફૂલ તે લવંગ, અને છાલ તે તજ છે. તેમજ જીંડવાનું બાદીઆન થાયછે.

પાઠ ૧૨૦. લોંકડી.—ભાગ ૧.

છટકીજવું શિકારી અણીદાર

લોંકડીને કૂતરાની ગોડે ચાર પગ હોયછે. એ બધા દેશોમાં હોય છે. એનો રંગ ભૂરો ને મોં ભૂંગળી જેવું હોયછે. એના કાન અણીદાર હોયછે. તેની પૂછડી સીધી, ને તેપર વાળનો ભારો હોય છે, તે વાળમાં ધોળી છાંટ હોયછે. તેનું રહેવાનું ઠેકાણું કોતર કે ખોલ હોયછે, ને કેટલાક પથરાની નીચે ખો ખોદીને રહેછે. તે સંધ્યાકાળ પહેલાં ઝાઝી બહાર નીકળતી નથી, પણ આખી રાતતો

તેનીજ. ખેતરમાં જઈને દાણા ખાય; નાનાં જનાવર, ઊંદર, કોળ, કૂકડો, ચકલી, ખીસકોલી, ચામાચોણ, સસલાં, અને પંખી, એ એનો શિકાર છે. તેને ફળ બહુ ભાવેછે. તે કૂતરાની પેઠે સસલાં પાછળ પડીને તેમને પકડેછે. લોંકડી કૂકડાંનો બહુ શિકાર કરેછે, ને લાગ આવે તો એનાં બચ્ચાંને પણ લઇ જાયછે. વળી બગાડ કરનારાં જનાવરોનો નાશ કરેછે. એનો શિકાર કરવાને જો કોઈ એની પાછળ પડે તો એ બહુ દોડેછે. લોંકડીની પાછળ કોઇ શિકારી લાગ્યો હોય તો તેના હાથમાંથી છટકી જવામાં, તથા કાંઇ જનાવરોનો શિકાર કરવામાં તે ઘણી ખબરદાર, તેથી લોકોમાં એની પક્કાઇનાં ઘણાં વખાણ થાયછે. એમ કહેવાયછે કે લોંકડીના જેવું બીજું કોઈ જનાવર ખંધું નથી.

પાઠ ૧૨૧. લોંકડો.—ભાગ ૨.

લોંકડીની પક્કાઇની વાતો ઘણીએક છે તેમાંની એક નીચે લખીછે:—

એક સાહેબ શિકાર કરવા ગયો હતો, ત્યાં તેણે એક લોંકડી દીઠી. તેની પાછળ કૂતરાને લઇને દોડ્યો, પણ તે એક ડુંગરની કઢણની કોરે આવે, ને ત્યાંથી ક્યાં જતી રહે તે કાંઇ માલૂમ પડે નહિ. એ રીતે ઘણી વખત થયું. વળી તેની પાછળ કૂતરા દોડ્યા દોડ્યા જોરભેર ધસ્યા જાય, તે પેલા કઢણની કોરઆગળ નીચે લોંકડો હાથ ઊંડી ખો હતી તેમાં પડી મરી જતા તેથી પાછા આવતા નહિ, ને પેલી લોંકડી તો વળી નજરે પડતી ત્યારે પેલા સાહેબે વિચાર્યું કે એ શું હશે, કૂતરા ફરીને આવતા નથી ને આ પાછી આવેછે.

છેલ્લે તેણે ત્યાં જઇને જોયું તો તે કઢણતળે તે લોંકડીની ખોલ દીઠી. તે કઢણમાં એક વેલો ઊગેલો તે ખોલસૂધી નીચે ઉતરેલો હતો. તે ઝાલીને લોંકડી નીચે ઉતરી પડે, ને જ્યારે ઉપર આવવું હોય ત્યારે તે વેલો ઝાલીને ચડી આવે. તે જોઇને તે સાહેબે પેલો

વેલો કાપી નાંખ્યો. પછી લોંકડી વેલો ઝાલી નીચે ઉતરવા ગઇ, એટલે તે વેલો હાથમાં ન આવ્યાથી પેલી ખોમાં જ્યાં કૂતરા પડીને મુઆ હતા તેમાં પડીને મરી ગઈ. લોંકડી ગમે તેવી પક્કી હોય તોપણ કાળા માથાના માનવીઆગળ તેનું કશું ચાલે નહિ.

पाठ १२२. महासागर.

કાંઠો હિંદી આટ્લાંટિક પાસિફિક
રોકવું મહાસાગર સાગર

પૃથ્વીઉપર પાણી ઘણે ઠેકાણે છે, અને તે એના ગોળાને ચારે મેર વીંટી વળેલુંછે. એ સર્વે પાણીવાળી જગ્યાને સાગર, સમુદ્ર, કે દરિયો કહેછે. દરિયાની છોળો જે ઠેકાણે ભોંયની કોરસાથે અથડાયછે, તે કોરને કિનારો કે કાંઠો કહેછે. એ કાંઠો છોડીને દરિયો કદી વધતો નથી. ને જો તે વધે તો આખી પૃથ્વી ડૂબી જાય, ને સર્વે દેશમાં જળ જળ થઇ રહે.

દરિયાનું પાણી ખારૂં છે. ખાવાની જણસોમાં મીઠું નાંખેછે તે દરિયાના પાણીથી થાયછે, પણ એ પાણી પીવાજોગ નથી.

આપણને પીવામાટે તો મીઠું પાણી પરમેશ્વરે વરસાદ, નદી, તળાવ ને કૂવામાં આપેલુંછે.

પોણાક ભાગના પૃથ્વીઉપર દરિયાનું પાણી પથરાએલુંછે.

પાણીના મોટા ભાગનું નામ મહાસાગર પાડયુંછે. એવા મહાસાગર પાંચ છે. તેમનાં નામ, હિંદી, પાસિફિક, આટ્લાંટિક, ઉત્તર, ને દક્ષિણ મહાસાગર. આ સૌ મહાસાગરમાં પાસિફિક મોટામાં મોટો છે. એણે પૃથ્વીના અર્ધાક ગોળાની જગ્યા રોકીછે. મહાસાગરથી નાનો હોય તેને સાગર કહેવાની રીત રાખીછે.

પાઠ ૧૨૩. દરિયામાંહેના ચમત્કાર.

ખોખું વમળ વંટોળીઓ કંઠાળ
શંખલા ભરતી ઓટ

દરિયામાં ઘણા ચમત્કાર રહેલાછે. એમાં પરવાળાંનાં ઝીણાં જીવડાં થાયછે, તે પોતાને રહેવાને સારૂ મધપૂડાનાં જેવાં ઘર બાંધેછે. તેના પછી વધી વધીને ધીમે ધીમે મોટા મોટા ડુંગર ને બેટ થઇ જાયછે. તેની ઉપર પછી માણસ આવીને વસેછે. દરિયામાં એવા નવા બેટ હાલ ઘણા પેદા થાયછે. મધપૂડાના ખોખાજેવી વાદળી નામે જે જણસ થાયછે, તે પણ એક જાતના કીડા કરેછે. તે જીવડાં પણ દરિયામાં રહેછે. દરિયામાં કેટલેક ઠેકણે પાણીના ભમરા એટલે વમળ થાયછે. વળી વંટોળીઆના જોરથી થએલા પાણીના થાંભલા દેખાયછે. અને એવા એવા ઘણા ચમત્કાર દીઠામાં આવેછે.

દરિયાનું પાણી ધરતીભણી ચડતું ચડતું કેટલીક વારલગણ આવેછે. પછી તે બધું ઉતરતું જાયછે. એવું રોજ બે વાર થાયછે. એને ભરતી ઓટ કહેછે. જે દેશ દરિયાને કાંઠે હોયછે, તેને કંઠાળ કહેછે. દરિયા કાંઠે શંખલા ને છીપો પડેલાં જણાયછે. તેમાં જીવડાં રહેછે. એ એમનાં રહેઠાનાં ઘર સમજવાં. એ શંખલા ને છીપો દરિયાને તળીએથી છોળોને જોરે ઘસડાઇને કાંઠે આવેછે. વળી દરિયામાં એવી પણ છીપો પાકેછે કે તે ચીરેછે ત્યારે તેમાંથી મોતી નીકળેછે, પણ દરિયામાં બધે એવી છીપો થતી નથી. કોઈ કોઈ ઠેકાણેજ નીકળેછે.

પાઠ ૧૨૪. ઘર.

ઉરા તંબુ બારૂં વહેવારીઓ
દીવાનખાનું અનુકૂળ

કેટલાએક વગડાના લોકોને ઘર હોતાં નથી. તેઓ ઝાડતળે કે કોતરમાં રહેછે. એથી ઓછા જંગલી લોક ઝાડની ડાળીઓની

ઝુંપડી કરેછે. ડાળીઓને એક એકપર ઢાળેછે, છાપરાસરખું કરેછે, ને તેમાં રહેછે. કેટલાએક ટાઢના દેશોમાં જંગલી લોક ભોંયમાં ખાડા ખોદી તેમાં રહેછે. એ ખાડા જનાવરને રહેવા લાયક હોયછે, માણસને રહેવાજોગ કહેવાય નહિ. કેટલાક લોક પોતાનાં ઢોર, બકરાં, ઘેટાં તથા તેમની પેદાશપર જીવેછે તેઓ એકની એક જગ્યામાં રહેતા નથી, પણ જ્યાં ઘાસ ચારો મળે ત્યાં ફરતા ફરેછે. એક ઠેકાણે ઘાસ ચારો ખૂટયો, કે બીજે ઠેકાણે જાય છે, માટે માટી, ચૂનો, લાકડાં કે પથ્થરોનાં ઘર બાંધી રહેવું તેમને અનુકૂળ પડતું નથી, કેમકે એવાં ઘર પોતાની સાથે જ્યાં જાય, ત્યાં લઈ જવાય નહિ. એવા લોક ડેરા તંબુમાં રહેછે. તે લૂગડાંના થાયછે. તેને જાડા મજબૂત વાંસના ટેકાવતી ઊભા કરેછે, ને આસપાસ લાકડાની ખૂંટીઓ દાટી તેની જોડે બાંધી લેછે.

પણ ઘણીજ નવાઇ જેવાં ઘર કેટલાએક ચીનના લોકનાંછે. ચીન દેશનાં મોટાં મોટાં બારાંમાં લાખો માણસ મોટી હોડીઓપર ઘર બાંધી રહેછે, ત્યાં એવાં હજારો ઘર પાણીમાં તરતાં રહેછે.

જે દેશમાં લોક વિદ્યા અને કળામાં હુશિયાર હોય ત્યાંજ સારાં ઘર બંધાયછે, કેમકે સારાં ઘર બાંધવાં એ અકલનું કામ છે. મોટાં ને સારાં ઘર બાંધવામાં ઘણા પૈસા જોઇએછે, માટે ગરીબ દેશમાં સારાં ઘર બંધાતાં નથી.

પાઠ ૧૨૫. છાપવાની કળા.

કળા યંત્ર પ્રત મુદ્રાછાપ શિળાછાપ

પુસ્તકો છાપવાની કળા માલૂમ પડ્યાને શુમારે ચારસેં વરસ થયાં છે. એ કળા પ્રથમ વિલાયતમાં નીકળી. હાલ આપણા મૂલકમાં છાયલ છીંદડી છાપવાને છીપા જેવાં લાકડાનાં બીબાં રાખેછે, તેવાં અસલ લાકડાનાં બીબાંમાં અક્ષર કોતરીને તેપર શાહી ચોપડી કાગળ દાબતા, તેથી ચોપડીઓ છપાતી; પણ તે ઘણાં બેડોળ અને

ભારે થતાં, અને તેવતી જે પુસ્તક છપાતાં તે પણ કાળાં ને તરેહવાર થતાં. એ ચોપડીઓ આપણે તો જોવી ગમે નહિ, પણ તે દહાડાના લોક તો તે જોઇને ઘણા રાજી હતા.

પણ થોડા દિવસમાં એ કળાનો સુધારો થયો. લાકડાનાં બીબાંને બદલે ધાતુનાં બીબાં બનાવ્યાં, અને તે ઝીણાં, સારાં, ને શોભિતાં કર્યાં, તેથી સારૂં પુસ્તક છપાવા લાગ્યાં.

એક એક અક્ષરનું એક એક બીબું હોયછે, તેમાંથી લઇને જે શબ્દ ગોઠવવો હોય, તે ગોઠવે. એવા શબ્દોની હારો ગોઠવી તેપર શાહી ફેરવીને કોરો કાગળ દાબે કે અક્ષર છપાઇ રહે. એવી રીતે છાપેલા કાગળનાં પાનાં પાડીને એકઠાં બાંધે, ત્યારે તેનું પુસ્તક થાય.

જેમ જેમ છાપવાની કળામાં વધારો થતો ગયો, તેમ તેમ તેને સારૂ જે કાગળ જોઇએ તે પણ સારા ઊંચા કરતા ગયા, કેમકે પહેલાં જે કાગળ વાપરતા તે બહુ જાડા ને નઠારા હતા.

જ્યાં પુસ્તક વગેરે છપાયછે તે છાપખાનું કહેવાયછે. છાપવાના સંચાથી એકદમ એક લખેલા કાગળની બે ત્રણ હજાર કે જોઈએ તેટલી નકલ થાયછે, અને એક ચોપડી લખતાં જેટલી વાર લાગે તેટલી વારમાં તો તેની હજારો ચોપડીઓ તે યંત્રથી તૈયાર થાય. એ યંત્ર એવી ઝડપથી ચાલેછે કે જે પુસ્તકની એક પ્રત ઉતારી લેતાં છ મહિના લાગે તેજ પુસ્તકની દશ હજાર પ્રત છ દહાડામાં છપાઇ શકેછે.

ધાતુનાં બીબાંથી છપાયછે તેને બીબાં કે મુદ્રાછાપ કહેછે, પણ બીજી એક હિકમત પથરાથી છાપવાનીછે તેને શિળાછાપ એટલે પથરાછાપ કહેછે.

પાઠ ૧૨૬. પ્રભુનાં કૃત્ય.

આ દુનિયામાં જેટલી ચીજો આપણે જોઇએ છીએ તેના ત્રણ વર્ગ ગણાયછે. એક તો જેને જીવછે ને જે જ્યાં ગમે ત્યાં ફરે હરેછે, તેને પ્રાણી કહેછે. તે શ્વાસ લેછે ખાયછે, ને પીએછે. પ્રાણીમાં પણ ઘણી જાતછે, તેમાંનાં કેટલાંક પાણીમાં રહેછે. માણસ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે.

ઘાસ, ઝાડ, વેલા વગેરે જે ભોંયમાં ઊગેછે, ને ચોંટી રહેછે, તેને વનસ્પતિ કહેછે. તે જ્યારે કરમાય કે સુકાયછે, ને વધતાં નથી, ત્યારે તેને મુએલાં ઝાડ કહેછે. વનસ્પતિ પ્રાણીની પેઠે એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જઇ શકે નહિ, ને જે ઠેકાણે ઊગી હોય, તેજ ઠેકાણે રહે. જનાવરની પેઠે ઝાડને કાંઇ વેદના કે પીડા થાયછે કે નહિ તે કંઇ જણાતું નથી.

પથ્થર, પાણી વગેરે જે જે પદાર્થમાં મુદ્દલ જીવ નથી, તે ત્રીજા વર્ગમાં ગણાયછે. એને પદાર્થ કહેછે. તે જ્યાં પડ્યા હોય ત્યાંથી પોતાની મેળે ખસતા નથી, તેમ તે વધતાએ નથી. માણસ તો પથ્થરના, માટીનાં, કે લાકડાના ઘોડા, હાથી વગેરે ઘણા રમતને વાસ્તે કરી શકેછે, પણ તેમાં તેનાથી જીવ મૂકાતો નથી; તેથી તે કાંઇ ખરેખરા ઘોડા હાથીની પેઠે હાલી કે ચાલી શકતાં નથી. એ નિર્જીવ છે.

પાઠ ૧૨૭. ટંટો પતાવનાર.—ભાગ ૧.

ઝગડો પરીક્ષા પંચ

અમદાવાદમાં એક સમે છોડીઓની મોટી પરીક્ષા થઈ, તે વેળા ખબરદાર ને ડાહી છોડીઓને સારાં સારાં ઇનામ મળ્યાં. ઇનામ લઇને ઘેર જતાં રસ્તે કેટલીએક છોડીઓવચ્ચે તકરાર ચાલી. એક બોલી મને સારૂં ઇનામ મળ્યું. બીજી બોલી, ના, મારી ચોપડી સારી

છે. એ ઝગડો પતાવવાને સૌ છોડીઓ ઓટલે બેઠી, ત્યાં પંચમાં એમ ઠર્યું કે રાધાની ઇનામની ચોપડી સૌકરતાં સરસ છે. એ ઠરાવથી કેટલીએક છોડીઓનાં મન નારાજી થયાં. કોઇ કહે કે, શું, એના કરતાં હું ઓછા જવાબ દઉંછું? લલિતા કહે આવોની, મારી જોડે એ રાધા પરીક્ષા તો આપે? જુઓ એનો, પહેલો નંબર ઘણીવાર કોનો હોયછે, એનો કે મારો? સારૂં કોણ વાંચેછે? પાર્વતી નામે એક આળસુ છોડી હતી, તે બોલી, બેન, એ ચોપડી તો તને આપવી ઘટતી હતી. એક ડાવકી છોકરી રેવા હતી તે બોલી, હું તો મારે ખરૂં હશે તે કહેવાની; હા, લલિતા રાધાકરતાં હુશિયાર તો ખરી, પણ એના જેવી ડાહી ને ડાવકી નહિ. લલિતાનો તો બહુએ વાર વાંક પડેછે, ઘણીએ વાર મહેતાજીકને એની ફર્યાદ જાયછે, પણ રાધાને કોઇ દહાડો કશો ગુનોહ કરતાં કે મસ્તી કરતાં જોઇ નથી. એ બાપડી કોઈ જોડે ટંટો કરતી નથી. કોઇ છેડે કે દુઃખ દે તોપણ સાંખી રહે. કોઈ દહાડો જેને જૂઠું તો બોલવુંજ નહિ. મહેતાજીએ ઇનામ આપતી વખતે કહ્યુંજ હતું તો કે તારી ખબરદારી ને ભલમનસાઇને માટે તને સૌથી સારી ને મોટી ચોપડી આપીછે.

પાઠ ૧૨૮. ટંટો પતાવનાર.—ભાગ ૨.

ઉપરાણું

એ સાંભળીને પાર્વતી બોલી, હા રેવા, તને રાધાનું બહુ લાગેછે. રાધા બધી વાતે ડાહીછે, પણ તે નિશાળમાંજ. એ સૌ મહેતાજીને દેખાડવાને ને તેનાં વહાલાં થવાને. નિશાળની બહાર નીકળીએ એટલે તો સૌએ સરખાં. રેવા બોલી, અલી, જરા વિચારીને તો બોલ. છેકજ જૂઠું? કહે, કયે દહાડે એણે રસ્તામાં ખોટું કામ કીધું? ખોટું બોલતાં જરાએ લાજતી નથી? રેવા એની બેનપણીનું ઉપરાણું ખેંચીને વધારે બોલત તો ખરી, પણ એટલામાં રાધાએ આવીને વારી, અને તેના મોઢાપર હાથ મૂકી બોલતી બંધ પાડીને પોતાની ચોપડી લલિતાના હાથમાં આપી અને તેની પોતે લઇ દોડી ગઇ.

બધી છોકરીઓ જોઇ રહીને ચૂપાચૂપ થઇ ગઇ. લલિતા અને પાર્વતી તો ઝંખવાણુંજ પડી ગયાં. રેવા બોલી, લો જુઓ, તમારા-માં કોઇ રાવાના જેવું છે? હવે કશાનો વાંધો રહ્યો? તમે કોઈ એવું કરો? સૌ બોલી ઊઠયાં, ધન્ય છે આવા એને! એનાં જેવાં થોડાંજ છોકરાં હશે. લલિતાના મનપર એથી ઘણીજ અસર થઇ. તે દહા-ડેથી તેણે પોતાની સઘળી ભુંડી ચાલ છોડી દીધી. ત્યારપછી નિ-શાળમાં કજીઆ ટંટા ઓછા થઇ ગયા, અને મહેતાજીપાસે ઝાઝી ફર્યાદ જાય નહિ. એનું કારણ મહેતાજીએ પૂછ્યું, ત્યારે લલિતાએ ઉપલી બધી વાત માંડીને કહી.

પાઠ ૧૨૧. ભેજવાળું ઘર.

સંધિવા સલેખમા વીનવું

કાદવવાળી જગ્યાપાસે એક ઘર હતું તેનું ભોંયતળીઉં એટલું તો નીચું કે વરસાદમાં તેના રસોડામાં તસુ તસુ પાણી થઇ જાય. એવા ઘરમાં બાઇ પોતાના કુટુંબસુદ્ધાં રહે. તેને મળવાને એક દહાડો એક તેની બેનપણી પરગામથી આવી. તેણે ખબર અંતર પૂછી ત્યારે તે બોલી, અરે બેન, શી વાત કહું, આ ઘરજ અમને સહેતું નથી. જે વારથી અમે રહેવા આવ્યાં છીએ તે વારથી વૈદનો પગ તો અ-મારા ઘરમાંથી નીકળતોજ નથી. આ છોકરાના બાપને સંધિવા થયોછે, અને તેથી તેનું બધું શરીર રહી જશે એવો ભો લાગેછે. મને તો રોજ સલેખમાં થાયછે, અને બંને છોકરાંની તો શી અવ-સ્થા કહું! એમનાં ગળાં તો ચોમાસું બેઠું કે સૂજેછે. વળી ગયા કાર્તકમાં તો અમે બધાં તાવે માંદાં પડ્યાં હતાં તેથી બે છોકરાં ને એક ચાકર મરી ગયાં. બાઇ, અમારા દહાડા વાંકા છે; અમને ગ્રહ-પીડા નડેછે.

આ બધું સાંભળીને પેલી બેનપણી કહેવા લાગી, મારી બાઇ, એમાં દહાડા વાંકા શેના? તમે જાણેજ સમજતાં નથી જે આવા

ઘરમાં રહીને તે કોણ સુખી થાય? તમે દેખતાં નથી કે કને તો કીચડની જગ્યા છે? હું તો જાણું છું કે તમે અહીં રહેશો તો કદીએ સુખી રહેવાનાં નથી.

પેલી ઘરવાળી બોલી, જો તમને એમજ લાગેછે, તો હું કાલેની કાલે આ ઘરમાંથી નીકળું, પણ બાઇ, જ્યાં જઇશું ત્યાં નસીબ તો બે ડગલાં આગળનું આગળ. તેની બેનપણીએ કહ્યું, એ તો ખરૂં, પણ દેખતી આંખમાં ધૂળ કોણ નાંખવા દે, બાઇ? આપણાપર જ્યારે દુઃખ પડે ત્યારે તે ટાળવાનો ઉપાય કરવો, કેમકે પરમેશ્વરે આપણને અકલ આપી છે. એવી ઘણી રીતે વીનવીને સમજાવી, ત્યારે તે બાઈ ત્યાંથી નીકળી બીજા સારા ઘરમાં રહેવા ગઇ," એટલે તેના વરનો સંધિવા મટયો, અને તે ને તેનાં છોકરાં સૌ સુખી થયાં.

पाठ १३०. गूजरात—भाग १.

નામિચા

ગૂજરાત પ્રાંતની પૂર્વ દિશાએ માળવા પ્રાંત તથા ખાનદેશ છે; ઉત્તર દિશાએ રજપૂતસ્થાન પ્રાંત, કચ્છની ખાડી, ને રણ છે; પશ્ચિમે દરિયો આવેલોછે; અને દક્ષિણમાં દરિયો તથા કોકણ છે. ગૂજરાત પ્રાંતની ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઇ ૩૨૦ મૈલની ગણાયછે, તથા પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળાઇ સરેરાશ ૩૬૦ મૈલની લેખાયછે. ગૂજરાતની આથમણી દિશામાં જે કકડાને ત્રણ દિશાએ દરિયો ફરી વળ્યોછે, તેને કાઠીઆવાડ કહેછે.

ગૂજરાતમાં નામિચા પહાડ પાવાગઢ, ગિરનાર, શેત્રંજ્ય વગેરે છે. પાવાગઢકને ચાંપાનેર કરીને અસલ એક મોટું શહેર હતું, પણ હમણા તો ત્યાં થોડીજ વસ્તી છે. ગિરનારપાસે જૂનાગઢ નામે શહેર છે. શેત્રુંજ્યપાસે પાલીતાણા નામે ગામ છે. પાલીતાણાના ડુંગરઉપર જૈનધર્મી એટલે શ્રાવકનાં મોટાં મોટાં રળિયામણાં દેરાં છે.

મોટી મોટી નદીઓ નર્મદા, તાપી, મહી, સાબરમતી, ને ભાદર છે. એવિના બીજી નાની છે. એ નદીઓમાંની પહેલી ચાર ખં-

ભાતના અખાતને જઇને મળેછે. ગૂજરાતમાં કેટલેક ઠેકાણે પાણીની ઘણી તંગાસ છે. મહીની ઉત્તરમાં આગળ જતાં રેતાળ ભોંય આવેછે, ત્યાં એંશી એંશી સો સો હાથ ઊંડા કૂવા ખોદીએ તોજ પાણી નીકળે.

એ દેશની ઘણીખરી જમીન રેતાળછે. ઘઉં, બાજરી, જાર, ડાંગર, કોદરા, બંટી, બાવટો, તથા કઠોળમાં ચણા, તુવર, મગ, અડદ, એ સર્વ નીપજેછે. કપાસ પણ ભરૂચતરફ તથા કાઠીઆવાડમાં થાયછે. કાઠીઆવાડી ઘોડા વખણાયછે; તેમજ કડી પરગણાના બળદ પણ સરસ ગણાયછે.

પાઠ ૧૩૧. ગૂજરાત.—ભાગ ૨.

શોભાયમાન ધડાકો જિલ્લો સંસ્થાન
ધામ છાવણી ગવર્નરજનરલ એજંટ

આગળ અમદાવાદ ગૂજરાતની ગાદી ગણાતું હતું. તાપીને ડાબે કાંઠે સુરત શહેર છે, ત્યાં થોડાં વરસપર ઘણો વેપાર ચાલતો હતો. ભરૂચ શહેર જૂનું છે, ને નર્મદા કાંઠે એક ઊંચી ટેકરીપર વેગળેથી શોભાયમાન દેખાયછે. વડોદરું ગાયકવાડ સરકારની રાજધાની છે. કાઠીઆવાડ પ્રાંતમાં જુનાગઢ, નવાનગર, ને ભાવનગર, એ ત્રણ મોટાં સંસ્થાન છે. એવિના બીજાં નાનાં સંસ્થાન ઘણાંજ છે. દારકા હિંદુ લોકની જાત્રાનું મોટું ધામ કહેવાયછે. ડાકોર, શામળાજી, અંબાજી, ને બહુચરાજી, એ ઠેકાણે ગૂજરાતમાંના ઘણા સંઘ જાત્રાએ જાયછે.

અમદાવાદથી ઊગમણી દિશાએ આશરે ૨૦ ગાઉઉપર કપડવંજ કરીને સારૂં ગામ છે, ત્યાં મોટા મોટા સાહુકાર વસેછે, ને જે સાબુ તથા કાચ ત્યાં થાયછે, તે ઘણે ઠેકાણે જાયછે. કપડવંજથી પાંચ ગાઉઉપર લસુંદરા કરીને નાનું ગામ છે, ત્યાં ઊના પાણીના કુંડ છે વળી એવો એક મોટો કુંડ સુરતથી ૩૦ ગાઉપર દેવકીઉનાઈ કરીને છે.

ગૂજરાતમાં કેટલોક મૂલક ગાયકવાડ સરકારનો છે. વડોદરામાં અંગ્રેજ સરકારની તરફથી ગવર્નરજનરલનો એજંટ કરીને અધિકારી છાવણી રાખીને રહેછે. એસિવાય બીજાં સંસ્થાન છે તેના પાંચ ભાગ પાડ્યાછે, તેને ઈલાકા કહેછે. તેનાં નામ, મહીકાંઠો, રેવાકાંઠો, પાલણપુર, કાઠીઆવાડ, ને સૂરત. અંગ્રેજ સરકારનો જેટલો મૂલક છે તેના ચાર જિલ્લા બાંધ્યાછે; તેનાં નામ, અમદાવાદ, ખેડા, ભરૂચ, ને સૂરત. કેટલીએક મુદ્દતસૂધી ભરૂચ સૂરત જિલ્લાના પેટામાં ગણાતું હતું. ખંભાતનું સંસ્થાન જુદું છે, ત્યાં નવાબનું રાજ્ય છે.

पाठ १३२. काच.—भाग १.

વાઓડું

કાચ બનાવવાની હિકમત ઘણી અજબ રીતે સૂઝીછે. એવું કહેછે કે અસલના વારામાં કોઇ વેપારીનાં વહાણ વાવાઝોડાથી એશિઆ ખંડમાંહેલા તુર્કસ્તાન દેશના સિરિઆ પ્રાંતમાં કાંઠાતરફ ઘસડાઈ ગયાં. તેમણે કાંઠે ઉતરીને ત્યાં ઊગેલાં ઝાડવાંનાં લાકડાં એકઠાં કરી તાપણી સળગાવી તાપવા બેઠા. કેટલીક વારે એવું થયું કે કિનારાપરની રેતી તાપથી ઓગળીને પેલા ઝાડની રાખસાથે મળી ગઈ, તેથી કાચ જેવા પદાર્થનો ગઠ્ઠો બંધાયો. એ જોઇને પેલા વેપારીઓને કાચ બનાવવાની જુક્તિ સૂઝી, તેથી તેમણે પોતાના દેશમાં તેનું એક કારખાનું કાઢ્યું.

કાચ ઘણી તરેહના થાયછે, પણ બધામાં ચકમક તો આવેજ. ચકમકનો ભૂકો કરવાને બહુ મહેનત પડે માટે કાચ બનાવવામાં રેતી વાપરેછે. એ રેતી ચકમકના પથરાની થએલી હોયછે. બારીમાં જે કાચ જડવામાં આવેછે તે ઝીણી ધોળી રેતી, સોડા નામે એક જાતનો ખાર, અને જરા ચૂનો મેળવીને બનાવેછે. એ બધાંને વાસણમાં એકઠાં મૂકી ભઠ્ઠીમાં ઘણો તાપ સળગાવેછે તેથી

ઓગળી જાયછે, અને રસઉપર જે કચરો તરી આવેછે તે કાઢી નાંખેછે. પછી નીચે નિર્મળ રસ રહેછે તેની જે વસ્તુઓ બનાવવી હોય તે બનાવેછે.

પહેલાં તો તેમાંથી એક જણ લોઢાની લાંબી નળીનો એક છેડો બોળીને એક તખ્તી થાય એવડો લોંદો લેછે. પછી બીજે છેડેથી ફૂંકો મારેછે, તેથી ફૂલીને દડા જેવડો થાયછે ત્યારે બીજો આદમી તરત તે દડો લોઢાના ગજઉપર ચોંટાડીને લઇ લેછે, અને ભઠ્ઠીના એક મોંઆગળ ધરેછે કે તે વધારે ઊનું થાય. પછી તેનો ઘેર મોટો ને ચપટો થવાને સારૂ પહેલાં તો તે ગજને ધીમે ધીમે અને પછી બહુ ઉતાવળથી ફેરવેછે.

પાઠ ૧૩૩. કાચ.—ભાગ ૨.

બિલોરી ખપોટી પારદર્શક કંદીલ હાંડી પ્યાલા

કાચને એકાએક ટાઢો પાડે તો તે ઘણો બરડ થઈ જાયછે, માટે પહેલાં તો તૈયાર થયેલા તખ્તાને બીજી ભઠ્ઠીમાં મૂકેછે, ત્યાં ધીમે ધીમે તે ટાઢો પડેછે. એવા તખ્તામાંથી આરસા, ફાનસ, કે બારીને સારૂ જેવા લાંબા પહોળા કાચના કડકા જોઇએ તેવા હીરાની કણીવતી કાપી કાઢેછે. હીરાની કણી હાથામાં જડેલી હોયછે. તે ભાર દઈને કાચપર ધરીએ તો તરત કાચ કપાઈ જાય.

આરસા બનાવવાને ઉપર કહ્યો તેવા પ્રકારનો કાચ કામમાં આવેછે. પણ શીશીઓ, દીવા કરવાના બિલોરી પ્યાલા, હાંડીઓ, એ સર્વે બીજી તરેહની મેળવણીથી બનાવેલા કાચના થાયછે. હાંડીની કાચમાં સોડાને ઠેકાણે પોટાશ કરીને એક જાતનો ખાર નાંખેછે તથા થોડું સીસું પણ મેળવેછે. એ કાચ ઘણો ચળકતો હોયછે, તેનું કારણ કે તેમાં સીસાની મેળવણી હોયછે.

બાટલીઓ એટલે કાચના શીસા ઝાંખા લીલા રંગના કે કાળા થાયછે, કેમકે તે કાચ જાડી મેલી રેતી અને સાબુના મેલના બનાવેલા

છે. કપડવંજમાં કાચ થાયછે તે એવી જાતનો છે. જે રેતીને ખપાટી કહેછે તે ચોખી કરવાનો ઉપાય માલૂમ હોય તો એથી સારા કાચ થઈ શકે.

જે વસ્તુમાંથી આરપાર દેખાય તેને પારદર્શક કહેછે. કાચ લીસો ને ચળકતો છે, અને તેમાં પારદર્શકપણાનો ગુણ છે, માટે બહુ કામ લાગેછે. ફાનસ, હાંડી, ને કંદીલ એનાં થાયછે. આપણા મૂલકમાં તો કોઇ મોટા પૈસાદાર હોયને પોતાની હવેલી કે બંગલાને કાચની બારીઓ મૂકેછે, પણ વિલાયતમાં તો ઘર કે ઝુંપડાં બધાંને એ હોયછે. ત્યાં ટાઢ ઘણી તેથી બારી બારણાં રાત દહાડો બંધ રાખવાં પડેછે, માટે જો એ કાચનાં ન કરે તો અંધારૂં પડે. એમાં ચિકાસ રહેતી નથી, જરા માંજ્યું કે સાફ થઈ જાયછે. કાચના વાસણમાં કટાતું નથી, એ પણ એક મોટો ગુણ છે.

पाठ १३४. कपडवंज.

ઊરસ — કાંકણ

ખેડા જિલ્લામાં ઘણાં ગામ અને કસ્બા છે, પણ તેઓમાં કપડવંજ ઘણું પ્રખ્યાત છે, કેમકે ત્યાં કાચ અને સાબુ થાયછે. એ કસ્બાને ફરતો કોટ બાંધેલોછે. તેમાં ચાર દિશાએ ચાર દરવાજા છે, અને પાંચમી એક બારી છે. મોહોર કરીને નદી છે, તે ગામની આથમણી બાજૂએછે. વળી ત્યાંથી બેએક ખેતરવાને છેટે એક બીજી વરાસી નામે નદી છે.

એ કસ્બામાં બ્રાહ્મણ, વાણીઆ, મુસલમાન, વોહોરા, વગેરે ઘણા રહેછે, અને એ સૌ પોતપોતાના જથા બાંધી રહેલાછે; એવી રીતે કે બ્રાહ્મણવાડામાં બ્રાહ્મણનાંજ ઘર, તેમાં વાણીઓ ભાગ્યેજ હોય. તેમજ વાણીઆના જથામાં વાણીઆજ. શ્રાવક વાણીઆ ઘણા પૈસાદાર છે.

આ ગામમાં વોહોરાઓનાં ઘરની બાંધણી ઘણી સરસ છે.

વોહોરા પણ મોટા વેપારી છે. તે લોક ઊસ આણીને તેનો સાબુ પકવેછે; તે બહાર દેશાવર ખાતે પુષ્કળ જાયછે. સારી જાતના સાબુને ચાંદીનો સાબુ કહેછે. બીજા એક સીસગર જાતના લોક રહેછે તે મોહોર નદીમાંથી રેતી આણીને તેનો કાચ પકવેછે. બિલોરી કાચ ઘણો થાયછે. તેની બંગડીઓ, કાપડાં ભરવાની ખાપો, કાંકણુ, કંદીલ, શીશીઓ, વગેરે ઘણું થાયછે. પણ એ કાચ વિલાયતી જેવો સારૂ નથી.

એ ગામમાં આવકની વસ્તી ઘણી છે, તેથી તેમનાં દેરાં પુષ્કળ છે અને તે સારી બાંધણીનાં છે. સરસમાં સરસ બે દેરાં છે. ગામવચ્ચે બજાર છે, ત્યાં સરકારી નિશાળ છે, તેનું મકાન સારૂં બાંધેલુંછે.

વળી એ ગામની પાસે મોહોર નદીમાં થોડેક છેટે લોઢાની ખાણ નીકળી હતી, પણ વિલાયતના જેવા સાંચા ને હથિયારો ન મળે માટે તેમાંથી લોઢું કાઢવાની મહેનત અને ખર્ચ એટલો બધો થયો કે વિલાયતી કરતાં તેનું મૂલ વધારે પડવા માંડ્યું, તેથી અંતે તે પૂરી નાંખવી પડી.

पाठ १३५. कूतरो अने तेनो पडछायो.

સંતોષ.

એક કૂતરો મોંમાં રોટલાનો કડકો ઘાલીને નદી ઉતરીને પેલે તીરે જતો હતો. તેણે પોતાનો પડછાયો પાણીમાં દીઠો, ત્યારે તેના મનમાં આવ્યું જે આ કોઇ બીજો કૂતરો રોટલાનો કડકો લઇ જાયછે તે હું એની પાસેથી ખુંચી લઉં. એવો વિચાર કરીને પોતાનું મોં ઉઘાડી લોભથી તે લેવા ગયો તો મોંમાંનો રોટલો પાણીમાં પડયો, તે તળે બેઠો, ને ફરીને એને જડયો નહિ.

આ વાત જોડી કાઢેલીછે, પણ એઉપરથી શીખામણ લેવાની એ છે કે આપણી કને જે હોય તે સુખે ભોગવવું, ને વધારે જોઇએ તો મહેનત કરી મેળવવું. પણ એમ ન કરતાં જે બીજાનું લેવા ઇચ્છે

તેને તે ન મળે, અને પોતાની પાસે હોય તે પણ ખુએ એટલુંજ નહિં, પણ લોભથી અનીતિએ ચાલેછે, ને પોતાની આબરૂ ગુમાવે છે. કહેવત છે કે "लोभे लक्षण जाय." પણ એઉપરથી એમ ન સમજવું કે આપણી અવસ્થા સુધારવાને મહેનત ન કરવી. લૂગડાં ફાટાં હોય કે મૂળગાં ન હોય, અથવા રહેવાને ઘર ન હોય, તોપણ તે મેળવવાસારૂ ઉદ્યોગ કરી પૈસા ન રળવા, એવું કરવું નહિ. પોતાની સ્થિતિ સુધારવાને તથા વધારે સુખી થવાને હમેશા ઉદ્યોગ કરવો, પણ બીજાનું તકાવવું કે છીનવી લેવું નહિ. આપણી પાસે જે હોય, તે સંતોષથી ભોગવવું. વધારે વધારે મેળવવાનો લોભ કરીને હાલો જીવ બાળવો નહિ, કેમકે એમ કરીએ તો કદી સુખ થાય નહિ. લોભનો કાંઇ પાર નથી. કહેવત છે કે "लोभने थोभ नहि."

पाठ १३६. लोभ ने संतोषविषे कविता.

કાર પ્રૌઢી હળવો પોસાવું સમૂળું
ક્ષોભ મોહ ન્યૂન વપુવાન

ચોપાઇ.

લોભે કાર ઘણેરો ઘટે, લોભે માન મરજાદા મટે;
લોભે ન રહે રૂડી રીત લોભે ન રહે પ્રૌઢી પ્રીત. ૧
લોભે ભલો રહે નહિ ભાર, લોભે ચાલે નહિ વેહેવાર;
લોભે સઘળા લક્ષણ જાય, લોભે ભારે હળવો થાય. ૨
લોભે વિદ્યા નવ પોસાય, લોભે પુણ્ય સમૂળું જાય;
લોભે લક્ષણ સઘળાં શળ, લોભ પાપ સઘળાનું મૂળ. ૩
બે લોકે બૂડાડે લોભ, મોહ રૂપ એ મોટો ક્ષોભ;
લોભ વિષે છે સઘળા દોષ, સુખનું મૂળ તે તો સંતોષ. ૪
સંતોષીને ઝાઝાં માન, સંતોષી શોભે વપુવાન;
સંતોષીને શાની ન્યૂન, સંતોષીને પૂરણ પુણ્ય. ૫

સંતોષીને મહીપતિ માન, સંતોષીને ઝાઝાં ધાન;
સંતોષીને એ છે અર્થ, ગાંડો થઈ નવ શોધે ગર્થ.

(કવિ સામળભટ.)

पाठ १३७. द्वारका.

શંખ . ચક્ર ગદા પદ્મ સ્થાપના

દ્વારકા ગુજરાતના કાંઠાપર છે. ત્યાં મોટો દરિયો આવેલોછે, ને ગોમતી નામે નદીછે તે દરિયાને મળેછે. દરિયામાં ભરતી આવેછે, ત્યારે ગોમતીમાં પણ આવેછે અને તેથી તેનો દેખાવ તળાવ જેવો થઈ જાયછે. એ નદીની ઉત્તરે પથ્થરનો બાંધેલો ઘાટ છે.

ઘણા દૂર દૂરના પ્રાંતોના લોક જાત્રા કરવામાટે દ્વારકા જાયછે. જે ગોમતીમાં નહાયછે તેમની પાસે માથાદીઠ સવાચાર રૂપિઆ ગાયકવાડ સરકાર કર લેછે. બ્રાહ્મણોપાસે ઓછું, એટલે સાડાત્રણ રૂપિઆ લેછે. ગોમતીમાં નહાઈને દેરાંમાં જાયછે. એ દેરાં પથરાનાં બાંધેલાંછે. જેની મરજી હોયછે તે ત્યાં છાપ લેછે. એ છાપ મારવાના છાપા લોઢાના બનાવેલા હોયછે, અને તેપર શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, એવા આકાર પાડેલા હોયછે. તે તપાવીને હાથપર દાબેછે, એટલે તેની ડામ પડી રહેછે અને તે કોઇ દહાડો જતો નથી. એ છાપ પડામણી એક માણસને દોઢ રૂપિઓ બેસેછે. આવી છાપ ઘણું કરીને વેરાગી બહુ લેછે, એવું બતાવવાને કે અમે દ્વારકા જઈ આવ્યા છીએ.

દ્વારકાથી એક મજલ છેટે બેટ છે તેમાં પછી જાત્રાળુ લોક જાયછે. ત્યાં વળી માણસદીઠ પાંચ રૂપિઆ આપવા પડેછે. કહેછે કે દર વરસે પંદર હજાર જાત્રાળુ લોક આવેછે, અને તેની પેદાશ ગાયકવાડ સરકારને શુમારે પોણો લાખ રૂપિઆ થાયછે.

વળી એવી વાત ચાલેછે કે દ્વારકાનાથની મૂર્તિ બોડાણો કરીને એક રજપૂત હતો તે આશરે સાતસેં વરસઉપર ચોરી લાવ્યો, અને ડાકોરમાં તેની સ્થાપના કરી.

पाठ १३८. खजूरी.—भाग १.

ગુણકારી ખજૂર સાંથવો ફુરશી

ખજૂરીનાં ઝાડ એશિયા ખંડમાં ને આફ્રિકા ખંડમાં બહુ નીપજેછે. અરબસ્તાનનાં ને આફ્રિકાનાં રેતીના મેદાનમાં ફરનારા મુસાફરને ખજૂરીના ઝાડની ઘટા જોઈને આંખને ટાઢક વળેછે. તે સુંદર દેખાયછે, કેમકે ચોમેર જુએ તો રેતીના ડુંગરા છે; પણ એ ઝાડની નીચે તથા તેની ઉપર ઘણી ફૂલવાળી વેલો ઊગેલી હોયછે. તેનાં ફૂલ બહુ સુંદર દેખાયછે તે જોઈને તે મેદાનની રેતીનો તાપ તડકો ,સઘળું ભૂલી જાયછે. એ દેશનાં ખજૂરીનાં ઝાડ ૩૫ થી માંડીને ૬૦ હાથસુધી ઊંચાં હોયછે. તેની ટોચે પાતરાં થાયછે, તે ડાંખળીજેવાં પાંચ છ હાથ લાંબાં તેની ચારેગમ લટકતાં હોયછે, તેથી તે ઝાડ છત્રીના જેવું દેખાયછે. તે ઉપર ફળ થાયછે તેને ખજૂર કહેછે. તેની પેશીઓ ત્રણ આંગળ લાંબી થાયછે, ને માંહેનો ઠળીઓ બહુજ કઠણ થાયછે. એ પેશીઓ પાકેછે ત્યારે ખાધામાં આવેછે, ને સૂકવેછે ત્યારે તેની ખારેક થાયછે. ખજૂરીનો કાંઇ ભાગ નકામો નથી. અરબ લોકોનો મુખ્ય મેવો ખજૂર કે ખારેક. પાકેલી ખારેક મીઠી હોયછે. તે જ્યારે સૂકાયછે ત્યારે ઘણા દહાડા રહેછે, અને શરીરને ઘણી ગુણકારી છે. અરબ લોકો સૂકી ખારેકને ખાંડીને તેનો લોટ કરેછે, પછી પરદેશ જાય ત્યારે રસ્તામાં તેનો સાંથવો કરીને ખાય. ખજૂરનો દારૂ પણ બનેછે. ખારેકના ઠળીઆ કઠણ હોયછે, તોપણ તેનો ભૂકો કરીને પાણીમાં પલાળીને ઊંટને ખવરાવેછે.

पाठ १३९. खजूरो.— भाग २.

બુતારો   નીરો   બેવકૂફ   સાવરણી   તાડી

ખજૂરીનાં પાતરાંની ચીપો ઉતારીને તેની ટોપલીઓ ને સાદડીઓ ગૂંથેછે, ને પાતરાંની વચમાંની મોટી નસમાંથી રેસા નીકળેછે તેનાં દોરડાં વણેછે. પાતરાંની વચલી નસના બુતારા એટલે સાવરણી થાયછે. ખજૂરીના થડનું લાકડું માંહેથી પોચું અને બહારથી કઠણ હોયછે, તેથી તેને કોતરીને તેની પાણીની મરનાળો કરેછે. કોઈ કોઈ લોક મેડાનાં પીઢીઆં પણ એનાંજ કરેછે. એ ઝાડને પાતરાંના થડમાંથી કાપીને ઘાડવા બાંધેછે, તેમાં પેલા છેદમાંથી રસ વહીને પડેછે. તે રસને થોડીવાર રાખે તો તેમાં ફીણ આવેછે, એટલે તેને તાડી કહેછે. તાડીમાં કેફ છે અને તે બહુ ગંધાયછે. તાડી થતા પહેલાંના રસને નીરો કહેછે. કેફને વાસ્તે તાડી પીએછે તે બહુજ ઘેલાઈ કરેછે. એ ઘણા બેવકૂફ સમજવા.

કોઇના મનમાં એમ આવે કે બીજાં ઝાડની પેઠે ખજૂરીને ડાળાં નથી, ને તેનું થડ તો માત્ર સોટા જેવુંજ છે, ત્યારે તેપર શી રીતે ચડાતું હશે? એનાપર ચડનારો આદમી પોતાની કેડને અને ઝાડના થડને ફરતું મજબૂત દોરડું વીંટાળીને છેડે ગાંઠ વાળેછે. પછી એ ઝાડની જૂની ડાળીઓ ખરી પડેથી ને ઝાડમાં પગથીઆં પગથીઆં જેવું હેઠ ટોચસુધી એક ઉપર એક હોયછે, તેમાં પેલું દોરડું નાંખીને પગથીઆંઉપર પગ મૂકીને ઝાડનું થડ ઝાલીને તે ઉપર ચઢી જાયછે. ટેવ પડેછે તેથી ચડતાં વાર લાગતી નથી.

पाठ १४०. अमदावाद.—भाग १.

રાજધાની   રાજનગર   મસીદ   પુસ્તકશાળા

[illegible]

આ [illegible]

રાજનગર કહેછે. એને ફરતો ઊંચો ને આખો કોટ છે, અને પશ્ચિમે સાબરમતી નદી વહેછે. કોટને બધા મળીને બાર દરવાજા છે.

શહેરની વચ્ચોવચ્ચ માણેકચોક છે, ત્યાં કાપડ વાસણ વગેરે વેચવાને બહુ લોક બેસેછે. વળી એની પાસે એક મોટી જુમામસીદ છે. અમદાવાદ શહેરમાં બીજી ઘણી મોટી મોટી પથ્થરની મસીદો છે, પણ તેમાંની એકે જુમામસીદના જેવડી મોટી નથી.

માણેકચોકથી આગળ પશ્ચિમે જતાં ત્રણ દરવાજા આવેછે; અને ત્યાંથી આગળ ભદ્રનો મોટો કિલ્લો છે, તેમાં એક પ્રાચીન દેરૂં છે તેમાંની મૂર્તિને ભદ્રકાળી માતા કહેછે. વળી એ ભદ્રમાં કેદીઓને રાખવાનું તુરંગછે. ભદ્રમાં મોટું ઘડીઆળ છે, તે વાગેછે ત્યારે બધા શહેરમાં ઘણું કરીને સંભળાયછે. ભદ્રની પાસે સરકારી અંગ્રેજી નિશાળ તથા નગરશેઠ હીમાભાઇની બંધાવેલી પુસ્તકશાળા છે.

અમદાવાદ શહેરની બાંધણી પોળની છે. પોળો ઘણીજ છે. સૌ કરતાં મોટી પોળ માંડવીની કહેવાયછે. એનો શુમાર કાઢેલોછે કે એ પોળમાં પાંચ હજાર ઘરની વસ્તી છે. વળી પોળોમાંથી બારીઓ મૂકેલી હોયછે, તેથી માણસને એકમાંથી બીજામાં જવાને સુતર પડેછે. જો તેમ કર્યું નહોત તો બહુજ અડચણ પડત. પણ ગાડી ઘોડાને જવાને તો ઘણીજ હરકત છે, કેમકે બારીઓ એટલી તો સાંકડી હોયછે કે તેમાંથી બે માણસથી જોડે તો જવાયજ નહિ.

શહેરમાં વસ્તી બ્રાહ્મણ, વાણીઆ વગેરે હિંદુની ઘણી છે. પણ તેમાં શ્રાવકનો જથો ભારે છે. તે પૈસાદાર પણ છે.

पाठ १४१. अमदावाद.—भाग २.

ધાટીલાં   વિશાળ

એ શહેરમાં તરેહતરેહવાર માલ થાયછે, ને તે બહુ લાંબે દેશાવર જાયછે. તેમાંની મુખ્ય ચીજોનાં નામ, કિનખાબ, મશરૂ, રેશમી

કાપડ, સૂતરાઉ કાપડ, પાઘડીઓ, કસબ, કોરા કાગળ, વગેરે ઘણોક માલ નીપજેછે. તાંબા પીતળનાં વાસણ તથા સોના રૂપાનાં ઘરેણાં સારાં ઘાટીલાં થાયછે, તે આખા ગૂજરાતમાં વખણાયછે.

ઉપર ભદ્રનો કિલ્લો કહ્યો તેવિના બીજો એક મોટો કિલ્લો છે તેને ગાયકવાડની હવેલી કહેછે. હાલ એમાં તોપખાનું રહેછે. શહેરમાં ઠામઠામ કરંજા એટલે માણસ અને ઢોરના ખપને સારૂ પાણીના ફુવારા બાંધેલાછે તેમાં પાણી આવવાને એ ગાયકવાડની હવેલી આગળ મોટો હોજ બાંધેલોછે તેમાં વરાળયંત્રથી ચાલતા બંબાવતી નદીનું પાણી આવેછે અને તે નળવાટે શહેરના ફુવારામાં જાયછે.

શહેરમાં હિંદુઓનાં દેરાં ઘણાં છે. પણ તેમાં સ્વામી નારાયણનું ઘણું વિશાળ અને વખાણવા જોગ છે. શહેર બહાર પણ કેટલીક મોટી મોટી ઇમારતો, દેરાં અને વાવો છે. તેમાં મુખ્ય શાહીબાગ, હઠીસંગ કેશરીસંગની વાડી અને દેરૂં, દાદા હરીની વાવ, કાકરીઉં તળાવ, શાહ આલમનો રોજો, સર્ખેજનો રોજો, વગેરે છે. એસિવાય શહેરની આસપાસ મસીદોનાં ખંડેર બહુ દીઠામાં આવેછે.

મ્યુનિસિપાલ ખાતું થયા પછી પોળ અને રસ્તાની સુધરાઈ જરા ઠીક રહેછે. મોટી સડકોપર પાણી છંટાયછે. શહેરની ઉત્તર પાસે ત્રણ મૈલને છેટે લશ્કરને રહેવાની જગ્યા બાંધેલીછે, તેને કાંપ કહેછે. એમાં ગોરા આદમીનું લશ્કર રહેછે. કાંપની પાસે ઘોડાની શરત રમવાની સડક બાંધેલીછે. ત્યાં એક બંગલો છે. ત્યાં ઘણું કરીને ચોમાસામાં શરત થાયછે.

पाठ १४२. अमदावादना भद्रविषे.

મુખવાળાં કામી સ્કૂલ
સામગ્રી સ્વર્ગ નર્ક

દોહરા.

ભદ્રનામ સૌથી ભલું, સૌ જાણે સંસાર,
શા કારણ કાળાશથી, ભદ્ર દિસે ભયંકાર?

કાળાં મુખવાળાં વસે, કાળાં કૃત્ય કરનાર,
તે કારણ કાળાશથી ભદ્ર દિસે ભયંકાર.
જશ જેના અતિ ઉજળા દુનિયા મધ્યે દેખ,
એવા જનથી ઉજળી પુસ્તકશાળા પેખ.
કાચા કાચ સમાનના, ઉપજે રત્ન અમૂલ,
કીમત પામે કારમી, એ તું જો આ સ્કૂલ.
સ્વર્ગ નર્ક આ લોકના સઘળા રસ્તા સેહેજ,
તે મળવાના ગુણ જુઓ, આંહિ દરવાજા એજ.
સામગ્રી સુખની ભલી મળે જહાં* મનરંજ,
જો જુગતીથી આ બન્યો, કેવો છે કારંજ.
શુક્રવાર શોભા ભલી આ ઠેકાણે થાય,
ચડતે પોરે† ચોકમાં ભલી બજાર ભરાય.
આ તો અમદાવાદમાં મન હરવાનું ઠામ,
દેખતાં દિલમાં થયા રાજી દલપતરામ.

पाठ १४३. बहादुर कूतरो.—भाग १.

મડમ

કોઈ વખતે એક વહાણ વિલાયતથી ચીન જતું હતું, તેમાં બેઠેલા ઉતારૂમાં એક સાહેબ, તેની મડમ, અને તેમનો પાંચ વરસનો છોકરો એટલાં હતાં. તેમની પાસે એક મોટો વિલાયતી કૂતરો હતો.

વહાણપરનાં સઘળાં માણસ એ કૂતરાને એટલો ચહાતાં કે તેને વીલો મૂકવાનું મન થતું નહિ, કેમકે તે કૂતરો તે લોકસાથે ઘણો હળી ગએલો હતો. તે સૌમાં તે પેલા નાના છોકરાજોડે બહુ ગેલ કરતો. એક દહાડે સાંજરે તે કૂતરો ને છોકરો બંને સાથે રમતા હતા એટલામાં વહાણ જરા ડોલ્યું. તેથી છોકરો દરિયામાં પડી ગયો, એટલે પાધરૂંજ કૂતરે રડવા માંડયું તે સાંભળીને તરત બધા લોક

---

*જ્યાં. †પહોરે.

ત્યાં ગયા તો માલૂમ પડ્યું કે છોકરો દરિયામાં પડ્યો. તે જોઇને તેઓ બોલ્યા કે, કોઇ કાઢો રે, કાઢો રે! એટલે કૂતરે તરતજ દરિયામાં ભુસ્કો માર્યો. પેલા છોકરાના બાપનો તો જીવ ઊડી ગયો, અને તે તથા બીજા પાંચ સાત જણ એક મછવામાં કૂદી પડ્યા. પણ તે રાત અંધારી એટલે આઘી નજર જાય નહિ, તેથી બધાએ છોકરાની આશા મૂકી. એટલામાં તેમણે વહાણને બીજે પાસે કાંઇ અફળાતું સાંભળ્યું ત્યારે તે સાહેબ બૂમ પાડી ઊઠયો કે, ભાઈઓ, ઝટ ઝટ હલેસાં મારો, ને પેલે બીજે પાસે વહેલા ચાલો. ત્યારે ખારવા ઘણા જોરથી હલેસાં મારી મારીને બીજે પાસે ગયા. એટલે કૂતરો માલૂમ પડ્યો; તેના મોંમાં છોકરો હતો. એ જોઈને સઘળાં માણસને બહુ હરખ થયો. તે બેઉને મછવાપર લીધા.

મછવો વહાણપાસે હંકારી લઈ ગયા, ને સૌ વહાણપર ચઢ્યા. ત્યાં તે છોકરાને થોડી વારે ભાન આવ્યું, તેથી માબાપના મનને ટાઢક વળી. બધા લોક શાબાશ શાબાશ કહીને કૂતરાની પીઠ ઠોકવા લાગ્યા. પછી પેલો છોકરો કૂતરાને રોજ પોતાની બાથમાં લે, ને બધા લોક તે કૂતરાપર બહુ માયા રાખે.

पाठ १४९. बहादुर कूतरो.—भाग २.

લંગર   કળતર

પછી વહાણ હંકાર્યું ને એક ઠેકાણે ઉતરવાનું આવ્યું, ત્યાં લંગર કર્યું. પેલો સાહેબ પોતાની મડમ ને છોકરાને લઇને કિનારે જવાને મછવામાં બેઠો, તેવારે તેણે વહાણના ખલાશીને કહ્યું કે, આ કૂતરાને બાંધી મૂકજો. જ્યારે અમે તમને એ કૂતરાને છોડી મૂકવાને અણસારો કરીએ ત્યારે છોડી મૂકજો. એ કૂતરો તરવામાં હોશિયાર છે માટે તે વહાણથી કાંઠાસુધી તરીને આવશે. એમ કહીને મછવો હંકાર્યો ને કાંઠે પૂગવાની તક થઈ ત્યારે પેલે સાહેબે ટોપી હાથમાં લઈને હલાવી એટલે કૂતરાને છોડી મૂક્યો. છોડતાંજ તે પાંવરો દરિ-

યામાં પડ્યો, ને તરતો તરતો આગળ ચાલ્યો. થોડેક આવ્યો એટલે તેણે રડવા માંડ્યું. તેથી પેલો સાહેબ સમજ્યો કે એને કાંઇ કળતર થતી હશે, પણ તેમ નહોતું. તે વખત તે મોટા સંકટમાં પડ્યો હતો. આડો ને અવળો તરે ને ડૂબકી મારે તેથી માલૂમ પડ્યું કે શાર્ક કરીને એક જાતની માછલી ઘણી મોટી થાયછે, તે તેની પાછળ લાગેલીછે. એ માછલીસામે કૂતરો દાંતીઆં કરે, પણ તે માછલી તેથી ડરે નહિ. એ માછલીથી ચત્તાં થયાવગર કોઈને મોંમાં લેવાય નહિ. તે પાસે આવે ને ચત્તી થાય, એટલે કૂતરો નાશી જાય. એમ ઘણી વાર થયું.

એ જોઇને પોતે કૂતરાને ઉગારવામાટે મછવો પાછો વહાણતરફ હંકાર્યો. કૂતરો બહુ થાકી ગયો હતો ને માછલી ઘણી ઝડપથી જતી હતી. તે જોતા જોતામાં કૂતરાની લગભગ આવી, ને ચત્તી થઇ કૂતરાને મોંમાં લેવાને મોં ઉઘાડેછે, એટલે પેલે સાહેબે બંદૂક ફોડી, તેથી તે માછલીનું જડબું ફાટી ગયું, ને પાણીમાં લોહી લોહી થઈ રહ્યું. પછી તેણે કૂતરાને પાણીમાંથી મછવામાં ખેંચી લીધો, ને છોકરે તેને બાથ ભીડી. વહાણપરનાં ને મછવામાંનાં બધાં માણસો સાથે બોલ્યાં કે રંગ છે, રે રંગ છે! માછલી મૂઇ ને કૂતરો ઉગર્યો."

पाठ १४५. ऊंदर अने इंडां.

તરતબુદ્ધિની ટેવ ઘણી કામની છે તે આ નીચે ઊંદરની વાતથી માલૂમ પડેછે.

ઊંદરને ઈંડાં ઘણાં ભાવેછે, તેથી જ્યાં કૂકડીનો ખડો હોયછે, ત્યાં તે ઘણો નાશ કરેછે. કોઇ કોઈ વખત તો ઈંડાં ત્યાં ખાતા નથી, પણ લઈ જાયછે. એવડાં મોટાં ઈંડાં લઈ જતા હશે એવું કોઇના સ્વપ્નામાંએ આવે નહિ, પણ તે લઈ જાયછે એમાં કશો સંદેહ નથી.

વિલાયતમાં એક જણ વાડામાં કામ કરતો હતો, તે વખતે તેણે કેટલાક ઊંદરને કૂકડીના ખડાપાસે ફરતા દીઠા, ત્યારે તેણે મનમાં

વિચાર્યું કે આ આટલા બધા ઊંદર અહીંઆં શામાટે ફરતા હશે? તે જાણવાને છાનોમાનો કૂકડીના ખડાઆગળ જઈને ઊભો રહ્યો. થોડીવાર થઈ એટલે તે ઊંદરમાંના એકને આડો પડીને કૂકડીના ઈંડાપાસે આળોટતો દીઠો. પછી તે ઊંદરે ઇંડું ચારે પગના કબજામાં લઇને તે મજબૂત ઝાલવાસારૂ પોતાની પૂછડી ઈંડાઉપરથી તાણીને મોંમાં ઘાલી, ને ઇંડું મજબૂત વચમાંથી ઝાલ્યું; ત્યારકેડે બીજા ઊંદરો તે ઊંદરને ઈંડાસુદ્ધા ઘસડી લઈ ગયા.

એ વાતઉપરથી સાર એ કે ગમે એવું કઠણ કામ આવે તે વેળાએ હિંમત ન હારતાં તરતબુદ્ધિ કામે લગાડી તેનો તોડ કાઢવો, પણ આ ઉપલી વાતમાં ઊંદરે ચોરનું કામ કર્યું તે આપણે ન કરવું.

पाठ १४६. खेतीवाडीविषे.—भाग १.

ખાતર ધરૂ કોળા

આપણે દાણા ખાઇએ છીએ તે સઘળા ખેતરમાં પાકેછે. પ્રથમ ખેતરમાં હળ ફેરવેછે, તેથી સઘળી ભોંય તળે ઊપર થઇને પોચી થાય છે. આ દેશમાં હળ બળદ કે પાડાપાસે ને કેટલેક ઠેકાણે ઊંટપાસે ખેંચાવેછે, ને એક માણસ પાછળથી હાંકેછે. વળી હાલ વિલાયતમાં વરાળનાં યંત્ર હળને જોડવા માંડયાંછે, તેથી ઘોડા, બળદ, કે બીજા જનાવર જોડ્યાવગર કામ ધમધોકાર ચાલેછે.

અહીં બે જાતનો પાક થાયછે. એકને ચોમાસુ, ને બીજાને શિયાળુ કહેછે. ચોમાસુ પાકમાં વરસાદ થયાપહેલાં એક વખત હળ ફેરવેછે, તેથી ભોંય ખોદાઇને પોચી થઇ રહેછે. પછી તેમાં ખાતર નાંખેછે. અને વરસાદ આવવાની તક થાયછે ત્યારે ચાસ પાડીને વાવણી કરેછે, એટલે છોડ હારદોર ઊગી નીકળેછે. વરસાદ પડે તેથી દાણા ને જમીન પલળે, ત્યારે દાણાના ફણગા ફૂટી નીકળે. પછી તેના છોડ મોટા થઈને તેપર કણસાં, ડાબી, કે શિંગો જે આવવાનું હોય તે આવે, ને ધાન્ય વાવ્યું હોય, તેકરતાં બહુ પાકે. ચોમાસુ-

પાકમાં ડાંગર, કોદરા, બાજરી, જાર એ થાયછે. ડાંગર વાવીને ઊગી નીકળે તેને ધરૂ કે તરૂ કહેછે. ધરૂ સારા મોટા થાય, એટલે તે પાંચ દશ એકઠા કરીને તેના કોળા ક્યારડામાં રોપેછે.

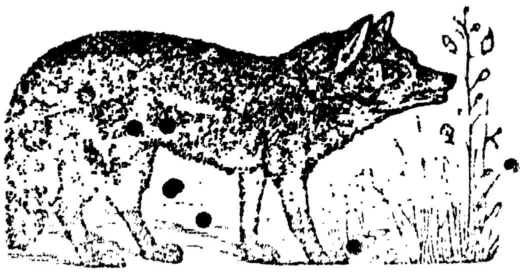
पाठ १४७. खेतीवाडीविषे.—भाग २.

જડ ઉખેડવું એટલે નીંદી ખરિફ રવિ

શિયાળામાં પહેલવહેલી જમીનને પાણી પાઇને તર કરેછે, ત્યારકેડે માંહે હળ ફેરવેછે, પછી ખાતર નાંખેછે ને છેલ્લે તેમાં વાવેતર કરેછે. એ ખેતરમાં જેમ જોઈએ તેમ પાણી પાયછે, અને માંહે બીજા રોપાની જડો બાઝી હોય તે નીંદી નાંખવી પડેછે. જો નીંદી ન નાંખે તો જમીનનો રસ બધો અનાજના રોપામાં જાય નહિ, કેમકે પેલી જડો ચૂશી લે. પછી થોડે દહાડે તે રોપપર ઊંબી કે કણુસાં જે આવવાનું તે આવેછે. તે સુરજને તાપે પાકીને સુકાયછે. પછી તેને થડમાંથી કે કણુસાંમાંથી દાતરડાવતી કાપી લેછે ને ખળીમાં લઈ જઇને મસળેછે કે પારમાં નાંખેછે, એટલે માંહેથી દાણા નીકળેછે. પછી તેને ઉપણે એટલે માંહેથી ફોતરાં હોય તે ઊડી જાય, ને દાણા દાણા છૂટા પડે. ચોમાસુ ધાન્યને ખરિફ અને શિયાળુ પાકને રવિ કહેછે.

જમીનમાં લાગલાગટ ઘણી વાર એક ધાન્ય વાવે તો જમીનનો કસ જતો રહે, માટે હેરફેર વાવેતર કરેછે, કે એકાદ વરસ પડતર રહેવા દેછે. વળી જમીનમાં કસ આવવામાટે છાણનું ખાતર ખેતરમાં નાંખેછે. કેટલેક ઠેકાણે ખાતર બાળેછે ને કેટલેક ઠેકાણે એમનું એમજ નાંખેછે, પણ છાણનું ખાતર નાંખવાને બદલે ખેતરમાં જે ધાન્ય પકવવું હોય, તે ધાન્યના છોડવાનું ખાતર નાંખ્યું હોય, કે તે ધાન્યનું છાસ્સુ થએલું હોય, તેનું ખાતર નાંખ્યું હોય તો વધારે સારું. કેમકે જમીન [illegible] ધા-ન્યના છોડના [illegible] થાય.

पाठ १४८. एक चाकरे पोतानो जीव आप्यो.

અમીર   પાલનપોષણ   નાહર   મસ્ત   છે   ઇતબારી

એક વખતે શિયાળામાં એક મોટો માણસ પોતાની ધણીઆણીને સાથે લઇને ગામ જતો હતો. ત્યાં પર્વતમાં નાહર એટલે વરુની વસ્તી બહુ હતી. જ્યારે કડકડતી ટાઢ પડે છે ત્યારે તે ઘણાં મસ્ત થાય છે. એ નાહરનાં ટોળે ટોળાં તે અમીરની ઘોડાગાડી પાછળ પડ્યાં, ત્યારે તે અમીરની સાથે તેનો ચાકર હતો, તે ઘોડાઉપર બેઠેલો હતો, તેણે તે નાહર ધસ્યાં આવતાં જોઇને પોતાનો ઘોડો નાહરભણી છોડી મૂકવાની ધણીપાસે રજા માગી. અમીરે તે વાતની હા કહી, એટલે તેણે ઘોડો છોડી મૂક્યો, ને ગાડીઉપર ચડી બેઠો. તે ઘોડાને પેલાં નાહરે ફાડી ખાધો, પણ લોહી પીધું એટલે વધારે મસ્ત થયાં. ઘોડો છોડી મૂક્યાપછી જેટલી ઉતાવળ થઇ તેટલી પેલે અમીરે કરી, પણ તે બીજે ગામ પહોંચતાં પહોંચતાંમાં નાહર પાછાં ગાડીની લગભગ આવી પહોંચ્યાં, અને એટલાં પાસે આવ્યાં કે જાણે હમણાં ફાડી ખાશે. ત્યારે પેલો ચાકર બોલી ઉઠ્યો કે, સાહેબ, હવે ઉગરવાનો એકજ ઉપાય છે. જો તમે રજા આપો ને મારાં છોકરાં છૈયાંને પાળવાનું વચન આપો, તો હું એ નાહરની સામો જાઉં. તે મને તો ફાડી ખાશે ખરાં, પણ એટલામાં તમે ગામમાં જઇ પહોંચશો. તે અમીરને ઉગરવાનો બીજો એકે ઇલાજ નહોતો, તેથી ઘણી લાચારીથી તેને રજા આપી, ને કહ્યું કે હું તારાં છોકરાંનું પાલનપોષણ કરીશ. તે સાંભળીને પાધરોજ તે ચાકર નાહરની સામે ગયો. તેને તે નાહરે ફાડી ખાધો એટલામાં તે મોટો માણસ પેલે ગામ જઇ

પહોંચ્યો. પછી તેણે આપેલા વચનપ્રમાણે પેલા ચાકરનાં છોકરાં છૈયાંનું પાલનપોષણ કર્યું.

એ વાતનો સાર કે ચાકર તો એવા જોઇએ કે ધણીના સંકટસમે પોતાનો જીવ સરખોએ વહાલો ન કરે, અને ધણી તો એવા જોઈએ કે એવા ઇતબારી ચાકરને છોડી ન દેતાં જીવતાસુધી તેમનું પાલન કરે.

પાઠ ૧૪૯. ગુલામ અને સિંહ.—ભાગ ૧.

ગુલામ ભયંકર મોતીઆં ઈશારો

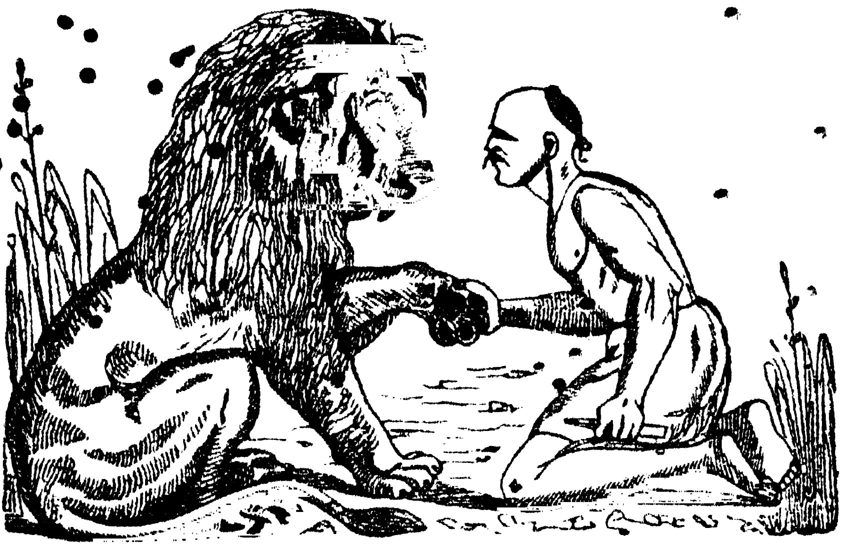
અસલના વખતમાં એક ગુલામઉપર તેનો ધણી બહુજ જૂલમ કરતો, એવો કે એ વેઠચાકરતાં મરવું સારૂં. દુઃખમાંથી છૂટવાનો બીજો ઉપાય રહ્યો નહિ, ત્યારે તેણે જંગલમાં નાશી જવાનું ઠરાવ્યું. તેણે વિચાર્યું કે વગડાનાં જનાવર મારી ખાશે તે ઠીક, પણ આ મારો જૂલમી ધણી દુઃખ દેછે તે ખમાતું નથી.

એક વાર તક જોઈને છાનોમાનો તે પાસેના વગડામાં નાશી ગયો. ખાવા પીવાનું કે ઓઢવાનું કાંઇ જોડે લીધું નહોતું, તેથી બાપડાને માથે ઢગલે ઢગલા દુઃખ પડયું. આખો દિવસ જંગલમાં રખડી રખડી થાક્યો: પગમાં કાંટા ભચોભચ વાગે, ને લોહી નીકળે; ભૂખ કડકડીને લાગી, પણ ખાવાનું કાંઈ મળ્યું નહિ; હીંડવાની હાય જરાએ રહી નહિ. એવામાં એક કોતર આવ્યું, તેમાં નિરાશ થઇ બેઠો.

જરા બેઠો એટલામાં એક ભયંકર શબ્દ સાંભળ્યો. એને લાગ્યું કે એ વાઘ કે સિંહનો શોર હશે, ને તેથી બીને કોતરમાંથી નાસવાનું કર્યું, પણ જેવો બારણાઆગળ આવ્યો, કે સામો મોટો બિયામણો સિંહ આવ્યો, ને નાસવાનો કાંઇ લાગ રહ્યો નહિ. તેને જોઈ એનાં તો મોતીઆંજ મરી ગયાં, ને જીવવાની આશા છોડી; પણ જનાવરનો

રાજા હળવે હળવે હાંડતો રાંકડું મોં કરી નજીક આવવા લાગ્યો ને મારવાનો ઇરાદો દેખાડયો નહિ. દુખીઆરાની પેઠે ઘાંટો કાઢી મદદ માગતો હોય, તેમ દેખાયો. એથી તે ગુલામને બહુ અચંબો લાગ્યો. અસલથી તે છાતીવાળો તો હતો, તેથી આ જોઇને તેણે વધારે ધીરજ પકડી.

पाठ १५० गुलाम अने सिंह. भाग २.

સિંહ ખોડાતો હીંડતો હતો, તેપરથી પેલા ગુલામે તેના પગભણી નજર કરી, ત્યારે એક ટાંટીઓ ઘણો સૂણેલો દીઠો. હિંમત પકડીને નજીક ગયો ને સિંહનો સૂણેલો પગ હાથમાં લીધો. જેમ આજારી માણસ વૈધને જોવા દે, તેમ સિંહે તેને પોતાનો પગ જોવા દીધો. ગુલામે જોયું તો પંજાના તળીઆમાં એક મોટો કાંટો ભાગ્યોછે, ને ત્યાં સૂણેલુંછે, તેથી પણ લંગડાયછે. સિંહના ડોળપરથી એમ જાણ્યું કે એ કાંટો કઢાવવાની એની મરજી છે, માટે ગુલાંમે કાઢયો, ને સૂણેલું હતું તેમાં પરૂ હતું તે પણ કાઢી નાંખ્યું. એ નીકળી

ગયાથી દુઃખ નરમ પડ્યું. એપ્રમાણે જરા કરાર થયો કે સિંહે ઘણી ખુશી દેખાડી પૂછડું હલાવ્યું, ને પોતાના વૈધના હાથ પગ ચાટયા. એમ હરખ ને માયા દેખાડી એટલુંજ નહિ, પણ તેનો ઉપકાર કદી ભૂલ્યોજ નહિ. એને પોતાના કોતરમાં રાખ્યો, ને જે શિકાર લાવે તેમાંથી તેને ખાવા આપે. એઉ ભાઈબંધ થઇ રહ્યા. એમ કેટલાક મહિના ગયાકેડે એક દહાડો તે ગુલામ વગડામાં ફરતો હતો, તેવામાં એને પકડવા મોકલેલા સિપાઈઓએ આવી તેને ઓચિંતો પકડી લઈ જઇ એના નિર્દય ધણીને હવાલે કર્યો. ધણીએ તેને પોતાની કનેથી નાશી ગયો માટે દેશના હાકેમને સોંપ્યો. તે વેળા તે દેશમાં ગુલામોપર બહુ જુલમી કાયદા ચાલતા હતા, તે કાયદાપ્રમાણે હાકેમે તે બિચારાને જંગલના ફાડી ખાનાર જનાવરપાસે મારી નખાવવાનો હુકમ કર્યો.

પાઠ ૧૫૧. ગુલામ અને સિંહ.—ભાગ ૩.

હિંસા — મેદાન

ચોતરફથી ઘેરી લીધેલા મોટા મેદાનમાં તે ગુલામને મૂક્યો, ને ઘણા દિવસનો ભૂખ્યો ને ખીજવાએલો સિંહ તેનાપર છોડયો. નાસવાનો લાગ જરાએ હતો નહિ. આ કમકમી છૂટે એવો તમાશો જોવાને લોકની મેદની મળી હતી. હાકેમ પણ તે વેળા હાજર હતો. સૌ જોઇ જોઇને ઉદાસ થતા હતા. એવામાં ફાળ મારતો ને બરાડા પાડતો સિંહ આવ્યો. એની છલંગ, મોંની ફાડ, એના પંજા, ને ટૂંકામાં કહીએ તો એનું આખું રૂપ જોઈનેજ કાચા હૈયાનું માણસ હોય તેના તો હોશજ ઊડી જાય. એને આવતો જોઇને સૌ લોક ચૂપાચૂપ થઈ ગયા. પણ એકાએક લોકનાં મનમાંથી દયા જઈ અચંબો આવ્યો, કેમકે સિંહ તેના પર તલપ માર્યાને ઠેકાણે લાડ કરી તેના હાથ પગ ચાટવા લાગ્યો, ને પૂછડું હલાવવા મંડયો. ખોવાઇ ગએલું છોકરૂં ઘણે મહિને એકાએક મળ્યાથી માને જેવો હરખ થાય તેવો હરખ સિંહ દેખાડવા લાગ્યો. પેલા હાકેમે તે ગુલામને મોટે

સાહે બોલાવી પૂછ્યું કે, આ નિર્દય જનાવર કોઇને છોડે નહિ, તે પોતાનો જાતિસ્વભાવ ભૂલી જઈ તારી જોડે આમ કરેછે તેનું કારણ શું છે? ગુલામે પોતાની સિંહજોડે બનેલી સઘળી કથા સૌ સાંભળતાં માંડીને કહી. વગડાઉ હિંસાકરનાર જનાવર પણ ઉપકાર ભૂલતો નથી એ બધા લોક સાંભળી ઘણું અચરજ પામ્યા ને ખુશ થયા. સૌએ મળી હાકેમને અરજ કરી કે એનો ગુનોહ માફ કરો, ને એને જવા દો, તેથી હાકેમે તે ગુલામને માફ કર્યું, ને પેલો સિંહ તેને આપી દીધો. આ વાતપરથી આપણે પણ શીખામણ લેવી, ને કોઈનો પાડ કે ગુણ વીસરવો નહિ, ને તેનો સારો બદલો આપવો.

પાઠ ૧૫૨. ટાંકણી.

ટાંકણી એ કેવી નાની વસ્તુ છે, તોપણ એને એક માણસ કરતું નથી. ઘણા જણા એકઠા મળીને બનાવેછે. કોઈ જાણે જે એ સોયની પેઠે ખરા લોઢાની થતી હશે, પણ તેમ નથી. એ તો પીતળની થાયછે. એક માણસ પીતળના તાર બનાવેછે. બીજો તેને પાંસરા કરેછે. ત્રીજો તેની કાપીને જોઇએ તેવડા સરખા કડકા કરેછે. ચોથો ઘશીને તેની અણી કાઢેછે. પાંચમો તે અણીવાળા કડકાને ઘશીને માથાં બેસાડવા જોગ કરેછે. છઠ્ઠો આદમી માથુંજ તૈયાર કરેછે. સાતમો તે માથાં પેલા અણીવાળા કકડાપર ચડાવેછે. આઠમો ટાંકણીઓને ખટાશવાળા પાણીમાં ધોઈ માંજીને કલાઈના ઊના રસમાં નાંખીને ધોળી બનાવેછે. એપ્રમાણે ઘણા આદમી જુદું જુદું કામ કરેછે, ત્યારે એક ટાંકણી બનેછે. એ તૈયાર થએલી ટાંકણીને કાગળમાં બરાબર ખોસવી એ પણ એક જુદાજ માણસનું કામ છે. હવે કોઇ માણસ એવું અભિમાન કરે કે હું એકલોજ બનાવું, તો તે એક દહાડે દશ પણ તૈયાર કરી નહિ રહે. પણ ઘણાં માણસો પોત પોતાનું કામ વહેંચી લઇને કરેછે, તો એક દિવસમાં હજારો ટાંકણીઓ બનાવી દેછે.

ટાંકણીઓનો ખપ આપણા દેશકરતાં વિલાયતમાં ઘણો છે. ત્યાં દર વરસે લાખો ટાંકણીઓ થાયછે, અને તે બધી ખપી જાયછે. કોઇ પૂછે કે, એટલી બધી ક્યાં જતી હશે? તો તેનો જવાબ એટલોજ કે ઘણી તો ખોવાઇ જાયછે ને કેટલીએક ભાગી જાયછે. આપણે અહીંઆં તો લોક પાઘડીના પેચ અને તોરા બરાબર રાખવાને ચોડવાને સારૂ કામમાં આણેછે, પણ વિલાયતનાં બૈરાંના પોશાકમાં તો એ ઘણીજ કામની વસ્તુ છે.

पाठ १५३. लोभीआनी वात.—भाग १.

બંદર ટંગાવું

એક ગામડાનો બ્રાહ્મણ બહુ લોભીઓ હતો. તેને એક નાળિએર જોઇતું હતું, તે લેવા સારૂ વાણીઆની દુકાને ગયો, અને પૂછ્યું કે એક નાળિએરનું શું લેશો? ત્યારે વાણીઆએ કહ્યું કે ત્રણ પૈસા લઇશું. ત્યારે બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે બે પૈસાનું નાળિએર મળતું હશે? વાણીઆએ જવાબ દીધો કે શહેરમાં જાઓ તો મળે. પછી ત્યાંથી દશ ગાઉઉપર શહેર હતું, ત્યાં નાળિએર લેવા સારૂ એ બ્રાહ્મણ ગયો, અને વાણીઆની દુકાને જઇને એક નાળિએરનું મૂલ પૂછ્યું. વાણીઆએ કહ્યું કે બે પૈસા બેસશે. બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે એક પૈસાનું ક્યાં મળતું હશે? જવાબ દીધો કે અહીંથી દશ ગાઉઉપર બંદર છે ત્યાં એક પૈસાનું નાળિએર મળેછે. પછી તે બ્રાહ્મણે તે બંદરમાં જઇને નાળિએરનો ભાવ પૂછ્યો. ત્યારે જવાબ મળ્યો કે પૈસાનું એક નાળિએર મળશે. બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે કોઈ ઠેકાણે એક પાઈનું નાળિએર મળતું હશે? જવાબ દીધો કે રાનમાં જ્યાં નાળિએર થાયછે ત્યાં પાઇનું એક મળેછે. પછી તે બ્રાહ્મણ રાનમાં ગયો, અને નાળિએરનો ભાવ પૂછ્યો, ત્યારે રાની માણસે કહ્યું કે પાઇનું એક મળશે. પછી તે લોભીએ પૂછ્યું કે મફત ક્યાં મળશે? ત્યારે રાનીએ કહ્યું કે આ નાળિએરીઉપર ચઢીને તોડી લે તો મફત મળે. ત્યારે તે લોભીઓ ઝાડ

ઉપર ચડયો, ને નાળિએર ઝાલીને ટંગાઈ રહ્યો. એવામાં એક ઊંટ-વાળો આવ્યો. તેને કહ્યું કે ઓ ભાઇ, મારા પગ આ ઝાડે ભરાવે તો હું જાળવીને હેઠે ઉતરૂં. ત્યારે તેને દયા આવી, ને ઊંટઉપર ઊભો રહીને બ્રાહ્મણના એ પગ ઝાલીને ઝાડે ભરાવા લાગ્યો એટલે ઊંટ ખશી ગયું, ને ઊંટવાળો પણ લટકી રહ્યો.

पाठ १५९. लोभीआनी वात.—भाग २.

લોભ તૃષ્ણા ધરાયું આજી

પછી પેલો ઊંટવાળો તો મનમાં બીવા લાગ્યો કે જો બ્રાહ્મણ

નાળિએર મૂકી દેશે તો હું ને એ બેઉ મરી જઇશું; એમ જાણીને બોલ્યો કે ઓ મહારાજ, તું નાળિએર છોડીશ નહિ તો હું તને પાંચશેં રૂપિઆ આપીશ. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે ઠીક, હું નહિ મૂકી દઉં. એવામાં એક ઘોડાવાળો આવ્યો. તેના આગળ પેલે ઊંટવાળે આ-જીજી કરીને કહ્યું કે મારા પગ આ ઝાડસાથે ભરાવ તો હું જાળ-વીને હેઠે ઉતરૂં. પછી ઘોડાવાળે તે કબૂલ કર્યું. ને ઘોડાઉપર ઊભો રહીને ઊંટવાળાના પગ ઝાલ્યા, ને તે ઝાડસાથે ભરાવવા ગયો એટલે ઘોડો ખસી ગયો, અને તે લટકી રહ્યો. તેણે જાણ્યું કે પેલો બ્રાહ્મણ નાળિએર મૂકી દેશે તો સૌથી પહેલો હું મરી જઇશ. તેથી તેણે કહ્યું કે ઓ પંડ્યાજી, તમે નાળિએર નહિ છોડી દો, તો હું તમને હજાર રૂપિઆ આપીશ. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે ઠીક. સામટા દોઢ હજાર રૂપિઆ મળવાના તેથી એ લોભીઆને ઘણો હરખ થયો, અને તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો, અવશ્ય આજ મને આટલા બધા દોઢ હજાર રૂપિઆ મળશે, એમ કહીને બે હાથ પહોળા કર્યા એટલે ત્રણે જણા પછડાઇને બ્રાહ્મણ મરી ગયો. માટે અતિશે લોભીઓ હોય તેને દુઃખ થયાવિના રહે નહિ.

દોહરો

થોભ નહિ જ્યાં લોભનો,
શોભા સઘળી જાય;
તૃષ્ણાથી તરસ્યો સદા,
ધનથી નહિ ધરાય.

पाठ १५५. शियाळ ने कागडानी वात.

કડાકો	ઠાવકું	ભક્ષ	મધુરો	સૂર
મણા	નિશા	સડપ	ચડપ	ખાઝી

કોઇક વેળા વગડામાં એક શિયાળ ફરતું હતું. તેને ભૂખ લાગેલી તેથી ખાવાનું ખોળતું હતું. મનમાં વિચાર કરતું હતું જે ઓ! વખત

હવે ક્યાં જાઉં? આજ તો કડાકો પડ્યો. હજીસગણુ કશુંએ ભક્ષ મળ્યું નહિ. સાંજ પડ્યાવિના ગામમાં તો જવાય નહિ. એટલામાં દૈવજોગે એક ઝાડઉપર મોંમાં પૂરી લઈને એક કાગડો બેઠેલો દીઠો, તેથી તેના ટાંટીઆમાં જોર આવ્યું, ને મનસુબો કરવા લાગ્યું જે હવે કંઈ જુક્તિ કરીને એ પૂરી એની કનેથી પડાવું. પછી તે ઝાડતળે જઇને ઠાવકું મોં રાખીને બોલ્યું, ભલે કાગડા ભાઈ, ભલે! આજ તમને જોઈને હું બહુ રાજી થયો. વાહ! તમારૂં રુપ કેવું સારૂં છે! તમારી પાંખો પણ રુપાળી છે. ચાંચના ઘાટમાં તો કશી મણાજ રહી નથી. વાહ! શો ચળકતો ઘાટ ઘડ્યોછે! આટલું બધું જ્યારે તમારે છે, ત્યારે તો તમારો સુર પણ મધુરો હશે એમાં શું કહેવું? જો સાદ સારો હોય, ને ગાતાં આવડતું હોય, તો શું બાકી રહ્યું? આવાં ખોટાં વખાણ સાંભળીને કાગડાભાઈ તો ફૂલી ગયા, ને મનમાં ધાર્યું કે આ શિયાળીઆને મારા સાદનો આટલો વહેમ રહી ગયોછે, માટે ગાઈને તે મટાડું. પછી એના મનની નિશા થાય કે ગાતાં પણ આવડેછે. પછી મોં ફાડીને કા, કા, બોલીને ગાવા-માંડ્યું, એટલે પેલી પૂરી મોંમાંથી સડપ લઈને પડી ગઇ. તે પેલે શિયાળે ચડપ ઉપાડી લીધી, ને કાગડાને કહ્યું, થયું મૂર્ખા, ડહાપણ મેલ, હવે, એટલું ન સમજ્યો કે આ ખાલી વખાણ કરેછે, તેનું કંઇ પણ કારણ હશે.

પાઠ ૧૫૬. ટટ્ટુ વેચવા જનાર મિયાંની વાત.—

ભાગ ૧.

અમદાવાદનીપાસે કોચરબપાલડી નામે ગામ છે, ત્યાંથી એક બુઢ્ઢો મિયાં ને તેનો દીકરો પોતાનું ટટ્ટુ વેચવાનું હશે, તે લઈને શુક્રવારને દહાડે સવારે શહેરભણી આવતા હતા. આગળ ટટ્ટુ મજેથી ધીમે ધીમે ચાલેછે, ને તેની વાંસે બાપદીકરો હીંડેછે, એટલે રસ્તે બે ચાર મિયાંભાઈ એની જાતના મળ્યા, તે કહે કે

શું આ ટટ્ટુનાં પણ ભાગ્ય છે કે સુખે ચાલ્યું જાયછે, અને આ બિચારા પછવાડે પગ ઘસતા ચાલેછે; એપર બેસતા નથી ત્યારે એ તો એમને શા કામમાં આવવાનુંછે? એ સાંભળીને બુઢ્ઢા મિયાંએ પોતાના દીકરાને ટટ્ટુપર બેસાડ્યો, અને પોતે પછવાડે તેને હાંકતો હાંકતો ચાલ્યો. આગળ જતાં કોઈ ચાર ઘરડા આદમી મળ્યા, તે પેલા છોકરાને ઠપકો દેવા લાગ્યા કે અલ્યા, આ તને ઘટારત છે? ઘરડા બાપને પછવાડે ચલાવેછે, ને પોતે અસવારની પેઠે ચાલ્યો જાયછે? એ ઠપકાથી શરમાઈ છોકરો ઉતરી પડ્યો, ને તેનો ઘરડો બાપ બેઠો, ત્યારે થોડેક છેટે-વળી બીજા પાંચ સાત જણ મળ્યા તે કહેવા મંડ્યા કે જુઓ, જુઓ, આ બુઢ્ઢો મિયાં કેવો કઠણ હૈયાનો છે; પોતાના છોકરાને હીંડાડેછે, અને પોતે કેવી મઝેથી ટટ્ટુપર બેશીને દોડાવતો ચાલ્યો જાયછે! આવાં આવાં મેણાં સાંભળીને ડોસો તો અકળાયો, ત્યારે તેણે પેલા છોકરાનેએ પછવાડે બેસાડી લીધો, ને બંને બેશીને ઝડપથી દોડાવતા ચાલ્યા. બીમે ટટ્ટુ તો ચાબકા મારે. એમ કરતાં નદીને તેડે જઈ પ્હોંચ્યા, ત્યારે દસ બાર શ્રાવક વાણીઆનું ટોળું સામું મળ્યું.

पाठ १५७. टट्टु वेचवा जनार मोयांनी वात.— भाग २.

ગજબ રહેમ ઠબકવું જીવાળ

તે શ્રાવકો પેલા નાના સરખા ટટ્ટુપર બે જણને બેઠેલા દોડાવતા જતા દેખીને બૂમો પાડીને કહેવા લાગ્યા, ઓ મિયાં, ઓ મિયાં, ટટ્ટુને મારી નાખવોછે કે કેમ? ગજબ છે! આટલા નાના ટટ્ટુપર તમે સાડા ત્રણ ત્રણ મણના બે જણ તો બેઠાછો, ને વળી ચાબકા મારીને તેને દોડાવોછો. તમે કેવા નિર્દય છો! તમારા દિલમાં જરા પણ રહેમ નથી? આ વાત સાંભળીને મિયાં તો ઠબકીને ઊભા, ને કહેવા લાગ્યા કે, શું કરીએ શેઠ, અમારે શુક્રવારમાં જવુંછે, બપોર તો થવા આવ્યા, દોડાવીએ નહિ તો પહોંચીએ ક્યારે? પેલા વાણીઆ કહે કે, તમારે ઉતાવળ હોય તો ઉતરી પડો, અને બે જણા મળીને એની ઝોળી કરીને ઊંચકીને દોડતા લઇ જાઓ. તમે શું શરીરે નબળા છો? ખમતી આસામીછો. જો એમ કરશો તો એક સાહેતવારમાં પહોંચશો. અમદાવાદ કયું છેટે છે? વળી એમ કરશો તો ટટ્ટુ થાકી પણ નહિ જાય. ને જીવાળ રહેશે. તો કોઇ ઘરાક બે રૂપિ

આ વત્તા આગીને ચાલીને લઈ જશે. એ વાણીઆનું કહ્યું સાંભળીને અવિચારી મિયાં તો તેમ કરવા મંડ્યો. દોરડું તો પાસેજ હતું તે કાઢીને ટટ્ટુના ચાર પગ ને મોઢું બાંધી એક વળીમાં ભેરવીને બાપ દીકરો ખાંધે મૂકી ચાલ્યા. આ જોવાને ઘણા લોક ત્યાં એકઠા થઇ ગયા. ટટ્ટુ ગભરાયો ને છૂટવાને પછાડા મારવા લાગ્યો. એમ કરતાં છૂટી ગયો, ને નદીના કરાડાપરથી ગબડીને હેઠે પાણીમાં પડ્યો અને ડૂબીને મરણ પામ્યો. પેલો બિચારો બુઢ્ઢો મિયાં અને તેનો દીકરો તો લજવાઇને આંખીગજે નાઠા તે ઠેઠ ઘેર જઇને ઊભા.

એ રીતે સૌને રાજી રાખવાને તેમનું કહેલું જે કરેછે, તેનું એકે કામ સુધરતું નથી, તે જાતે ફજેત થાયછે; માટે આપણને સારૂં દીસે તે કરવું. સારા નરસાનો વિચાર કરીને આપણને જે રૂડું લાગે તે કરવું.

पाँठ १५८. भूंडाने बदले भलुं.

કાચકી **ભોટવો**

શિવો કરીને એક છોકરો હતો. તે નિશાળમાં સારા મજેના ભોટવામાં પાણી ભરી લાવ્યો હતો. તે એના સોબતી વિઠ્ઠલે જોવા માગ્યો, ત્યારે તેને આપ્યો, પણ વિઠ્ઠલ અટકચાળો હતો તેથી ટકોરા મારીને ભીંતસાથે અફાળી ભોટવો ભાગી નાંખ્યો. તે જોઇને શિવાએ તેને પૂછ્યું કે મારો ભોટવો કેમ ભાગી નાંખ્યો? હવે ભરી આપ. ત્યારે વિઠ્ઠલે તેને મુક્કીએ મુક્કીએ માર્યો. શિવો બિચારો શું કરે? રોતો રોતો ઘેર ગયો. વળતી તેની માએ બીજો ભોટવો લઈ આપ્યો તેમાં તે પાણી ભરીને રોજ નિશાળે લઈ જાય. એક દહાડો રમવાની છૂટી થઇ ત્યારે શિવાએ વિઠ્ઠલને રોતો દીઠો. તેને બીજા છોકરાએ પૂછ્યું, અલ્યા, કેમ રડેછે? તેણે જવાબ દીધો કે, આજે હું પાણી લાવ્યો હતો તે ઢળી ગયું, અને તાપ બહુ પડેછે, તેથી મને તરસ બહુ લાગી છે. હવે કેમ કરૂં, અહીંઆં મારી નાતનું શિવાવિના બીજું કોઇ

નથી. મારૂં ઘર બહુ વેગળું છે, ત્યાં પહોંચતાં પહોંચતાં તો મરી જાઉં. એ સાંભળીને શું છે, શું છે કરતો શીવો આવ્યો. ત્યારે એક જણે કહ્યું કે વિઠ્ઠલને ગળે કાચકી બાઝી છે, ને બોલાતું નથી. એવું જોઇને તેણે પોતાના ભોટવામાંથી પાણી પાયું, તે જોઈને બધાં છોકરાં તેનાં વખાણ કરવા મંડ્યાં. વિઠ્ઠલ કહે કે હું ધારતો નહોતો કે તું મને પાણી પાઇશ, કાકે મેં તે દહાડે તારો ભોટવો ફોડી નાંખ્યો હતો, ને તને માર્યો હતો, તે તને સાંભરતું તો હશે, પણ તેં તે ખાર ન રાખતાં મને ઉગાર્યો, તો હવે તને કોઈ દહાડો દુઃખ નહિ દઉં. વિઠ્ઠલ જાતે તો સારો હતો, પણ જરા અટકચાળો હતો. તોપણ તે દહાડાથી કોઈ શિવાને મારે, કે કાંઈ કરે, તો તરત વિઠ્ઠલ વચમાં પડીને તેનો વાંકો વાળ થવા દે નહિ. માટે આપણું કોઇ ભૂંડું કરે તો-એ તેનું આપણે ભલું કરવું, ત્યારે ભલાઇનું ફળ આપણને પરમેશ્વર આપે.

पाठ १५१. कोइने हलको न गणवो.

પ્રજા પરિવાર ધનહીણા ધનવાન અભ્યાસ.

દોહરા.

પરમેશ્વરની આ પ્રજા સઘળો છે સંસાર;
એક કુટુંબી આપણે, એક પિતા પરિવાર. ૧.

કાળી ગોરી કોય છે, ધનહીણા ધનવાન;
કહે ન હલકો કોયને, સઘળા એક સમાન. ૨.

अवगुणने बदले गुण.

અવગુણ ઉપર ગુણ કરે, એ સજ્જન અભ્યાસ;
જો સૂખડ સળગાવિયે, આપે સરસ સુવાસ. ૩.

બાળક ખેંચે વાળ પણ, કદી ચડે નહિ કાળ;
ખાળ કરે અજ્ઞાની જન, દિલમાં થવું દયાલ. ૪

પાઠ ૧૬૦. શેઠનો છોકરો અને વૈદ.

રતીપુર આકરૂં પરહેજી કરી આપમત

પાટણમાં ખુશાલશા નામે શેઠ હતો, તેને એક ઉમેદચંદ કરીને છોકરો હતો, તેને નાનો મૂકીને શેઠ મરી ગયા, માટે તેની માએ તેને મોટો કર્યો. એ વરસ ૨૪ નો થયો એવામાં એક વૈદ તે શહેરમાં આવ્યો. તે ઉમેદચંદનું શરીર પાતળું હતું, અને જોર નહોતું, તેથી તે વૈદનું ઓસડ તેણે ખાવા માંડ્યું. વૈદે કોઈક ઝાડનાં મૂળાડીઆં લાવીને તેને ખાંડી ઝીણો ભૂકો કરી પેલા ઉમેદચંદને આપ્યો, અને કહ્યું કે તે ભૂકામાંથી રતીપુર લઈ ઘીની સાથે સવારના પહોરમાં ખાવાનુંછે, ને તેના ઉપર ઘીનું તથા દૂધનું જોર રાખવું. એવું કહીને વળી કહ્યું કે હું કાલે આવી તમને બરોબર ઠીક બતાવીશ, તે પછીથી તે ઓસડ ખાજો. પણ ઉમેદચંદે આપમતે કરીને ત્રીજે પહોરે તે ઓસડ ખાધું ને તેના ઉપર ઘણાં મરચાં લઇને કઢી ભાત ખાધાં, તેથી તથા ઓસડ ઘણું આકરું હતું તેથી શરીરમાં તેનું ઝેર ચડી ગયું. પછી ઘણા ઉપાય કરતાં ત્રીજે દિવસે ઝેર ઊતર્યું, ને શરીર હતું તેવું થતાં ચાર મહિના લાગ્યા. એ ઓસડ શું હતું તે પાછળથી માલૂમ પડ્યું. તે ધોળાં કરેણનાં મૂલ હતાં.

આ વાતની મતલબ કે જેનું ઓસડ ખાવું તે જેપ્રમાણે કહે તે કરવું જોઇએ, ને તેમાં ઉતાવળ કરી આપમતે ચાલવા જઇએ તો પીડા થાય. કોઇ લોક તો વૈદે જે પરહેજી પાળવાની કહી હોય, તે પાળતા નથી અને ગમે તે ખાયછે, તેથી વધારે હેરાન થાયછે, માટે વૈદના કહ્યાપ્રમાણે વખતે વખત ઓસડ ખાવું એટલુંજ નહિ, પણ તે કરી પાળવાની કહે તે પાળવી, અને જે ખાવાની રજા આપી હોય તેજ ખાવું. એપ્રમાણે જે કરતા નથી તે વહેલા સારા થતા નથી, અને ઘણા દહાડા પીડાયછે.

पाठ १६१. खाण.

ઉપયોગ · માતબર · નરાજ · સુરંગ

ઘણીએક ઉપયોગી વસ્તુઓ ધાતુની બનેછે. ધાતુ ઘણી જાતની છે. તેઓ ખાણમાંથી નીકળેછે. ખાણ ખોદેછે ત્યારે પહેલો થર તો માતબર જમીનનો આવેછે. આ થરમાં જનાવર તથા ઝાડપાલા-નું ઘણું ખાતર મળેલું હોયછે. એની નીચે બીજી જાતનું માટીનું પડ આવેછે. એ માટીનાં નળીઆં, વાસણ, ઈંટા ને બીજી વસ્તુ-ઓ કુંભાર કરેછે. તેની તળે પથરાનાં પડ આવેછે. એમાંના પથ્થર ઘર, દેરાં, વગેરે બાંધવાનાં કામમાં આવેછે. ઘણીખરી ધાતુઓ ઘણી ઊંડી રહેલી હોયછે

સારી મોટી ખાણુમાં પેસવાની એક મોટી ભાગળ હોયછે, પણ તેમાં થઇને આગળ ચાલીએ કે એક મોટા પહોળા કૂવા જેવું આવે છે, તેના મોંની ચોમેર પાટીઆં જડી લીધેલાં હોયછે, ને માંહે ઉતરવાને વચમાં દોરડાં લટકતાં હોયછે. એ દોરડે ટોપલીઓ બાંધેલી હોયછે, તેમાં બેશીને ખાણુમાં ઉતરેછે, ને પાછા બહાર નીકળવું હોય, ત્યારે તેમાં બેસે, એટલે ઉપરના માણસ ખેંચી લેછે. ખાણોમાં ચાંચવા ને કોદાળીથી ખોદવું ઘણું અઘરૂં પડેછે, માટે તેમાંના ખડકોમાં નરાજ એટલે કોશવતી સુરંગ ખોદેછે, ને તેમાં દારૂ ભરીને સળગાવેછે, એટલે પેલા ખડકો જોરથી ભડાકો થઈને ફાટેછે.

ધાતુ ઘણુંકરીને માટી ને પથ્થરજોડે મળેલી હોયછે. એ મિશ્રને ખોદી કાઢી ટોપલીઓમાં ભરેછે, પછી તે ટોપલીઓ ઉપરના માણસો ખેંચી લેછે. તે ઉપર તેના ઢગલા કરેછે, ત્યાંથી ગાડાંમાં ભરીને વખારમાં લઇ જઇ નાંખેછે. પછી મોટીમોટી ભઠ્ઠીમાં નાંખી તેને ગાળેછે, ને કચરા વગેરેથી જુદી પાડેછે.

સમાપ્ત.